

NÉPKÖLTÉSZET

1918.

1.

Egy érdekes kritikát olvastam nemrég Schöpflin Aladártól; egy háborús népdalgyűjteményről beszél. Amit mond, az megint felidézi teljes komplexumában a népköltészet problémáját, mely az irodalom legparadoxiálisabb problémáinak egyike. Mit mond Schöpflin? Csak egy szóval fogok utalni rá, mert nem erről lesz most szó.

Tehát azt mondja: A népdal haldoklik. Az új népköltészet lényegében félművelt emberek költészete.

Ha ez értékmegállapítás, ellenállhatatlan föltámad a kérdés: nem foglalja-e ez magában az egész népköltésnek elvi elítélését? Jelentett-e valaha mást a népköltészet, mint félművelt vagy egészen műveletlen emberek költészetét?

A népdalokat a tankönyvekben a mezei virágokhoz szokták hasonlítani. Ki festette olyan szép színesre a mező virágait? Vadon nőnek hát ezek a népköltemények, vagy valami csodálatos úton a »nép ajkán« születtek? Be kell vallanom, hogy én nem hiszek az ilyen csodálatos utakban és az az érzésem, hogy a népköltészetről való egész felfogásunk tele van mitológiával. Azt hiszem, egészen könnyű lenne valami *advocatus diaboli*-t megszólaltatni a népköltészet ellen, egy rosszhiszemű dialektikust, aki az igazság erős látszatával beszélhetne ilyenformán:

— Mit jelent az, hogy ezek a versek a »nép ajkán« születtek? Micsoda mitológiai szörnyeteg az a »nép«, és micsoda ajka van? Előállhat-e egy költemény máskép,

mint hogy egy költő megalkotja? Később talán mások faragják egy kicsit, elváltoztatják, rontanak rajta; — meg vagyok győződve, hogy sokkal ritkáb besetben javítanak; — de alapjában az, ami a költemény lényege, lelke, az olyan *egy* valami, hogy csakis *egy* lélekből sarjadhatott elő... Akármit beszéljenek a német tudósok, én nem tudok mást hinni, mint amit Goethe hitt, amit talán minden *költő* hitt, aki valaha Homeroszt olvasta: hogy mindazt, ami az Iliasban lényeges, egy ember alkotta! mindazt, ami az Odysseiában lényeges, egy ember alkotta! És minden népkölteményt, ha igazán méltó a »költemény« névre, lényegében *egy* ember alkotott: legfeljebb a könnyű nótákhoz toldottak-foldottak strófákat, mint ahogy az operettek kupléihoz lehet végnélkül toldani-foldani. (S ezek sokszor bizony csak olyanok a népköltészetben, mint az operettkuplék a városi embernek: azért helyettesíthetik ma már oly könnyen őket a nép »ajkán« is az operett-kuplék...)

»Az igazi költemény, ha népköltemény is, aligha lehet más, mint egy költő műve, s a legújabb népdaloknak rendesen elég könnyű kinyomozni a szerzőit is, ha valaki veszi magának ezt a fáradságot. (Abban a háborús népdalgűjteményben, amelyről Schöpfung szolt, igen sok vers alatt meg van jegyezve a költője is, valamely tizenkettes baka személyében, — sőt megcsik, hogy Petőfi egy versét olvassuk a Marschall Lőrinc tizenkettes baka neve alatt!) A vers eredete itt se más, mint a műkölteményeknél; de van valami közömbösség az eredettel szemben. A »nép fia« époly kevésbé kérdezi, ki csinálta a nótát, — az edényt, melybe érzéseit önti — mint ahogy nem szokta érdekelni, ki csinálta a tarka kancsót, melyet megvett a vásárban. Ezért marad a népdalok költője rendesen ismeretlen.

»De hát ha minden igazán értékes népköltemény *egy* ember műve csakúgy mint a műköltemény, mi különbözteti meg igazában a népköltészetet? Talán

éppen csak ez a közömbösség az eredettel szemben, éppen csak az, hogy a szerzője ismeretlen? Ez nyilván nem így van. Hisz láttuk, hogy a szerző nem is mindig ismeretlen — aztán különben is: akkor minden, bármely művelt, városi stílusú vers is, ha a szerzője nevét véletlen nem tudnók, népköltemény volna. Mit mondjunk hát akkor? Én igazán nem tudok egyéb definíciót találni a népköltészet számára, mint hogy az: *olyan költészet, mely irodalmilag műveletlen költőktől származik.*

»De hát akkor hova lesz a népköltészet híres méltósága? Hova lesznek a sokat hangoztatott szólamok, — amiket mindannyian már az iskolában megtanultunk, — hogy: *a legnagyobb költő, a legigazibb költő a nép maga*; hogy semmiféle műköltő sem versenyezhetik a nép hatalmas fantáziájával, csodálatosan mélyről jött poézissal? Ha a népkölteményt csak éppen úgy *egy* ember csinálja, mint a műkölteményt, s az egész különbség csak annyi, hogy ez: irodalmilag műveletlen ember: akkor igazán nehéz megérteni, hogy mért legyen okvetlen nagyobb költő a műveletlen ember — holott bizonynyal sokkal kevesebb képzet- és szókinese van, sőt sokkal kevesebb érzése is — amiből a poézis szövődik? Vagy hogy mért tudja akár csak fájának karakterét is jobban kifejezni, aki fájának kultúráját kevésbé sajátította el? Más szóval, mért volna ama régi, ismeretlen nevű, kölesdi kántor okvetlenül nagyobb költő, mint Vörösmarty Mihály? Nem babona-e a népköltészet?»

2.

Igy beszélne, mondom, az *advocatus diaboli*, az ördög ügyvédje. Mit tudunk felelni neki?

Lehetne talán ily módon felelni: — Az is megeshetik, hogy a kölesdi kántor nagy költő. Mi tudunk egy időt, amikor Magyarország leg-híresebb műköltői többek közt például Garay János és

Jámbor Pál voltak. És a szalontai jegyző nagyobb költő volt, mint ezek ketten összevéve; mert Arany János volt. Csakhogy Arany János művelt, tudós emberré vált; valódi műköltő lett; de hány Arany János lehet, aki falun marad, műveletlen marad? Lelke nem lesz talán olyan gazdag, sokoldalú, differenciálódott, mint a műköltőké: de egyszerűbb marad, még mélyebb talán, még gyökeresebb. Nem fog oly sok hang születni lelkéből: mert lelkének anyaga kevesebb. De az a kevés anyag talán jobb, erősebb, romlatlanabb; az a néhány dal, ami születik belőle, talán értékesebb a műköltő művészeténél. A műveltségnek sok előnye van a költészetre, de sok hátránya is. Gazdagságot ad, de az erőből elvesz. Elvesz főleg a léleknek abból a tiszta frissességéből, ami talán a legnagyobb dolog a poézisban: üvegeket rak a szem és a világ közé, szép, színes, finoman metszett üvegeket; de mégis csak ablakok ezek!

»Igazán, bizonyos szempontból azt lehetne mondani: a modern műveltség, az újkor kiterjedt és változatos kultúrélete valóságos csapás volt a költészetre és minden művészetre. Miben különbözik ez a *modern* kultúra pl. a középkor vagy a kora reneszánsz egyszerűbb és mélyebb kultúrájától? A könyvek sokaságában és az utazás könnyűségében. Azt merném mondani: az emberi kultúra szerencsétlensége ott kezdődik, amikor a könyvnyomtatást forgalomba hozták; az emberiség szellemi életének igazi gyásznapja az, amelyen az első vasút elindult. A tények nem ellenkeznek ilyen felfogással. Tudjuk, hogy a könyvnyomtatás elterjedése előtt *volt* kultúra; az emberiség legnagyobb és legmélyebb kultúrái nem ismertek könyvnyomtatást és olcsó könyveket. Az olcsó könyvek a szellemi kultúrának igazi átkai. Mióta sok könyv van, azóta nincs könyv, mely az emberi életben eseményt jelentene; nincs könyv, nyomós lelki tényező. Nincsen biblia. A szellemi kultúra ideálja a régi klostrom, amelynek csak néhány könyve van, amit min-

den barát már tízszer olvasott, kiolvasva belőle és belé-
olvasva már mindent. Ily klastromokból sarjadt ki a
középkor végének és kora reneszánszának bámulatos
kultúrája, melyhez hasonló szellemiségű kultúrát máig
nem produkálhattunk. (Mert nem az írni-olvasni tudók
száma teszi a kultúrát. Könyvek és olvasók pl. soha úgy
meg nem szaporodtak, mint az utolsó években : de elég
olvasni néhányat e nagy tömeg könyvből, hogy érezzük,
mennyire hanyatlott maga a kultúra.)

»És ami a szellem kultúrájának a sok könyv, az a be-
nyomások kultúrájának a sok utazás. Mióta gyorsan
utazhatunk, hamar látunk sok mindent, elfelejtettünk
látni ; semmit sem látunk igazán. Mióta ezer tájon járunk,
ezer városban, egy tájról, egy városról sincsen igazi mély
hangulatunk. Chesterton mondja egy helyütt, hogy senki
sem él szűkebb világban, mint a globetrotter. Mert az
emberi világ igazi keresztmetszete nem a térben van :
hanem befelé, a tájnak és az emberi társaságnak is, belső,
rejtettebb rétegei felé, melyeket a globetrotter sohasem
ismer meg igazán. Pedig ehhez képest a külsőségek vál-
tozásai lényegtelenek.

»Nem érezzük-e itt a parasztnak óriás előnyét ? A pa-
rasztét, aki mélyen, gyökeresen benne él egyetlen tájnak,
egyetlen falunak szellemében, akinek minden fa, minden
úthajlás, mély és gyermekkorától beedzett lelki élményt
jelent, az utazott városi ember felett, aki már észre
sem veszi a fákat és úthajlásokat ? A parasztét, akiben a
falu szelleme él, egy egész emberi társaság, teljes átmet-
szetében és belülről ? A műveletlen, egyszerű emberét,
akiben a könyvkultúra gazdagsága el nem takarta még a
faj ősi, mély és meleg színeit, a temperamentum termé-
szetes csillogását ; akiben a könyvből tanult, irodalmi
szavak túl nem zenghetik még a nyelvnek friss, vadon
hajtott, elhasználatlan öserejű szavait ? Igen, az, hogy
kultúrálatlan emberek költészete a népköltészet : ez
éppen az erénye és ereje...«

Igy lehetne talán felelni a népköltészet támadójának ; de én mégsem felelnék így, mert úgy érzem, nem lenne igazam teljesen.

Igaz volna-e az, hogy a kultúra árt a költészetnek ? Micsoda költő volna az, akiben a könyvek szavai elfakíthatnák a Természet ősi és szabad szavait ? Igazi nagy költőkkel megeshetnék-e ez ? Nem inkább az történik-e az igazi nagyoknál, hogy ők a könyvkultúrából is elevent szívnak ki, s föltámasztják, visszaifjítják lelkükben azzá, amiből minden kultúra eredetileg származott : életté, életanyaggá. Így nem teher, hanem gazdagság nekik a kultúra, lelkük egy darabja, s épp oly természetes örökség, mint a kedély, vagy a temperamentum : egy örökölt képzetkincs. S ez az örökség az, amire minden költészetnek szüksége van, hogy gyökértelenné ne váljon : földje ez, fája, összekötő ereje, az életnedv, mely egyik jelentkezéséből a másikba, egyik leveléből a másikba áramlik.

Ha valaki tudja ezt, — s ennyire ismeri a kultúra fontosságát minden költészetre nézve, — nem becsülheti a népköltészetet többre, azért, mivel kevesebb a kultúrája. Én hogyha nem félnék megint a paradoxon látszatától, azt mondanám inkább : azért tartom sokra a népköltészetet, mivel *több* a kultúrája. Nemcsak a könyvekben rejlik a kultúra. Kultúra van a nyelvben magában, az ősoktól öröklött beszédmódokban, közmondásokban, kultúra van a régi szokásokban, vallási és babonás hagyományokban, a természet és az élet átöröklött, hagyományos interpretálásában. Egy hagyományok által kormányzott élet már maga kultúra. A városi ember sok kultúrát tanult, de sokat is vesztett, sokat is felejtett, mikor fájának ősi hagyományos életét felejtette.

Az ősi élet és ősi szó e kultúráját őrizte meg a falusi ember. Ez a kultúra az, amiből a népköltészet kinőtt.

És itt visszatérhetnénk oda, ahonnan indultunk. Min-

den olyan esemény vagy állapot, mely a népet ősi, hagyományos életmódjából kiforgatja, — s így a háború is, — minden, ami régi szokásokat tesz értéktelenné vagy lehetetlenné, a népköltésre nem előnyös, csak hátrányos lehet. Mert a nép kultúráját bolygatja meg az ilyen változás: azt a kultúrát, amely nem könyvekben, hanem magában az élet formáiban öröklődött. Ezért az ily korszakok népköltésében is mindig csak az a jó, ami régi meg tudott bennük maradni: a háborús népköltésben az a jó, ami még ősi, igazi — háborúelőtti. *a. iszai*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA

(Odry Árpádnak.)

1918.

A művész kiválaszt egy csokor verset : amiket nagy hatással és igaz művészettel interpretál. A hallgató azonban, ha véletlenül versértő és versolvasó is, többnyire a legnagyobb zavarban van. Nem tudja megmagyarázni magának a művész választását.

Nem mintha az szorulna épen magyarázatra, amit előad. Azt — még ha nem is igazolná maga magát — legjobban igazolja az ő előadása : mely úgy megmutatja a költemény belsejét, úgy elénktárja a *sous-entendu*-it, hogy még a szegényebb költemény is gazdagnak tűnik föl ilyen ragyogásban, mint az egyszerűbb táj is meggazdagodik a napfényben, amikor rejtett kincsei előjönnek. Azt kell inkább megmagyarázni, ami hiányzik a programból : úgy tűnhetik fel, hogy semmiféle szempont sem vezérelte a választást. Miért? Mert a kiválasztás az előadó művész szempontjai szerint történt és az ő művészetének szempontjai szerint.

S még hozzá egész jogosan történt így. A vers nem marad ugyanaz előadva, ami olvasva volt : és nem szabad ugyanazon szempontok szerint tekinteni többé. Az előbbi hasonlathoz visszatérhetünk itt is. A napfényben egyszerre átváltozik a táj. Néha egészen igénytelen pusztaság váratlan fölragyog ; máskor nem bírja a vidék a napfényt, banálissá válik, ami előbb, az árnyék csendjében, még szívünkre hatott. Napfényben nem ugyanaz a szép vidék, ami árnyékban.

És épp így van a költői alkotásokkal, ha az előszó

erős fényébe öltöznek. Nem ugyanaz a vers szép előadva, amelyik olvasva. A tájnál is, mihelyt fölsüt a nap, a nap lesz a fontos, és amit a nap megmutat és ahová a nap beférkőzik : így kerekedik felül az előadó művészete a szegény költőén... Csak azt hagyja a versből elevenen, ami őt elevenné izgatja a versben : csak ott hagyja föllobogni a költő szavait, ahol ő bennük fölloboghat. Viszont föllobogtatja a verset ott is, ahol a magától alán nem lobogna.

Egy új műalkotás keletkezik ekként, mely egészen különbözik a költő műalkotásától : habár egyáltalán nem független tőle. Nem lehet mondani, hogy a költőnek semmi része sincs ebben az új műalkotásban : de az eredmény nem az ő számítása szerinti. Az eredményhez az előadás is nagyban hozzájárult, melyet ő többnyire nem vett számításba. Egészen másként van a drámaírónál. A drámaíró már eleve előadásra számítja ki művét : s így ugyanannak kell azt tekinteni az előadásban is, amivé megírta.

A lírikus azonban nem gondol fényes termekre és hangos szavakra. Egy szellemi fül számára írja ő ritmusait, amely érzékenyebb és értőbb a test füleinél, és nem jut eszébe, hogy durvább testi hangok fogják majd zavarni azokat a lelki hangokat, amiket fölidéz. Ha kitűnő költők előadásra és a testi füleknek mérnék verseiket : abból egy külön művészet lehetne : de ez a művészet még alig született meg.

Nem azt akarom evvel mondani, hogy a költő ritmusa nem a fülnek szól, hanem például a szemnek, vagy tisztán az észnek. Nem azt akarom mondani, — hisz ez képtelenség volna — hogy a lírikus nem gondol a hangra, a szó hangosságára, a levegőrezgés fizikai ritmusára, mikor verseit leírja és pusztán az értelem számára csinál néma zenét. Ez a némaságra született zene nem is lenne zene. Az igazi zene nem az értelemhez szól. Az igazi zene az érzékeket rezgeti meg és azokon át jut el a lélekig. A kóta-

olvasás még nem zeneélvezet. A versek *néma* olvasása pedig sok tekintetben hasonlatos a kótaolvasáshoz. Senki sincs jobban meggyőződve mint én, hogy az igazi vers minden szépsége csak hangosan mondva érvényesülhet.

De ez a hangosan-mondás még nem előadás. Ez annyit jelent, hogy *magunknak* mondjuk hangosan a verset, vagy például olyan valakinek, aki velünk egy könyv fölé hajol, vagy aki már a szöveget ismeri. A megértés közvetítője mindig csak az olvasás marad, a szem vagy az ész, amely visszatérhet, időzhet egy helyen, a szavakat élvezheti külön és együtt, latolhatja a sorokat, mint a borkóstoló a bort nyelve hegyén. Így érzi a *művészetet* és még titokteljesebben, még lassabb és szabadabb megállásokkal és visszatérésekkel érzi a *lelket*, ami a versben van. A verset nem úgy szánta költője, mint a mozifilmet, hogy egyszer és egyszerre legördítsék. A vers élvezetének lényeges kelléke az olvasó szabadsága, aki, ha akarja, tízszer elolvassa ugyanazt az egy sort, ha akarja, elülről kezdheti a *strófát*.

A verset tehát, ahogy a költő szánja, mégis csak *magunknak* mondjuk és olvassuk. Az ilyen olvasás nem előadás, és bár hangosan történik, célja nem a közlés. Nincs kötelezve a megértésre, az értelem kidomborítására, mely a művészien bonyolult nyelvű verseknél az előadónak gyakran oly nehézséget okoz. Az ilyen magányos olvasás még ha hangos is, nem *beszéd*. Nem megértetni akar, hanem a nyelv titkos zenéjét élvezni, és testet adni a vers ritmusának. Inkább skándálás ez, mint szavalás. Hanghordozása éneklő és a grammatikai értelem másodrangú benne. Olyanok előtt, kik a vers szövegét még nem ismerik, többnyire érthetetlen volna, és gyakran kómikus.

Pedig ez az a *hangos-olvasás*, amely a költő intenciói-
na megfelelne. És ha a költők maguk adják elő versei-
ket: az az előadás többnyire ehhez közeledik.

Egészen más a művészi előadás. A művész-előadó

sem akar egészen lemondani ezekről a szempontokról sem. Mennél többet akar megéreztetni ő is a vers ze-géséből, a szavak finom és árnyalatos muzsikájából. De tudja előre, hogy sok mindent el kell ejtenie : és ezeket kész is azonnal elejteni. Nem minden szépség hathat egyszerre : senki sem érti és érzi meg a költői nyelv minden árnyalatának varázsát az első hallásra. Az ilyen árnyalatokat feláldozza az előadó : ezzel szemben azonban más súlyos kötelezettségek nehezedenek rája. Kötelezve van a vers megértésére is : egyszeri hallás utáni megértésére annak, amit a költő lassú szürcsölésre, áhítatos, többszöri olvasgatásra szánt! Azt tanították nekünk az iskolában, hogy az igazi költészet egyszerű. Ez nem igaz. Az egyszerűség lehet egyik eszköze olykor a költőnek : a költészet elve távol áll az egyszerűség elvétől. A költészet lényegében ünnepi valami : mindig újat akar, új ruhát, új szavakat. S az előadó-művésznak ezt a szokatlan, ünnepi, bonyolult, tömör beszédet kell átértetni egyetlen hallással!

De ez még nem minden. Jó ha ez a tolmácsoló szerep nem jut ellenkezésbe a művészi céllal. De nagyon gyakran ellenkezésbe jut. A vers titkosabb és zenei ritmusa nem mindig esik össze az értelem menetével. Sőt nagyon gyakran éppen a ritmusnak és az értelmi tartalomnak különböző megfelelései, szétválásai és egymásratalálásai és az az új és még mélyebb ritmus, ami ebből kialakul, teszi a vers főszépségét.

Már most, ha a kettő nem esik egybe, mit tegyen az előadó? Mint művész szeretné a vers ritmusának és nyelvének zenei szépségeit mennél tökéletesebben érvényesíteni, de másrészt mint tolmács kényszerül az értelmi menetet is híven követni. Művész és tolmács lévén egyszerre mint a műfordító, munkája örökös megalkuvással jár a két szempont közt mint a műfordítóé. S mindez azért, mert a költő nem gondolt rá, mikor a verset megírta, éppoly kevésbé mint ahogy nem gondolt a fordítóra.

Könnyű aztán elgondolni, hogy ahol ezek a megfelelések, ezek a ritmikus szétválások és egymásratalálások forma és értelem között nagyon bonyolultak: azok a versek, — majdnem azt mondtam lefordíthatatlanok — azok a versek *előadhatatlanok*. Úgy van ez igazán mint a fordítással. Legkönnyebben fordítható és legkevesebbet veszít a fordításban az a vers, amelyikben az értelemé a döntőszerep; éppígy legkönnyebben előadható az a vers, ahol a zene jóformán csak testhezálló öltönye a gondolatnak. Tehát nem mindig éppen a legjobb vers.

De a művészen és tolmácsén kívül egy harmadik szerep is jut az előadónak. Nemcsak a műfordítóhoz lehet őt hasonlítani, hanem az illusztrátorhoz is. Hisz ebben a minőségben is művész és tolmács ő: valami a művészből és valami a tolmácsból van az illusztrátorban is: de egyik sem tisztán és egészen. Művésznek nem eléggé önálló: tolmácsnak nagyon is az.

Ki az az illusztrátor? Mit jelent az, hogy az előadó-művész — illusztrátor?

Aki egy könyvhöz a képeket rajzolja, nem akarja éppen *ugyanazt* mondani, mint az, aki megírta: ugyanazt a képpel, amit az író mondott a szavakkal. Mert kép és szó közt nincs meg a párhuzamosság, ami például a különböző nyelvek között mégis megvan. A kép nemcsak *más módon* fejezi ki a mondanivalóját: hanem egészen *mást* tud kifejezni a valóságból, mint a szavak. Az író elmondja alakjainak érzéseit, gondolatait, beszédét. A rajzolóra most már az maradna, hogy ezeknek az alakoknak arkifejezését, mozdulatait, testi attitűdjét mutassa meg.

Mily keveset tudna megsejteni a rajzoló abból, amit a költő mondott el: az érzésekből és gondolatokból! De másrészt mily szegényes fogadalmat adhat például az arcról — színekről, vonalakról — minden leírást, mely csak szavakkal történik: egy jó rajzhoz képest!

A rajzoló tehát nemcsak *fordítója* a költő művének, hanem annak mintegy *kiegészítője*. Mert éppen azt mondja

el, amit a költő elhallgat, amit a költő nem is tudna elmondani.

De ez a tényállás különös dilemmába hozza a rajzoló és szinte egész művészetét problémává teszi. Történhetik-e ez a kiegészítés *tisztán csak* a költő intenciói szerint? Úgy értem: lehetséges-e, hogy a rajzoló-művész pusztán csak azt és úgy rajzolja, amit a költő maga is éppen úgy elképzelt, de eszközeinek — a puszta szónak — elégtelensége miatt már visszaadni nem tudott? Ugyebár ez teljesen lehetetlen? Az illusztrátor bárhogyan is törekszik auktorának intencióihoz tapadni, mégis a saját egyénisége, a saját művészete fog nyilvánulni a rajzban és lényegesen több lesz benne, mint amit az író elképzelt. A rajz bizonyos teljességet kíván; és a költői műben jelzett szűk célzásokból, vagy akár azoknak mintegy geometriai meghosszabbításából is alig lehetne ilyen teljességgel kiolvasni mindazt egészen a költő elképzelése szerint, amit vonalak és színek dolgában ő elmondani nem tudott.

De többet mondok: nem is bizonyos, hogy a költő mindazt ilyen teljességgel egyáltalán el is képzelte. Mert kétségtelen, hogy a költő műalkotása úgy teljes, ahogy van: és semmiféle *kiegészítést* voltaképp nem kíván. A költő éppen annyit és úgy kívánt képzeletünknek anyagot adni, amennyit és ahogyan tényleg adott is; igaz, hogy bizonyos dolgokat nem tudott volna kifejezni, de ezeket nem is akarta, ezek nem tartoztak bele a mondanivalójába, melynek határait és lényegét már eleve a saját művészetének eszközei szabták meg. Mondom: amennyit ő adni akart, annyit meg is adott tényleg; és minden további megkötése az olvasó fantáziájának tulajdonképpen már illetéktelen beavatkozás az ő művészetébe, túlnő az ő alkotásának kijelölt formáin, s ekként magát azt az alkotást is elváltoztatja.

Úgy tűnik föl tehát, hogy teljesen igaz van annak, aki az illusztrátor művészetét nem is művészetnek, sőt inkább művészet-ellenes valaminek tartja.

És mégis be kell vallanom, hogy én nehezen tudnék lemondani az illusztrált könyvről. Nehezen tudnék megelégedni az olyan *Buchschnuck*-kal, — amilyenek manap divatosak — amely teljesen függetlenítette magát a díszített műtől, amely tehát a költő művészetébe be nem avatkozik. Ebben sem tudok elválni a gyerekkorom emlékeitől, a gyerekkorom ízlésétől. Micsoda élvezetet jelentett akkor egy ilyen *képeskönyv*! Az ember százszor iselőrelapozott a képhez és nézte : ez itt Mari, a százados leánya, ez meg Tamás, a matrózfiú! Így fonódott össze az öserdő és így nyíltak az apró ablakok a nagy és odvas fatörzsekben, melyekben laktak az erdei törpék! Mindezt a boldog gyermeki gyönyörködést, amire úgy emlékszem vissza, mint az első nagy művészi szenzációkra szoktunk emlékezni : egy alapján művészetellenes dolog fakasztotta volna?! Hisz kinek az ösztöne művészből, mint a gyermeké? Amit a gyermek így élvezett hajdan, elmerülve a nagy családi asztalnál, a pertóleumlámpa szűk fényköre alatt : az lehetett naív mese, lehetett kezdetleges, rossz rajz, de nem lehetett alapján, elvében művészietlen valami. És az is eszembe jut, hogy nagy művészi érzékű, igazán művészi szellemű, de naivabb korok mennyire szerették az illusztrált könyvet. A késő középkor minatürjeire gondolok, a Dante első illusztrátoraira, a krónikák, a legendák képeire. Tisztán művészietlen elvből fakadt volna mindez?

Nem. Kell lennie lehetőségnek, hogy az illusztrátor, az illuminátor egy magasabb egységbe olvaszthassa azt, amit kapott, és azt, amit ő ad. Igaz, hogy amit kapott, az maga egy tökéletes mű, kész és hiánytalan egység. De e világon mindenütt azt látjuk, hogy kész és tökéletes egységek is továbbépülhetnek és kiegészülhetnek még nagyobb egységekké. Az Isten művészete is ezen az elven alapul : mért ne alapulhatna ezen néha az embereké is? Minden sejt magában egy kész és egész szervezet : mégis kiegészülhet tovább, nagyobb szervezetté. Így a

jó illusztrátor azt a kész és szerves műalkotást, amit az írótól kapott, úgy egészíti ki képeivel, hogy avval együtt, amit ő ad hozzá, egy másik kész és szerves művet alkotson. Persze ez az új mű más természetű lesz, mint a régi volt: nem is tisztán irodalmi mű és nem is egészen és csupán az író intenciói szerinti.

Úgy tűnik föl, hogy ijesztően nagy kitérést csináltam tárgyamtól. De tulajdonképpen nem is volt kitérés. Mert mindaz, amit az illusztrátor művészetéről mondtam, szóról-szóra ráillik az előadó művészetére is. Ő is egy kész és hiánytalan műalkotást kap maga elé: és kényszerül azt mégis *kiegészíteni*. Ő sem pusztán fordít. Az ő anyaga is: az élőhang, az arckifejezés, egy-egy mozdulata, mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint a költő eszközei és csápjai, az írt és olvasott szavak. Mert más az érzés drámai oldala, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani. Nem itt van a helye megmutatni, hogyan különbözik a drámai ábrázolás anyaga a líraiétól: hogy amaz magában foglalja az érzés külső kifejeződésének mechanizmusát is, — a hang viszontagságait, melyet az érzés izgat vagy bénít, az arc változását, a tekintet fényének holdfogyatkozásait — míg a líra tulajdonképpen mindig belül marad azon a Rubikonon, mely szív és ajak közt olyan mély árkot von... Tény az, hogy az előadó is kényszerül egészen újat adni a költő művéhez, mint az illusztrátor. Olyan valamit, amit a költő nem mondott és nem is képzelt el és nem is gondolt rá, hogy elképzeljük. Kényszerül kiegészíteni a költő művét, bármily teljes és kész az már magában. S a jó előadó ösztönösen úgy fogja ezt a kiegészítést megcsinálni, hogy új művészi eredmény áll elő; nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.

Bizonyos, hogy ebben az új műalkotásban nem lesz meg mindig a költemény teljes gazdagsága; vannak

szavak és vannak képek és vannak fordulatok, szépségek, melyek elvesznek a fül vagy az értelem számára, vagy fakók maradnak az élőszó erős fényében ; melyeket az előadás éppúgy nem tud érvényre juttatni, mint az illusztráló rajz a költő elvontabb gondolatait. De másrészt az is igaz, hogy az előadó, ha valódi művész, ebbe az új, általa befejezett műalkotásba a saját egyéniségéből olyan gazdagságot vihet be és kényszerül bevinni, amely mindenért kárpótol.

Persze ehhez az kell, hogy az előadó egyéniségével összhangban legyen az a mű, amelyet előadásával illusztrál ; amelyet új műalkotásához anyagul használ föl. S ezért nem szabad a művésznek előadására más szempontok szerint választani darabokat, mint a saját előadásának szempontjai szerint.

De ahol ez a két feltétel megvan, a művész kiváló, és a műsorát ő maga választotta ki : ott egészen új műélvezetben részesül még az is, aki a verseket már mind ismeri. Egészen új verseket hall, melyeket nem olvashat el azután sem újra, melyeket senkisé is olvashat soha. Egyszeri és egyetlen műélvezet! A költő alkotása ezer meg ezer példányban foroghat közkézen és szellemünk mindennapi csemegéje lehet : az előadó művész alkotását éppen ez az egyszerisége és egyetlensége olyan ünneppé avatja, melyért érdemes összegyűlni, ékesen és ékes teremben, mint egy ünnepre.

TANULMÁNY ADYRÓL.

1920.

1.

Ahogy az Ady dacos alakja immár másfél évtizede foglalkoztatja a magyar fantáziát, ahogyan ő merész és fájdalmas kézzel belenyúlt az országnak legkényesebb, legmélysebb problémáiba: az még ebben a kizárólag politikai érdekeltségű Új-Balkánban is megokoltá tenné, hogy a halálát követő esztendő az ő felfedezésének első esztendeje legyen, hogy honfitársai mohón és izgatott ujjakkal kutassanak a kivételes és szinte még ismeretlen Kincsben, ami Tőle maradt.

Minden politikai zsvajon keresztül az ő nevének folyton és hangosan kellene kihallatszania.

Elhelyett különös némaságba süllyedt Ady neve. A támadások elhallgattak, de hallgat a hű lelkesedés is; — csak egy-egy görbe mentség, álszent védelem hozakodik elő — olyan és oly táborból, hogy Ady felháborússal dobná vissza; — ő és mentség! ő és védelem! Olvastam egy erőltetett és nagyhangú Ady-utánzatokkal teli verseskötnyvben egy *Ady Elmenetele* c. verset (érezik ennek a címnek a felesleges »modern«-ségét?), ahol elmondatik, hogy a holt Ady szelleme megjelenik az Isten előtt; s az Isten ünnepélyesen megbocsát neki; miután a szellem bevallotta élte nagy bűneit:

Fajtám káromoltam,
országomat vertem,
Behemót sípjába
tüdőmet leheltem:

Gáncsolt bús fajomnak
 lettem kergetője :
 siklusok fejében
 űztem temetőre.

Ami magyarra lefordítva annyit jelent, hogy eladta hazáját pénzért a zsidóknak. Nem volna méltó szót vesztegetni erre az ostobaságra : ha nem volna szomorúan jellemző adat ez arról, mily hitvány fogalmaik vannak Adyról a márma-üvöltők közt még azoknak is, akik verseit dícsérik és utánozzák, s forradalmias magyar nevét a saját hecc-magyarságuk cégérévé szeretnék hamisítani, mindannak megcsúfolásával, amit Ady szeretett s hirdetett.

Ezektől a tisztelőktől Ady szelleme undorral fordul el. De hol vannak az *igazi* tisztelők, akik méltók e szellemet közibénk idézni? Hallgatnak ők, talán emlékezve Költőjük szavára :

Hát kicsit hallgatunk,
 Csuklódjék ajakunk,
 Bús szitkokat lenyeljünk.

— — — — —
 Gyujtó, szent betűink
 Holnap gyujtnak megint...

Mintha szegény Ady testi élete is — ez a tökéletes, gyönyörű bezártságú élet — azért húnyt volna el abban a pillanatban, mikor fénye a legszabadabban fölragyoghatott : mert jönni kellett mindjárt a nagy Hallgatásnak, ahogy a Sors írta, hogy e dicsőség parazsa egy ország hamvai alá rejtőzködjék. Mint a Petőfié 49-ben... Halál ez? Távolról sem. A parazs ég. A forradalom vérbeszenybe fulhat : a forradalom költője örökké él.

Az Ady körüli nagy hallgatás egyébként nem a bolsevizmus elbukásával, hanem a bolsevizmus diadalra-

jutásával kezdődött. Ady nagyon távol állt attól, hogy a bolsevizmus költője legyen ; s akik életének és halálának sorsszerűségét intenzíve érzik, szinte kiválasztottnak látják azt is, hogy abban a pillanatban távozott e földi Országból, amikor még egy nemzet gyászolhatta benne utolsó nemzeti költőjét, épúgy mint egy forradalom első forradalmi prófétáját ; a szabadságnak futó pillanatában, amikor még azt lehetett hinni, hogy e forradalom a Nemzet Szabadságának a forradalma marad. A bolsevizmus alatt már nehéz volt Adyról igazat mondani. Már nem lehetett mindent megmondani. Hisz Ady legmélyebb gyökerében épen a nemzeti öntudatnak, a fajiságnak költője volt, mindannak költője, amit a Vörös Utópia tagadott, nem vett számításba ; amibe beleütközött és belebukott. Ady az ős Tények költője volt, az Életé, mely nem kérdez Miértet, mely nem hagyja magát ésszel igazítani, mely ellenszegül az utópiának ; az Élet szabadságának költője, melyet az Utópia hiába akar ésszel kimért korlátokba szorítani. (Az élet épúgy áll tényekből, mint lehetőségekből.) Az Élet Szabadságának költője! Az ő igazi felfedezését époly kevésbé bátoríthatta föl az az irány, amely nem vette figyelembe az Életet, nagy tényével, a nemzeti lélettel, mint az a másik, utána következő, amely tagadni szeretné a Szabadságot, a forradalmat.

Nem csoda ekként, ha ez az első esztendeje Ady halhatatlanságának meddő esztendő volt, s ez a drága név a föld alatt lappangott (a nemzeti lélek meleg humusában) mint télen a rózsa. Adynak még sok hátrahagyott szava, meg nem hallott vagy meg nem értett üzenete van nemzete számára ; sok kibányászatlan kincs. Ez az esztendő nem bányászta ki őket. Kötetnyi verse, mely könyvbe nem gyűlt még — s köztük a legszebbek, a »*Mindent Hurcolva*«, s azok az énnekem külön is felejtetetlen szavak is amiket az én szavaimról Babits Mihály könyvére írt:

Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
Barátom és én lelkem szavai,

— máig is szétszórtak, és szinte elveszettek, ismeretlenek. De nemcsak jobban hallatni: jobban értetni sem tudtuk Ady szavait azóta. Igazi megértéséhez még az előmunkálatok is hiányoznak, azon a kevésen kívül, amit a *Nyugat* gyűjtött össze két Ady-számában. A költő életrajzát, melyet több oldalról vártunk, nem tartották opportunusnak most közrebocsátani. A politikai tél szele süvöltött: s az egyetlen jelentős könyv, ami ez évben elkészült Adyról — az Ady-irodalom első, úttörő munkája — máig se került könyvpiacra.

Földessy Gyula könyvét értem, amelynek címe: *Ady Endre: Tanulmány és ismertetés.*

Amikor készen lett, a kommün alatt, nagy magyarsága, nemzeti érzésekkel teltsége tette időszerűtlenné;¹ s azóta más okok miatt nem tud feltámadni a tetszalálból — pedig igazán megérdemelné, hogy eleven könyv legyen. Az első Ady-összefoglalás ez, első kísérlet Ady-megértésre, mely eléggé alázatos ahhoz, hogy komoly legyen; s mintegy az első Ady-propädeutika. A szerző — kiváló tanárember s Adynak éveken át belső barátja — szinte érezve a magyar gondolatok sorsát e közel jövőben, sietett feltárni az Ady-titkokat.

— Ne haragudjál érte, legszeretettebb poétám, — szólítja meg utolsó mondatában a nagy Esotericust, — de egyre nőnek az árnyékok fölöttem s a mi áldvaátkozva szeretett messiási fajtánk fölött: sietni kell.

Hasztalan volt a sietés: a Sors, az Árnyék — ennek a rettenetes évnek az árnyéka — ráesett erre a könyvre is; s a kis mécses behalkult a sötétségbe. Vegyük

¹ A fajiságot semmibe sem vevő internacionalizmus: internacionalizmusnak is hazug — írja egy helyen. (A kommün alatt!)

kézbe a szerény világot, próbáljuk feléleszteni a lángját, próbáljuk itt is, ott is egy-egy oldalát legalább meg-
látni fényénél annak a homályban maradt gigászi szo-
bornak, amelyet a jövő századok számára az ADY
neve jelenteni fog.

2.

Földessy tüzes, de konok magyar, aki mélyen képes
érteni és szinte naivul lelkesedni, ha egyszer kigyulladt ;
de nem könnyen ért meg, és nem hamar gyullad ki.
Intelligenciája nem minden oldalról eleve tárt intel-
ligencia, hanem olyan mint a zárkózott úri ház, ahova
nagyon nehéz bejutni ismeretlennek, de aki egyszer be-
jutott, biztos lehet a meleg, marasztó szeretetről. Nem
a kritika nagy, korlátlan mesterei közé tartozik ; bizo-
nyos határoeltság van benne, nehézkesség a megértésé-
ben ; — de ez csak még izgatóbbá, mert élményszerűvé
teszi azt a kritikát, amit ő csinál : minden megismerése
küzdelem, minden elismerése új felfedezés, minden meg-
hódolása hódítás. Egész kritikai multja mutatja ezt.
Igy tudott nekünk azon frissiben adni egy frissen-szerzett
Petőfi-képet, mikor még Aranyt nem értette ; így később
egy küzdelmesen megnyert Arany-élményt ; míg Vörös-
marty élvezéséig, mint maga bevallá, máig sem jutott el.
Egyenkint tárja föl lelke kapuit a vendégeknek ; s
minden új tanulmánya életrajzának új fejezete. Kor-
látolt kritikus : csak egy-egy szellemet tud látni és
szeretni egyszerre ; de erre az egyre annál elevenebb
fényt vet a lámpája, mert mások, körül, homályban
maradnak.

Ilyen kritikus adta nekünk az első Ady-könyvet.

Ady is élmény neki, sőt életének elhatározó nagy
élménye : melynek naivul átengedi magát. S az egyes
versekkel úgy van, mint az egyes költőkkel. Egyenkint
fedezi fel, »hódítja meg« őket, s egyenkint adja át hódí-

tásait az olvasónak. Ez determinálja könyvét alakilag és tartalmilag. Alakilag csupa lelkes szólam, csupa lírai rajongás, mely bizony távol van az »objektív kritika« hangjától; s néha igazán naiv benyomást tesz. Tartalmilag azonban mégis több a könyv általánosságoknál, ami a líra és rajongás rendesen lenni szokott: részletekbe, egyes költeményekbe, sőt egyes sorokba ható kommentár az; az első komoly próbálkozás példákat adni ennek a nehéz és mély költőnek megfejtésére és megértésére, első, alapvető kísérlet Ady bonyolult és gyakran készakarva burkolt szimbolumait a próza nyelvére lefordítani. Kell ez? Kell talán, hogy tudatossá váljon bennünk lassan mindaz a Kincses Mélység és szigorú Rend, ami a versek soraiban sűrítve van. És hasznos főleg térképül az Ady országába indulónak, aki először tanácstalanul áll meg a Szimbolumok ez őserdejében. Mondom: egy Ady-propädeutika.

Senki sem hivatottabb ezt megadni Földessynél. Ő segített hajdan a költőnek kötetekké gyűjteni verseit. Nincs is e verseknek intímebb ismerőjük, mint ő; szem-melláthatólag emlékezetből idéz (apró hibák mutatják); s ismeri a versek keletkezésének körülményeit is, s vonatkozásaikat, szándékaikat, úgy mint akárki, olykor Ady szájából is, bár Ady az ilyenekben nagyon szűkszavú volt.

(Ez az intímség némi szabadságot adhat egy költő hű satellesének. De nem szabad visszaélni velük. Ha pl. Ady kifogásolható, de tisztelendő furcsaságát a *Mindent hurcolva* utolsó sorában: »Ki holtáig borzonja a Mindent«, amit Ady az előttem lévő, sajátkezűleg átjavított két példányában változatlan hagyott, s ami más, hasonló szóképzéseinek analógiáival is támogatható, Földessy így javítja megszokottabbá: *borzongja*: ez már nem olyan könnyen elnézhető emlékezethiba, mint egyebek,¹

¹ 32. l.: Háborús bús kitérő: *fájdalmas* b. k. helyett.
— 27. l. Nagyon-nagyon szeresetek: *hajh*, nagyon sze-

melyek szintén csak itt elnézhetők, s figyelmeztetve kell óvnunk Földessyt, akitől Ady hátrahagyott verseinek kiadását várjuk, nehogy hasonlók oda is bekerüljenek. A nagy költőnek minden furcsasága, minden betűje szent; semmikép sem szabad azokon változtatni, sem elnézésből, de még kevésbé szándékosan, sőt bármilyen tetszetős feltevés kedvéért sem — pedig Földessy erre is hajlamos; amiről, verstani elméletéről szólván, még beszélni fogunk.)

Minde szabadságokra való hajlamosság mellett Földessy mint kommentátor hű tud maradni költője intencióihoz — éppen szimpátiájának zártsága, kritikai megértésének egyfelé korlátozott volta segíti ebben — és ha olykor mégis túllő a célon, ezt is, hogy úgy mondjam, a költő intencióinak irányában teszi. Ha pl. a *Tíz éves Évában*, a természetes és mindenkinek érthető magyarázat helyett a lélekvándorlára gondoltat (amit maga is merészségnek érez): akkor nincs igaza; de másrészt kétségtelen, hogy a lélekvándorlás eszméje egyáltalán nem volt idegen Ady fantáziájától.¹ Vagy mikor a megkapó sorokról:

Fekete virágot láttál,

Különös volt, tehát letépted —

azt mondja, hogy ez «erőszakos metonimikus megfordítása az eredeti szemléletnek» — mert a költő az ifjú

reszettek helyett; itt már a szótagszám is megváltozik, melyet éppen Földessy fő-fő fontosságúnak tart — amire egyébként visszatérünk.

¹ Négy-öt versében is van célzás a lélekvándorlásra: — már az *Új Versektől* kezdve (*Valaha mint asszony bolyongtam és a Lelkek a pályván*). Legfeltűnőbb az a hely, amelyre már Riedl Frigyes Földessy előtt figyelmeztetett: *Valamikor lányom voltál; Lányom avagy feleségem*; — mellyel oly feltűnően egyezik a goethei *Meine Schwester oder meine Frau*.

leányhoz szól, »holott a virágtépő a férfi« — s ugyane versben a *ledér Isten* épily metonimikus átvitele a nő jelzőjének az Istenre — : akkor megint nincsen igaza, mert itt a virágtépő nyilván a nő, s az Isten a Ledérség istene ; de másrészt kétségtelen, hogy ilyenmő metonimikus megfordítások nagy számban vannak Adynál, mint például : *Ajkadon a nedves hazugság.*

Földessy egyelőre — amint az Ady-kutatás mai stádiumában még természetes is — a versek pontos megértésére szorítkozik, és nem igen kérdezi a *genezisüket*. Így teljesen figyelmen kívül hagyja Adynak költői elődeihez való közvetlen kapcsolódását, ami mégis csak minden költő genezisénel elsősorban számbaveendő. Ady magasabb távolokba szökött föl elődeitől, mint talán bárki más, — valami hasonlóan, mint Dante, obskurus előzői között — de mégis csak az ő vállakon kezdett emelkedni. Megértése nem tökéletes addig, míg összefüggése a Reviczky-Makai-féle jambikus költészettel, a Heine-iskolával, a diákkorában olvasott vagy tanult versek költőivel — épúgy, mint a később megismert dekadensekkel — meg nincs állapítva. Ez nem annyit jelent, hogy hasonlított ezekhez a költőkhöz, vagy azok hatottak volna rá ; csak hogy első kifejező eszközeit — melyeket oly merészen megújított aztán — tőlük örökölte ; első témákat, verstechnikát, sőt hangulatokat, képzeteket is. (Például az a sor az *Ős Kajánban* : *Feszület, két gyertya, komolyság*, nyilván a *Tetemreállítás* reminiscenciája ; *Gyertya, feszület, kánoni pap* ; valamint a *Befalazott Diák* balladaformája is Arany-émlék.) Visszatérünk erre a versformákról szólva. Földessy, mondom, ezzel a tudattalan genezissel nem foglalkozik, s csak a későbbi tudatos visszacsengéseket mutatja ki Balassához és a kuruc költészethez, ami már a költő intenciójának magyarázata és kommentárszámba megy. Általában véve Földessy statikus és nem genetikus kritikát csinál ; ellensége a miliő-elméletnek, a zseniben isteni titkot

lát s óvakodik fölvetni a kérdést: hogyan lett azzá, amivé lett? Bizonyára igaza van; ez a kérdés megfellelhetetlen, milióból, előzményekből sohasem lehet maradék nélkül leszármaztatni az egyéniséget, s Adynál ez a maradék különösen sok lesz.¹ Mindazonáltal: nem épen ezt a nagyszerű kivonást, ennek a maradéknak a megismerését tekintheti-e végső céljául a kritika? s nem szükséges-e ehhez az előzmények, a hatások pontos számbavevése, egyszerűen a kinőtségek ismerete?

Effelé fog törni az elemző Ady-kutatás. Földessy könyve nem elemzés, hanem kommentár: e nehéz versek élvezésének breviáriuma.

A kommentárnál az első kérdés a diagnózis; s hogy mi okozza a nehézségeket? Adyról régen az volt a közfelfogás, hogy könnyű, de könnyelmű költő; nem nehéz, mintha szigorú és tömör volna, hanem csak homályos, épen mivel hanyag. Még legnagyobb rajongói is egy-egy helyét hajlandók voltak elejteni, mint »értelmetlent«; és koncedálták, hogy az értelmetlenség a nagyon is spontán költő megsikamlásából származik.

Ady — a »muszáj-Herkules« — meghökkentő teremkenysége igazolni látszott ezt a feltevést. Földessy nagy érdeme, hogy bátran szembeszáll vele. Ha Adyban valamit nem értünk, annak nem az az oka, hogy a költő értelmetlen hagyta. Az értelmetlenség nem a *kevésből*, hanem a *sokból* származik. Nehezen érthető a költő gondolata, nem mintha nem gondolta volna el vagy fejezte volna ki elég dúsan, pontosan és szigorúan, hanem mivel nagyon is dúsan gondolta el, s nagyon is tömött pontossággal fejezte ki. Nem az ő magyarsága a hanyag, hanem a mi magyarul tudásunk a kevés. A költő nagyon is jól tud magyarul ahhoz, hogy ma és

¹ Sem utódja, sem boldog őse,
Se rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek.

Pesten jól megértsék. Mulatságosan mutatja ezt ki Földessy ennél a sornál : »*Fölzajdult a cinterem*«; amely azért »homályos«, mert Pesten azt hiszik, hogy a cinterem : temető, holott az : templom körüli játszótér.

De legtöbbnyire sokkal mélyebb okai vannak az Ady »homályosságának«. Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantében, az egész világ szimbolumok óriási láncolata, szimbolumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady épenúgy benn él ezekben a szimbolumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbolum-világ, elfelejtettnek hitt szimbolumok merülnek föl évek után újra; úgy, hogy (amint Földessy mondja) »egész Ady-konkordanciakötetet lehetne összeállítani«, — és kellene — egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont. Ha pl. a *Hunn, új Legendában*, (*Ki látott engem?*) olvassuk a sort : *Életük ez a mérsékelt csodáknak*, — és nem értjük tisztán mindaddig, míg az évekkel ezelőtt írt Petőfi-tanulmány kezünkbe nem akad, ahol Ady az *Univerzum kisebb titkairól* beszél : akkor lehetetlen, hogy ez a visszatérő és következetesen egyjelentésű szimbolum-nyelv, ez az éveken át való pontosság, ez a költőben vasszilárdsággal megőrzött és meg nem hajló szimbolumvilág a Dante ismerőnek a firenzei látnok szimbolikus univerzumát ne juttassa eszébe.

Persze ez nem annyit jelent, hogy Ady másképp bármiben is hasonlítana Dantéhoz; — de mégis egy pillanatra még folytatnom kell ezt a hőkentő párhuzamot. Danténál a költő saját élete is szimbolum lesz, sőt minden szimbolumok tengelyévé válik; egy jelentőségekkel tele-szürcsölt élet, ahol minden emlék, minden kis mozzanat

nagy, titkos értelmű. Valahogy így van Adynál is. Élete az örökkévalóság számára eleve elrendelt szimbolikus élet, amelyet maga is mint egy csodát él át és ad tovább az embereknek, mint egy kinyilatkoztatást... Minden szimbolumok kerete és foglalata ez az élet. Adynak a maga csodálva és lelkesen élvezett életében nyilatkoznak ki a Minden Titkok, s e körül jegecedik ki a páratlanul gazdag szövésű szimbolumnyelv, amelyen őket el tudja mondani.¹

Az ilyen költő nyilván nem úgy ír, hogy azonnal és teljesen megértsék. A szimbolumokat mintegy bányászni kell, s teljes kibányászásuk gyakran nagy idők műve, mint Danténál. A Próza, földönlépő lábaival, messziről tud csak utána futni a Szimbolum föleresztett sarkányának; de utána kell futnia, hacsak el nem akarja eresztetni a Megértés zsínórját. Ady esoterikus költő, mint Dante, amin mitse változtat az, hogy kifejezésben mindketten többnyire egyszerűek, s mindkettő írt gyermekeken könnyű verseket is. A bányászó mindig mélyebb és mélyebb szimbolum-rétegekre akad, olyanokra, melyeket előbb jelentékteleneknek vagy értelmetleneknek hihetett; s föltárul annak, aki ismeri az erek irányát: először a Költő élete, belső élete, káprázatos gazdagságában, a gazdag szimbolumok mögött; — s aztán e mögött az élet mögött, mely maga is szimbolummá válik, fölsejlik

¹ Egyéb kapcsolatok is vannak Dantéval. A *Vezeklő vigadozás zsoltára* (Rút bűn az én szomorúságom) motívumához, amely máshol is előfordul (*A Vér és Arany*: Örömváros volt a hazám c. versében: «Szomorúság bűnébe estem») — s Ady világnézetének legmélyivel összefügg — méltán idézhetők párhuzamul a híres sorok: *Tristi fummo nel' aer dolce...*

Azonkívül kuriózumképpen megemlítem Ady furcsaságát, melyet ő mint egy titkot tartogatott, hogy minden verscíme három szóból áll. Az ilyen furcsa titkok sem idegenek a középkor nagy szimbolikusától.

valami nagy Titok, ami másképp el nem mondható, mint éppen evvel a szimbolummal...

Földessy szerény, de szenvedélyes bányász; itt is, ott is megnyit egy erecskét; megmutat egy összefüggést; meglesi a szimbolumot születésében, finom megfigyelésekkel,¹ hogy nő ki az egyszerű asszociációból, hogy nő túl a hasonlaton; s makacs egyfelénzésével sorról-sorra, versről-versre hódítja a soha-meg-nem-hódítható költőt, bányássza a kimeríthetetlen kincsű bányát...

3.

Igen: e bánya kimeríthetetlen gazdagsága az első egységes benyomás, ami leszűrődik. Akárhol kezdjük fejtegetni, mindig új mélységekre akadunk. Adyról a közhit az, hogy nagyon egyenetlen költő. Ezt a hitet éppen a kimeríthetetlen gazdagság és mélység okozza. Annaira nagy, hogy nem is érthetjük egyszerre; hogy emeletek kelljenek a megértéséhez. Ám — kortársunkról lévén szó — ebbe nehezen nyugodhatunk bele. Danténál nem igényeljük az azonnali és kommentár nélküli megértését a mélységeknek, de azt igényeljük Adynál, és ha nem kapjuk meg, benne keressük a hibát, nem pedig magunkban. Földessy, aki — éppen kritikusi alaptermészeténél fogva — élményszerűen tudja, hogyan zárkóz-

¹ »Mi mindig mindenről elkészünk« folytatása: »Mi biztosan messziről jövünk« — »Szeretem az elutazókat, sírókat és felébredőket« — s itt megint tovább diktál az utazás képze, a korareggeli hűvös vonaton-ébredés elméjét vetve föl: »déresös hideg hajnalon a mezőket«. — Az ilyen példák csirában mutatják, hogy szakad túl a hasonlat a *tertium comparationison*, hogy önálló életet kezdjen, s magasabb fejlődési fokokon szimbólummá váljon. Így a szimbólum más lesz, mint egyszerű allegória: folytatott hasonlat.

hatik el előlünk egy-egy szépség makacsul sokáig, s hogyan kell a nagy szépségeket küzdelmesen egyenkint fölfödözni — tanult annyi alázatosságot, hogy ettől a közgögtől megszabadult legyen; s ki meri mondani, hogy Adynak, kilenc könyvében, alig van vagy nincs is rossz verse; alig van okunk hinni, hogy van, amely a megértés bizonyos emeletéről kitünőnek ne tűnne föl. S ily világításban tűnik igazán szembe az Ady kivétellessége. Való igaz, hogy egy költő értékét csúcsai szerint kell megítélni, s kevés költemény naggyá tehet valakit. De Adyt *sok* költemény teszi naggyá. Oly termékenység, oly erő, oly lírai áradás ez, mely párját ritkítja a világirodalomban. Ez a kifogyhatatlan, egészséges ömlés egymagában is megkülönbözteti a dekadens költőktől, akikkel bizonyos táborban össze szokták téveszteni. A szimbolista költő gazdagsága ez; — de nem a programszerű szimbolistáé, aki akarattal és művészettel alkotja meg a szimbolumokat, hanem valakié, aki úgy-szólván keleti természetességgel szimbolista és nem fogyhat ki soha a szimbolumból, mert életében adódik a szimbolumok teljessége...

Ez nem annyit jelent, hogy Ady nem tudatos költő, mert ellenkezőleg nagyon is tudatos; s Földessy erre is rámutat, megint ellentétben a közvéleménnyel. Adyban kezdettől fogva tudatos — és mind tudatosabb lesz — életének ez a szimbolikus volta. S épen ez teszi profétává. Az olyan módon szimbolista költő, mint Ady, okvetetlen proféta lesz, *vates*, mert kijelentései vannak, csak szimbolumokban elmondható titkokról, a világ számára. A kijelentő nyugalmas tudatossága jellemzi őt. Még a stílusán is meglátszik ez. Ady csupa kijelentő mondat — ami igazán ritka más költőknél. Földessy emeli ki, hogy Adyban nincs is fölkiáltójel (csak egy, az se könyvben). A tények beszélnek itt, a szimbolikus tények. Még az érzés is tény, még az óhaj is egy szimbolikus tény. A tipikus szimbolista vers (amilyen pl. a

Csókcساتاتér Lovagjai s hasonlók, tíz és tíz) egymás után következő leleplezések, revelációk nyugodt sorozata. A költő itt is önmagát beszéli, saját életét, lázait és látomásait; de itt is, másutt is, még leglázasabb verseiben is, láz, látomás, élet, minden csak szimbolum, tudatosan szimbolum, reveláció, egy nagyobb Titokról. Ez a magyarázata, hogy ebben a leglíraibb költőben, akinek minden hangja életéből fakadt: mégis hiába keresnénk külső életrajzot, amilyent pl. Petőfi versei megadnak. Még a szerelem is szimbolikus, a Lédák is szimbolumok, nincs egy női arckép. A költőt csak az érdekli az életből, ami szimbolikus jelentőségű; nem önmagáért érdekli az élet, hanem azért amit jelent.

Az ilyen költőben — és ezt jól látja Földessy — van valami metafizikai. De, azt hiszem, helytelen úton jár a kritikus, ha a metafizikumot a *gondolatokban* keresi, az életről, halálról, Istenről prózában is elmondható hitekben; s Földessy is naív egy kissé, mikor ilyenekből Adynál filozófiai értékeket akar kibányászni. Ahogyan pl. jól és híven elmondja Ady gondolatait a halálról: azok szép és költői gondolatok, de filozófiának soványka lenne ez. Még kevesebbet tud az Isten-versekből kihozni. Nem, nem osztom a Földessy meggyőződését, hogy »Ady költészetének a köztudatba jutása a magyar filozófiának a fellendüléséhez fog vezetni«; az Ady metafizikájának a metafizikusokéhoz semmi köze és nem is lesz soha. Az ő metafizikája egyszerűen minden dolgok szimbolikus voltának nagy érzése, elsősorban a saját élete szimbolikus voltának érzése; ez a metafizika nem halványítja, hanem még növeli az Élet fontosságát. Az élet maga a nyelv, amelyen a Titok beszél: más nyelven az Ady-titkok nem tudnak beszélni. Így itt minden szó ezé az életé.

De ebben az életben van valami zord jelentőség, valami sorsszerű Magasság. Kijelentéses élet ez, mondom, szimbolum, a próféta eleve-elrendeltségű élete; s ennek

intenzív érzése¹ avatja ennek az életnek lírikusát a »pacsirta-álcás sirállyá«. Ady legmélyében zord költő és egyáltalán nem »édesszavú lantos«. Az Illés tüzes szerkerén száguld ő, hűvös, magas szépségek felé és »búshazátlanul«. Próféta ő, mert rájött, hogy élete több mint egy esetleges tünemény; hogy életének, szavaiban, titkos nyelvvé kell jegecednie, melyet eleinte csak kevesen és nehezen érthetnek; proféta a meg-nem-értettség és egyedültség dacos gesztusával. A profétaság nem a hirdetett ígék igazságában, vagy éppen jövőmondások teljesülésében rejlik; mert ami ezekben lényeges, az kívül esik az »igazság« és »idő« kategóriáin. Ha jóslásokat vagy eszméket keresünk, ki fog derülni, hogy majdnem minden költő ugyanazt jósolta, s a teljesülés véletlenektől függ, hacsak nem hiszünk a Nagy Teljesülésben, mely az emberiség milléniumában eljövendő.² A profétaság maga az attitűd, a költő kincsesen egyedül állása kortársai között, s hite önmagában, küldetésében, egy valóságos vallásos hit. Ez az Ady élet-hite, hogy élete fontos élet, nagy Rendelés; szent revelációkkal teli; amit ki kell teljesítenie, végig kell csinálni áhítattal, nemcsak magának, hanem nemzetének és a világnak számára; s így Ady profétai attitűdjét jelzik nem is annyira azok a nagyon is kifejezett helyek, ahol tudatosan foglalja el ezt az attitűdöt (amilyeneket Földessy költészetének inaskorából idéz, s amik keveset bizonyí-

¹ Az eleve elrendelés zúg,

Ha én fájdalmasat kiáltok.

² Néha a jövődölés nem is jövődölés, csak a vágy kifejezése; mint a *Felszállott a Pávában*, ahol Ady alternatívát állít fel a sorsnak:

Vagy lesz új értelmük a magyar ígéknek:

Vagy marad régiben e bús magyar élet.

(Az ilyen vagy-vagy jövődölés, mint jövődölés elég értéktelen volna.)

tanak, mert hasonlókat más költőknél is bőven találunk)
— mint inkább azok, ahol élete nagyszerűségének és
sorsszerűségének érzése szólal meg, legelső köteteitől
elkezdve :

Az én yachtomra vár a tenger,
Minden mi új felém üget —

egész a legutolsóig, ahol a háború borzalmai közt meri
leírni :

Tudom én jól, én jó Istenem,
Mi ilyenkor az óhajtasod :
Élni, élni, hiteket osztva,
Élni, élni, s éltetni tudni...
Éljünk, éljünk, vígan, szilárdul,
S ha elhullnak milliók, mások,
Vegyük át vígság-öröküket...

S ez az oka, hogy ma visszanézve, utólag is sorsszerű-
nek tűnik föl ez az élet, melyet a költő eleve sorsszerűnek
érezett, s úgy tudjuk csak látni, hogy amilyen rendelés
szerint kellett Petőfinak elesni a harcban, ép oly rendeltetés
folytán kellett Adynak távol maradni a rettenetes
harctól, mely egész világnézetével ellenkezett, de melyet
átélni szintén eleve-érezett rendeltetése volt :

(Testem, ez a kényes szent szerszámi,
Mint valami ördögös posta,
A most-idők rémületeit
Előre és magával hozta ;)

és megőrizni magát egy pontosan és jókor-jött halálra, a
szabadságnak egy fellelékző, ritka pillanatában, a Háború
és a Bolsevizmus két nagy rabsága közt... De ne speku-
láljunk. Kétségtelen csak az, hogy ez az élet és halál,
eleve sorsszerűnek és szimbolikusnak érezett, és szinte
mámorosan igenlett élet és halál volt. Ki rendelte el, és

mi az a nagy Titok, amely mögöttük rejtőzik? erre a költő nem felel, mert ez más nyelven nem is mondható meg, mint épen ennek az életnek és halálnak szimbolum-nyelvén. Földessy tiszta szemmel látja, hogy nem a Halál a nagy titok: élet és halál egyaránt hajsztoltjai egy még nagyobb Úrnak (Összetévesztitek a Halállal, Pedig ő a Halálnak is ura); egyaránt táncolnak és inognak a Nagy Cethal hátán. Ez a nagy Úr, aki van vagy nincs, de aki minden eleve-elrendelések ura, az, akivel egész életében küzd Ady, úgy, mint ahogy a próféták küzd nek Istennel. Bizarr képekben látja őt, átkozva áldja, és még mikor tagadni szeretné, akkor is hisz benne, mert szimbolikus életének ő a nagy korrelátuma. Örök probléma neki a nagy Ismeretlen, aki mélyensorsos életét kimérte; probléma maga a sors, a »sötét sorsok folyói«, a rendeltetési »Véletlen Idő«, mely a szerelmeket, életeket és halálokat tereli; — véletlen vagy nem véletlen, alázattal elfogadja tőle magas, zord és egyedüli Illés-sorsát, maradéktalan kiélendő életét: engedelmeskedik neki, de közben folyton kérdezi, hogy ki ő? (L. a *Portus Herculis Monoeci* című tanulmányát is.) — Míg végre megszólal az érthetetlen *Isten*, s »az ő bús *Ádám hol vagy?* -ára Felelnek hangos szívverések«. — A magaságban, ahol él, az Istennel társalkodik Illés.

»A próféta-ság félelmetes, baljóslatú életsors« — mondja Földessy —, mely »a gyűlöletbe kergeti bele a szeretetet« — s a próféta átka szörnyű magányosság, kivált ebben a szomorú országban, mely oly nehezen érti prófétáit. Ebben a magányosságban Adyt a nagy Mámor tartja fönn, a saját életének mámara, melyet nemcsak joga, hanem kötelessége is, minden lehetséges szenzációval, borral és örömmel kiélni. Ez a magyar *Pimodan* teóriája: — a Csokonai-elmélet: — magyar próféta nem lehet bor nélkül. De kétszeresen nem lehet Ady, aki elsősorban a maga mámara-sorsának prófétája, melyet minden módon a lélek és test minden boraival

kiél és gazdagít. Ez a mámorkeresés nem élettagadás, hanem a legnagyobb fokú életigenlés.

S ezzel az életigenléssel megint visszaérkeztünk az Ady-rendszer központjába. Aki önmagában az életet oly vallásos áhitattal érzi, oly szimbolikusan egy dolognak érzi : az nem a «halál rokona» (mint ahogy egy fiatalkori versben írta, mikor még nem ismerte eléggé önmagát) — hanem szerelmese minden életnek és életszerűnek, az élet és továbbélés minden nagyszerű szabadságának. Ha van Adynak hirdetett igéje, prózában kimondható proféciája : ebben van az.

Az Isten : Élet — halleluja! —

S az Életnek sohasincs vége,

— mondja ; és másutt ismét :

...Isten : az Élet igazsága

Parancsa ez : mindenki éljen,

Parancsa ez : mindenki örüljön,

Parancsa ez : örömgylkos féljen,

Parancsa ez : mindenki éljen.

És ebből fakad Ady egész emberi hitvallása, állásfoglalása a politikában, szociálizmusa. Szeret minden kultúrát, haladást, szabadságot, mindent, ami az Életet gazdagíthatja, színesítheti, elevenítheti. És gyűlöl minden elnyomást, minden szegénységet, minden maradiságot, mindent, ami az élet kiélését akadályozza vagy lehetetlenné teszi. Ez a kulcsa a Pénzhez szóló himnuszoknak, majd forradalmi verseinek is. Pacifizmusának is ez a kulcsa. A háború rossz, mert az életet pusztítja, korlátozza, rabbá teszi. Utolsó kötetében nem győzi dicsérni az élet régi, eltűnt, szép szabadságait ; s harsányan figyelmeztet :

Örzök, vigyázzatok a strázsán,
 Az Élet él s élni akar :
 Nem azért adott annyi szépet,
 Hogy átvádoljanak most rajta
 Véres s ostoba feneségek.

Egyszóval : Ady az Emberiség nagy vallásának híve, amely annyira egyszerű, igaz és magától értetődő, hogy talán éppen ezért csak a zsenik tudják ma látni és vallani. Aki ennek a vallásnak tagadója, az rossz tisztelője Adynak : annak Ady sírjára vitt áldozata rossz illatú. De époly távol vannak Adytól a faj és a nemzet tagadói, s az ész-utópisták. Ady nemzeti költő, éppen azért, mert az Élet költője, s semmi életet nem tagad. A nemzet pedig nagyon is élet, a legszínesebb és legmelegebb élet-hullámok közül való. Földessy nagyon igazul mutatja ki, milyen, nemcsak nem ellentétes, hanem *egy dolog* Adyban az emberség és magyarság, nemzetiség és nemzetköziség. Ő önmagában megvalósította már, amit a nemzetek ki tudja milyen vajadás után fognak majd megvalósítani, mikor majd tudatára jutnak, hogy igazi érdekeik eggyek az Emberiség érdekével és egymás érdekével. S ha ellentétbe jutott nemzete hagyományos politikájával : arra is e nemzet szeretete vitte ; mert érezte már, hogy ez a politika micsoda iszonyú szegyenbe és romlásba dönti az országot ; — amit a háború beváltott. Persze itt legélesebben kitűnt a próféta egyedülvalósága. De Ady, szemben bár egész fajtájával, mégsem volt nemzetközi soha. Távol attól, hogy halványítani aka ja a nemzeti színeket, azokat mindenképen erősítette és előtérbe állította. Szimbolumai, szavai magyarok. De hát felesleges erről beszélni is. Köztudat ez ma már. Ady magyar, mélyen, fajban magyar ; egész nagy szimbolikus életérzése magyar életérzés : mert magyar életnek érzi ezt a szimbolikus életet ; tudatosan magyar. S e magyarságból kiindulva, a lázadó magyar dacából,

le lehetne vezetni költészete alapvonásait. Talán nem véletlen az sem, hogy e legtipikusabban szimbolista lelket a mi — keleti — fajtánk adja a világnak?

4.

Aki valamely költőt legmélyében megérteni akar, annak elsősorban a nyelvét kell tanulmányoznia. Kétszeresen így van ez a vérbeli szimbolistánál. A szimbolizmus gyökerén a fantázia van, a fantázia pedig *nem egyéb*, mint a költői nyelv. A szavak egymásutánja a képzetek egymásutánjának felel meg, s ez, mondom, nem egyéb mint az asszociáció: a fantázia. A nyelv tanulmányával meg lehet állapítani az asszociáció alaptermészetét, azt, ami benne öröklött és tanult; tetten érni első merészségeit s fokozatos bátorodását; kinyomozni az érdeklődé és megfigyelés sajátosságait; az olvasmányok és látványok hatását a fantáziára. Titkos összefüggéseket lehet felfedezni, furesa visszatérését képzetkapcsolásoknak,¹ melyek a fantázia fejlődését vagy változatlanságát, egyszóval a költői alkotás lélektani kulisszáit illusztrálják. Ez azonban analízis, elemekre bontás lenne: a hatás geneziséét kutatni — s ez Földessytől idegen methódus. Ő csak a kész hatást állapítja meg; — s Ady költői nyelve, úgy amint van *készen*, rendkívül egyszerűnek látszik. Földessy nem is igen beszél róla, legfeljebb

¹ Csak egy példát hozok. A *Vízió a Lápon* c. versben (Új Versek) előfordul ez a sor: »A veszteglő bús akarattól Lesz diadalmas akarat;« — majd ugyane versben: »Vér-vörös büszke lobogóval A torlaszok fölött süvöltök.« Három évvel később a *Magyar Jakobinus Dalában* felhangzanak a híres sorok: »Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz Végül egy erős akarat?« — és *ugyane versben*: »Mért nem találkozzunk süvöltve Az eszime-barrikádokon?« — A két vers egyébként semmi másban sem hasonlít.

nagy magyar gazdagságát említi; (pedig ez a nyelv egyáltalán nem oly egyszerű, mint látszik, s különös titkai vannak — még grammatikában is).

Az igazság az, hogy Földessy egyáltalán nem a tudós szemével, hanem csupán az élvezőével nézi a verseket. Ez okozza művében a genetikus módszer teljes hiányát: csak a versek szépsége és értelme érdekli, s a keletkezésük semmikép sem. Ez az oka, hogy ott, ahol, úgy látszik, csak a genetikus módszer vezethetné biztos megértésre: a versformák kérdésénél, értetlen marad és érdekes, de helytelen elméletet csinál.

Földessy egyszerűen nem érti az Ady-versformák többségét. Benne is valószínűleg zengenek e versek valahogy: de nem tud magának számot adni róla, hogy zengenek? Nem a közönséges magyar formák: ezeket Ady csak kuruc verseiben, s hasonló stílusátzatokban alkalmazza. De nem is egyöntetű »nyugateurópai« sémák; mert legtöbbször ereszkedő és emelkedő ütemű sorok vegyest vannak egyazon strófában; ez pedig az iskolában tanult verstan szerint lehetetlen. Földessy tehát arra a gondolatra jön, hogy ezek a versek *semmilyen ütemekben nincsenek írva*, s versvolumukat tisztán a szótagszám ugyanazonossága teszi a megfelelő sorokban.

Már most azonban: Földessy evvel nem akarja azt állítani, hogy Ady tehát formában hanyag és gyöngé és zenétlen; hanem ellenkezőleg, azt állítja, hogy Ady evvel egész új versformát talált ki, az »önkéntes meghatározottságú szótagszámon« alapuló verselést, mely »összehasonlíthatatlanul nehezebb és szigorúbb megkötés« a hangsúlynál vagy időmértéknél, »méltó (zeneiségben) a görög formákhoz«; hogy Ady tehát »a legnagyobb forma-inventor« a magyar verselésben; — sőt tovább megy: azt mondja, hogy Ady tulajdonképpen evvel az ősmagyar verselés igazi titkát találta meg: hogy Adynak egy kijelentése (»mi Balassáéktól, kurucéktól, Csokonaitól ösztönöztetünk«) őt rávezette arra, hogy a költő itt a

magyar verselés szívébe hatolt bele, s hogy verséhez képest az időmérték idegen, a közönséges magyar »hangsúlyos« méret pedig csak egy-egy egyes esete ennek a legáltalánosabb magyar szótagszámos verselésnek; — és példákkal iparkodik igazolni, hogy Balassánál, vagy a kuruc versekben gyakran semmiféle más versszabály nincsen, mint a strófánként megújuló sorszótagszám, hogy ez egy külön, nagy változatosságot megengedő verselési elv, amely Adyban ébredt tudatossá, aki programmszerűen ki akarva aknázni a »magyar« verselés összes lehetőségeit, a legváltozatosabb szótagszámú sorokból állítja össze trófáit; — s következik aztán egy oldalakra terjedő összeállítás Ady sémáiról, ahol csak a sorok szótagszámára ügyel az összeállító: háromsoros versszakokban: 4, 9, 4; 5, 7, 9; 5, 8, 8 stb.; — négy-sorú versszakokban: 4, 4, 8, 3; 4, 4, 8, 8; 4, 9, 4, 6; stb.; stb.; — a versek címeivel, hosszú oszlopokban.

Azonnal látható, hogy ez az egész szép elmélet a rajongás túlzásán alapul, s jobban megnézve összeomlik. Ha igaz volna, hogy Ady »minden időmértéket elvet« s kizárólag szótagszámra alapítja verselését: ez nem annyit jelentene, hogy Ady egy új verselést talált meg, hanem annyit, hogy egyáltalában nem versel: mert a szótagszám nem verselés. Zenétlen sorok egymás mellé írásából sohasem lesz zene, (akárhogy megegyezik is bizonyos távolságokban a szótagszám) — ezek mindig zenétlen sorok maradnak. Igaz, hogy a szótagszámok különböző csoportosítása végtelen-sokféle variációt adhat; de ez csak gépies variálása lesz a számoknak, amelyre akármely iskolásfiú képes lenne; — s ha Adyt ezért formainventornak lehet nevezni, akkor nagyon könnyű volna formainventornak lenni. (Swinburne formainventora volt az angol verselésnek, mert új zenéket talált: nem mert új számokat.) Hozzáteszem még, hogy Ady, Földessy bevallása szerint is, nagyon gyakran »elhibázza« a szótagszámokat; — micsoda verselés lenne

az, amelynek legfőbb, egyetlen szabályát csak úgy egyszerűen »el lehet hibázni« — szórakozásból vagy »neuraszténiából«, mint Földessy mondja, — aminek a szabályát csak úgy ésszel lehet kimérni és nem füllel azonnal érezni, hogy lehetetlen legyen elhibázni? Földessy elméletének csak az adhatna némi támot, ha ebben — a szótagszámban — legalább halálos pontossággal dolgozna a költő; — s ehelyett külön táblázatot lehetne összeállítani, (legalább oly hosszú, mint a Földessy táblázata) az eltérésekből, melyeket mégsem lehet ily tömegben tollhibának vagy sajtóhibának tudni be. Csak néhány példát jegyzek ide annak illusztrálására, hogy bárhol lapozzuk föl a könyveket, mindenütt (egymásután jövő lapokon is) találunk eltérést a Földessy törvényétől; és főleg az utolsó kötetekben is, ahol pedig már e törvény egészen kialakult és tudatos kellene hogy legyen. (*A Vér és arany*-ban meg pl. *Lázár a palota előtt* című vers I. részében a megfelelő sorok körülbelül egyforma hosszúak — de nem pontosan?)

Példák az eltérésre:

Illés Szekerén (III. kiadás.)

24. l. Az éjszakai Isten 3. str. 1. sor

25. l. Az Isten harsonája 1. str. 4. sor

160. l. Galamb és Seregély 1. str. 5. sor

u. o. 3. str. 5. sor.

Szeretném ha szeretnének (III. kiadás.)

77. l. Küldöm a Frigyládát 4. str. 3. sor.

Minden titkok versei (II. kiadás.)

9. l. Hiszek hitetlenül Istenben 1. str. 3. sor

12. l. A kimérák Istenéhez 3. str. 1. sor

u. o. 4. str. 1. sor.

Menekülő Élet (I. kiadás.)

7. l. Köszönet az életért 5. str. 1. sor. (Földessy is idézi így, tehát nem tekinti sajtóhibának.)

Magunk Szerelme (1. kiadás.)

16. l. Visszahozott zászló 2. str. 7. sor

23. l. Hajh, Élet, hajh' 2. str. 6. sor

43. l. Kérdés kék szemekhez 2. str. 2. sor

u. o. 5. str. 2. sor

46. l. A kiűrtett ágyasház 5. str. 2. sor

u. o. 5. str. 4. sor

48. l. Imádság a csalásért. 2. str. 2. sor

91. l. Azután vége volna 1. str. 5. sor

102. l. Bolyongás az országban 5. str. 3. sor. (Egy tökéletes jambikus versben egy anapaestikusan megtört sor. Földessy (73) kijavítva idézi; ha ez a javítás szövegen nem alapul, akkor önkényes és semmi szükség rá a teórián kívül: a sor így ahogy van, még szebb zenét ad. Az ilyen »simításokról« ugyanazt mondanám, amit Swinburne mond a Shelley szövegének »kijavítóiról« aki hasonlóan törte meg itt-ott jambusait. — A versben van ezenkívül egy sajtóhiba 1. str. 6. sor s helyett és.)

Ki látott engem? (1. kiadás.)

15. l. Föl, föl, Uram 4. str. 2. sor és

u. o. minden strófa 3. és 4. sora (Földessy is így idézi)

131. l. Kis kék dereglye 4. str. 2. sor

132. l. Aki magának él. (Az első két strófa sorának szótagszáma csak körülbelül, a harmadiké egyáltalán nem egyezik.)

Halottak élén (I. kiadás.)

21. l. 3. str. 3. sor

89. l. minden strófa 4. sora

126. l. 1. str. 4. és 5. sor

191. l. 3. str. 3. sor.

És végre, a kötetbe még nem gyűjtött versek közt mindjárt a legfontosabban, a *Mindent Hurcolva* címűben, a 3. str. 1. sora, melyet Földessy is így idéz. — Mondhatta Ady, hogy »én a szótagszámra nagyon vigyázok«, de tényleg nem vigyázott olyan nagyon — és okosan tette.¹

Mindezekből látható, hogy Ady verselése távol van attól a gépies pedantériától, melyet Földessy neki tulajdo íté.² De távol van attól a régi magyar verselés is. Ha Balassánál vagy a kurucoknál csakugyan vannak versek, ahol a szótagszám az egyetlen látható szabály: ezeket nyilván — mint Földessy is megengedi — a dallam magyarázza, amelyre készültek, s amely kényszerített a szótagszámot betartani, míg a külföldi eredetinek (valószínűleg időmértékes) ütemeit akkor még nem tudván a magyar verselés utánozni, a sorok ütem nélkül maradtak. Ezeknek a verseknek tehát csak a dallam ismerete adhat tulajdonképeni zenei értelmet — és ez nyilván nem magyar lejtés lesz. Jó régi költőink verseinek legnagyobb része azonban nem ilyen, s nem ilyenek a Földessy által idézettek sem. Ezekben a versekben annyira nem a szótagszám az egyetlen fontosságú, hogy gyakran rendkívül erős magyar ritmus lüktet bennük, amely lassúlásaiban és frissüléseiben sokszor változtatja a szótagszámokat, és Földessy is kényszerül sémáiban

¹ Hozzá kell ehhez venni, hogy Adynál gyakoriak a strófátlan versek is, mint a *Hiába hideg a Hold*, a *Feltámadás szomorúsága*, vagy utolsó kötetében, sok közt, *Az öreg Árvaság*.

² A legnagyobb bűn volna tehát e pedantériának feltevése alapján sajtóhibákat gyanítani és Ady szövegén változtatásokat eszközölni. Óva intjük Földessyt, mint a hátrahagyott Ady-versek kiadóját: *ezt el ne kövesse*: félünk, hajlamos reá. *Semmi* sem jogosíthatja föl a kritikust, hogy saját elméleteit vagy ízlését, még ha maga meg is van győződve helyességükről, filológiai bizonyosság nélkül a költő szövegére alkalmazza.

egy-egy előforduló változatot zárójelbe tenni, bár itt sokat rá lehet fogni a másolókra és téves olvasásra. De ahol meg is van tartva a szótagszám: senki se mondhatja, hogy az olyan pompásan lüktető magyar sorokban, mint a

Vénus fattya

Lelkem hatja

Ha szózatját hallhatja

vagy a: »Te vagy a/legény//Tyukodi/pajtás« — amely versekből idéz Földessy — a szótagszám lenne a fődolog. Ha Földessynek lenne igaza, akkor Amadé lenne a legjobb magyar ritmizáló, mert ő (különböző dallamok kényszere alatt) a legváltozatosabb szótagszámú strófákat követte el; persze azért Amadé is minden jó versében erős magyar, hangsúlyos ritmust vitt az egyes sorokba. De Csokonai elméletére vagy gyakorlatára hivatkozni itt — aki már egészen szakított a régi verseléssel s kétrímű alexandrinokat vagy időmértékes verseket írt — egészen téves dolog; (még inkább lehetne Berzsenyi elméletére hivatkozni, melyet verstani értekezésében fejtett ki.) — A szótagszámos verselés a magyarban idegen volna, legalább annyira, mint az időmértékes (mely nem is annyira idegen, mint ahogy gondolják); s ha valahol szó lehetne róla, inkább a franciában lehetne. Arról a képtelen állításról, hogy ez nehezebb vagy szigorúbb megkötés volna, mint az időmérték vagy a hangsúly, nem is beszélek: hisz az időmértékes vagy a hangsúlyos verselés a szótagszámú megkötöttséget *magában foglalja*.

Minden azon fordul meg: igaz-e, hogy Ady sorai-
ban nincsen ütemzene, és egész zeneiségüket csak más
sorokkal való azonos szótagszámaik adják meg?

Két szóval felelek: nem igaz.

Annyira nem igaz, hogy épen oly versek, melyek

Földessy elméletének legtipikusabban megfelelnek (mint a *Fekete virágot láttál*, vagy a *Be szépre nőttél bennem*) egyes soraikban is a legmélyebben, legkülönösebben ritmikusak. Lehetetlen ezt észre nem venni Földessynek is, és koncedálja, hogy azonos szótagszámú soroknak sokszor egészen különböző ritmusuk van; s azonos szótagszámú sorokból álló strófákat egymástól megkülönböztethet nemcsak a »rímkapcsolat másminősége«, hanem a rímek trochaikus vagy jambikus ki-
csengése is. (Szépen mutatja ezt meg a *Vér: ősz áldozat* c. versről.)

Teljesen rájött volna az igazságra, ha a genetikus módszert alkalmazta volna s nem elégedett volna meg annyival, hogy Ady egyszer, véletlenül, »alighanem csak költői sugallatra« feltalált egy egész új verselést. Nem mondaná akkor, hogy »a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers«, hanem csak »szinte megzavaróan különböző szótagszámú sorokból felépített strófák«, és nem idézne erre olyan példát, ami épen ellene bizonyít:

Valahol Erdély ősi szögében
Titkos nagy kőház. Ósdi, mállott.
Alatta mélyen
Bús boltok alatt süket falak
Őriznek egy diákot.

Annyira rossz példa ez, hogy még Ady fejlődő korszakából való, s majdnem egészen ortodox, időmértékes vers. Aki nem veti meg a genetikus módszert, azonnal észreveszi, hogy az utolsó sorok pontos, Arany-szerű balladaformát mutatnak (amire a ballada-műfaj is rávezet) anapaesztizált jambusokkal és középrímekkel:

Bús bol/tok alatt // süket / falak...

(V. ö. Vadat és halat s mi jó falat...)

Az első két sor a *modernség*: de még egészen félénk s Ady közvetlen elődeinél is ismert modernség ez, pl. Kiss Józsefnél

Valahol / Erdély // ősi szö/gében...
Valahol / messze // valaha / régen...

Ezek kissé elomló, de pontosan ütemezett versek; sőt, ha akarom, jambus. Ady tehát itt még annyira nem »szakított teljesen az időmértékkel«, hogy egész pontos időmértékben ír; amint hogy egész élete végéig nem »szakított teljesen«, s még az utolsó kötetben is vannak végig jambizált vagy trochaizált versek.

Igaz azonban, hogy ezek mindig ritkábbak és ritkábbak lesznek. S itt lett volna helyén a fejlődés meglesése. Az *Új Versek* tisztán jambikus vagy trochaikus verseiben — a Heine, Reviczky, Makai verselésében — Ady még nem tudja eléggé érvényre juttatni egyéni hangulatait; ezek a versek nagyon is símán, megszokottan gördülnek; pacsirták zenéjéhez illettek az ilyen ütemek, de a »pacsirta-álcás sirály« számára legfelebb álcának jók. A zord próféta zord és szokatlan hangjait nem tudta kiadni ezen a hangszeren. Ha tudós vagy külföldi műveltségű poéta lett volna: talán keleti vagy ókori formák közt nézett volna szét, vagy a külföldön divatba jött szabad verset alkalmazta volna. De neki igazában csak magyar mintái voltak; s ezek is csak újak; a régi magyar verset még ekkor nem fedezte fel (s később is mindig csak stilizáló szándékokkal alkalmazta).

Egy útja maradt: a disszonancia. Már Kiss József beleejt jambikus versbe olykor egy-egy trochaikus kihangzású sort, ami nála kétségtelenül zökkenő (Földessy szerint a formaérzék hiánya). Ez adta-e Adynak a gondolatot, nem tudjuk, hogy egy-egy tisztán jambikus,

Reviczkys verselésű versbe, egy-egy trochaikus sort csöppent bele, minden strófába egyet, megfelelő helyen. Később mind merészebben és szabadabban komplikálja ezeket a zökkenéseket, a jambikus és trochaikus sorokat a legváltozatosabb módokon cseréli, és a síma pacsirta-hangokat a sirály visításával váltogatja. De azért végig fölteszi olykor a pacsirta-álcát, s van úgy, hogy az ellentétes ütemű sorokat művészi harmóniába tudja összesimítani. Ahol azonban nincs meg ez a harmónia, ott Ady tudatos disszonanciával dolgozik.

Ady verselése tehát időmértékes, s eredetisége abban áll, hogy az ereszkedő és emelkedő ütemű sorokat (az ortodox verstan szabálya ellen) egy és ugyanazon versben változatosan elegyíti. Nincs igaza Földessynek, aki ha meg is engedi, hogy egyes sorokban van időmérték is, komplikált és szabad mértékeket keres bennük, s pl. ezt a sort: *Vörös haja messze kilángolt*, anapaestikusan skandálja. Ez jambusi sor, amit az egész vers (a többi strófák megfelelő soraival) mutat. Általában Ady sorai majdnem kivétel nélkül jambusok vagy trochaeusok, persze nagyon gyakran elég gyenge jambusok és trochaeusok. Ezeknek semmi közük a régi magyar verseléshez.

Hogy vajjon hatásuk lesz-e a jövőre, s Ady velük egy új magyar verselést alapított-e meg? Ki tudhatná ma még? Én, részemről, hajlandóbb volnék azt hinni, hogy e verselés Ady egyéniségéhez van növe; s ha az új magyar költészetnek szüksége is van új, zordabb, símává nem koptatott zenére (amely szükségét ma talán minden költő érez): vagy a külföldről hozott szabad versben fogja azt találni, mint Kassák és társai, vagy a hangsúlyos magyar ütemhez tér vissza.

Ady versét pedig — mint a Toldi buzogányát — csak bámulják, de forgatni nem tudják többé a törpe utódok.

5.

De — ó Istenem! — lesz-e még magyar poézis?
Él-e még a nép, és vele költője? Mert »elmúlnak a renyhe
népek«:

Ó aszottak és be nem telltek

S óh, magam is faj-sorsom osztván

Be igazság szerint hullunk ki

A kegyetlen óriás rostán,

Kedvét nem töltvén az Időnek!

Igy kiáltott a zord Próféta, mikor látta, hogy a renyhe
magyar »csak egy bús kis Ország álmát keresi«,

Mikor körülte véresen loholnak,

Nép-óriások, századok, világok,

És trónok és ősi álmok remegnek.

ANTOLÓGIA

1922.

Mindig ingerel az olyasféle cím mint ez: a magyar vers fejlődése. Olvass el egy csomó magyar verset, egymás után a legszebbekből, úgy ahogy megszülték őket a századok: s akkor érezni fogod, hogy ez nem »fejlődése« — más szó kellene rá, amit még nem lelt meg a tudomány. Mert a versnek nincsen fejlődése oly értelemben, mint a gépiparnak vagy a gyorsírásnak... azaz inkább, csak oly értelemben van: technikai értelemben. A rímek és ritmusok bizonynyal fejlődhetnek, de fejlődhetik-e az, ami a versben a lényeg, a vers szépsége, ami nem függ a ritmustól, mert hiszen a vers bármely ritmusban, sőt még kötetlen is egyformán szép lehet? S az avult vers szebb lehet mint az új. Szent Gellért, a régi hittérítő, egy kézimalmot hajtó magyar szolgálóleány énekét leste meg. A malom, amit ez a leány forgatott, bizonynyal nem volt oly tökéletes műszer, mint azok a pompás gőzgépek, amelyek ma őrlik Szent István országának gabonáját: de a dal, amit énekelt, tán igazabb poézis, mint amit a mai Mari vagy Teri dalol a konyhában. Nem kell Tinódi-féle laposságokra gondolni, ha régi magyar költészetről van szó. Tinódiak minden korban voltak, ma sem hiányoznak, — s azok ma sem különbek mint régen, — de a Tinódiak nem képriselték a magyar poézist Tinódi korában sem. Tinódi százada a Balassa-versek százada is, melyeknek édes tűzessége régi híres borok ízeit idézi; de a nagy magyar vers világcsodája jóval idősebb Balassánál és Tinódinál is. Nem is történetről lehet itt szó, aminek kezdete és fejlődése van, inkább valami örökkévalóról kellene

beszélni, valami rejtelmes és mindig egyformán tökéletes kiömléséről a magyar léleknek, melynek históriája inkább egy kincsház leltárához hasonlít, és időrendje csak oly kevésbé jelent rangsort, mintha a betűrend egy fajtája volna. Ki volt a legrégebb magyar költő? Talán az a lovas, aki a diákkorunkban olvasott irodalomtörténet első lapján megáll és szétnéz a Volga nomád síkságain? talán a csillagleső méla pásztor, ki féltett nyáját túlkölve hajtotta át ismeretlen és hazard mezőkön? talán a táltos vagy sámán, ki titkos istenek kezében reszketve különös varázsigéket olvasott rá a füstölő áldozatokra? talán a kóbor és kicsúfolt regős, ki félig bohókás éneket gajdolt egy népvándorlási király asztalánál? vagy talán éppen csak az a malmot forgató lány? Nincs első s nincs utolsó; végtelen menet ez: örök sora a különös vadászoknak, mindig egyforma hévvel kergetve a csodagímet, mely mindig egyforma messze és egyforma fényes! A szegény igric, tán csonka füllel és levágott orral, csoportba verődve valamely szabad koldustelken; a hegedős, várról-várra járva primitív hangszerével, reszketve a kegyetlen udvarbíráktól s kezet csókolva a várasszonyoknak; a portyázó vitéz, lóva mellett heverve a a fűben s deák verseket skandálva magában a rigóének huncut ütemére; a bús rab, bibliás prédikátor, aki a gályá padján leláncolva kántálja zsoltárát; a szomorú mágnásasszony, ki ablakából unatkozva nézi a sebes vizek irgalmatlan elfolyását; a bujdosó kuruc, ki verten, éhesen, rongyosan lohol a fakó, színváltó, idegen rónákon; a száműzött, ki kopott szőnyegen guggolva török és francia könyveket lapoz, hogy unt honvágyát megcsalja; a római gyóntatópapa, ki elszórakozva lép föl valami nagy barokk szószékre, hogy egy ismeretlen ázsiai idiómában mondja el beszédét; a vidéki földesúr, ki bor fölött paraszt- és betyár-énekekre köszörüli a torkát; a pompás testőrfiú, ki hökkent áhítattal s a szomjas hazai puszták mohóságával szürcsöli a francia szellem italát; a kicsapott kollégiumi diák, korhely és csavargó, vad, kópés lángésszel és már

menthetetlen tüdővel; a félszemű magányos, zengő gyászbeszédék, sejtelmes bánat és salamoni töprengés embere; a göndörhajú gazda, barna, tüzes szeme, érces hangja és elválhatatlan zsebhóráciussa: a piktorrá züllött katonatiszt, ki megissza a bort, s csupa virtusból megrágja és lenyeli a poharat; a félőrült zseni, ki lázas énekét négy világon át az egekig csapja, s földhallja a pokolbeli malmok zokogását; a sápadt szabadsághős, ez a megtestesült fiatal-ság, naiv és isteni hangosságával; a meghasonlott kedélyű vidéki pap, ki a zsoltárok békéjébe töri beteg lelke hisztérikus panaszait; a méla professzor, iskolásfüzetek fölött görbedő, míg lelkében különös csatát vív az elolthatatlan ihlet bora őseinek paraszt józanságával; mennyi izgató arckép a magyar századok sivár falain s mindannyiok szeme egyetlen pontra néz, túl minden falakon és minden századokon! Minden század új bort szűrt a régi szent kádba — és minden bornak más és más az íze, de e g y a m á m o r a! aki ezt a mámort egyszer megízlelte, nem fogja restellni a fáradságot, hogy leszálljon érte a pince legmélyének pókhálós, zöld palackjaihoz is. Új századot élünk, s a szőlőbe új vincerérek jöttek: megint új must forr az ősi kádban, melybe már annyi régi borok íze ivódott be, — de az új mámor nem feledtetheti el velünk a régit; ez az új mámor megint csak a régi: az örök, egyetlen s páratlan m a g y a r m á m o r!

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ.

1923.

Száz esztendeje, hogy Madách Imre megszületett : olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktuálítás ; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol ; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mintha tegnap keltek volna ; mint némely sütemény, mely szárazon és keményen jön ki a sütőből, frissességet nyer az az idő fürdejében.

De Madách remeke máshogyan friss, mint egyéb monumentumai az Irodalomnak. Azokat a *forma* örök öröme tartja fenn ; eszméik koruk eszméi, s úgy hatnak ránk, mint a homok, melyet a léghajó visz : valami az alacsony földből, ahonnan érkezett ; mennél kevesebbet cipel belőle, annál messzebb szállhat. A szépség minden koré és avulhatatlan ; a gondolat a századok múzeumi bélyegét viseli, még a legnagyobbaknál is. Madáchnál más-ként van : itt a tartalom az örök ; s az eszme nem csupán téma és anyag, hanem maga a hímzés és bűvölet. Ebben az értelemben azt lehet mondani : Madách költeménye az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban. Goethe és mások verseiben a filozofikum csak eszköz és nem cél : az eszme csak szerény szolgája színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések szolgálják az Eszmét...

*

És ez a speciális Madách-probléma : a tartalom, a mondanivaló szerepének problémája a költészetben. A köl-

teményben a forma a lényeg: a tartalom csak néma anyag, s vászna a hímzésnek; — de Madáchnál tagadhatatlanul a tartalom a fontos. Az eszme, mely véresen aktuális tudott maradni épen azért, mert *nem* volt aktuális: nem a kor eszméje volt, hanem minden korok eszméinek eszméje, az aktuálítások semmiségének örök aktuálítása, mely véressé válik minden eszmeforduláskor. Ez filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain; világkritika, de hogy tud az egyúttal költészet is lenni? Hisz a Költészet féltékeny úrnő, s nem tűri az egyuttalt. S a költészetben a forma a lényeg...

*

Madách a formai puritánság klasszikusa; ősei protestánsok voltak s mintha szellemében is volna valami protestáns; költeménye a puritán templomra emlékeztet, nemes formákkal, de minden dísz nélkül; szigorú kompozíciójában a mondanivaló majdnem meztelenül jut érvényre; sehol egy felesleges szó, sehol egy, a szükségesnél jobban és a maga kedvéért egyénített jelenet; még a hasonlatok is mintha csupán a megértést szolgálnák, akár valami tanulmányban; az érzelmeket felülről látszik nézni, beállítása mindenütt felségesen racionalisztikus.

Ennek dacára Madách műve mégsem száraz bölcselgő költemény, s hatása nem a hideg tanítás hatása, hanem a meleg életé. Hogyan lehet ez? ebben áll, ismételjük, a speciális Madách-probléma: az eszmei tartalom problémája. És mi a megoldás? Az, hogy itt az eszmei tartalom maga csupán forma. Más filozófikus költeményben színeken és életeken át csillognak az eszmék. Madáchnál az eszméken ég keresztül az élet, a líra: az eszme jég-szekrény, melybe fájó, forró szívét rejti... A gondolat kristályán át tüzet érzünk: s olykor a kristály maga olvadni kezd...

*

Madách huszonhat éves korában nemzetének tragédiáját élte át ; az életrajzokból tudjuk, hogy két testvért vesztett és börtönt szenvedett maga is. A szabadságért való küzdelem csak még nagyobb szolgaságba vetett, s mintha »ész, erő és oly szent akarat« leküzdhetetlen átok nyomását éreznék... S az ideálokban való csalódás mellett ott van az életben való, a Köz csalódása mellett az Egyesé : az Asszony, a »bestia«, ahogy ma szokták mondani, kicsinyes és morál nélküli lelkével, ki udvarlókat tart, míg férje hazájáért szenved, eszmék helyett pénzt éhez, s képes a boldogság hímes fátylát fölfejtteni, hogy darabjaiból új ruhát varrasson magának.

Madách nem menekült a kiábrándulás elől, hanem elmélyedt benne és elmélyítette magában : filozófiát csinált belőle. Eszmékkal fejezni ki a szív eleven kínjait még megrázóbb, mint képekkel és zenével tenni azt, hasonlattal s rímmel : mert az eszmékben a csalódás túlnő egyéni jellegén s a természeti törvény könyörtelen általánosságába öltözik ; egyetlen ember könnyei elborítják az egész világot. Ebben áll az *Ember Tragédiája* hatásának titka.

*

Madách költeménye alapján pesszimista, sőt nihilista mű : rettenetes ítékezés az emberiség ábrándjai rajongásai és egyáltalában az emberi élet érdemessége fölött ; annyira, hogy a *Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál* első pillanatra szinte engedmény és ellenmondás színében tűnik föl : mint bizonyos visszarettenés a leg-sötétebb konklúzió levonása elől. Majdnem gúnynak hat az, hogy Ádám, nem kételkedve a jövő rettenetes semmiségében, a csalódások reménytelen körforgásában, a nyomtalan pusztulás bizonyosságában, amelyet Lucifer elébe fest, mégis elfogadja ezt a sorsot, oly gyengeséggel, mely azt szinte igazolja s megérdemeltté teszi. Ha ennyire nincs semmi érdemes a világon, akkor e semmihez való ragaszkodás, s e minden meggyőződés elleni bizakodás kacagni és megvetni való.

De Madách hangja nem a kacagás és megvetés hangja.

Ha az volna, — ha csak annyi volna — műve egyszerűen a XIX. század nagy pesszimista költeményeihez sorakozna, sóhajaihoz annak a folytonos kiábrándulásnak és elégedetlenségnek, mely e nagyonis cselekvő, eget ostromló századot gyötörte, mint a nagyon is sokra vágyó embert. Byrontól Anatole France *Pingvinek Szigetéig* a kiábrándultság és a gúny kórusa zeng végig e századon ; s lehetetlen nem éreznünk, hogy a mi költőnk hangja valahogy mégis idegen ebben a kórusban. A vágyak kicsapongásának blazírtsága, az érzésbeli kimerültség frivolsága helyett Madáchnál komolyság és fájdalom szól az eszmék nyelvén, s ez a puritán és racionális alkotás talán melegebb és érzőbb életet takar, mint a költészet minden külső pompájával csillogó külföldi rokonai. Ez az érzés igazolja a befejezés logikátlanságát, fenségessé teszi a nevetségest, tragédiává emeli azt, ami nélküle csak az *Ember Komédiája* volna...

*

A XIX. század többi nagy pesszimista költeménye kiábrándult filozófiát takar az élet és színek tarka köntösébe.

Madách a kiábrándult filozófia köntösébe vérző életét takarja.

Igy lesz az eszme formává, a gondolat puritán meztelensége gazdag költészetté. S ép ebben rejlik e mű klasszikus volta és maradandósága : a szobor nincs kifestve ; anyaga a szikla, s színe is a szikla : semmiféle eső le nem mossa. A kendőzetlen gondolat ereje őrzi meg sorait — nincs költemény, mely a modern gondolatot oly egyszerűséggel és pontossággal rögzítené. De az egész költemény is, egyetlen ilyen klasszikus sor gyanánt, fölbonthatatlan konstrukció pontosságába zárva őríz meg egy emberi lelket, a Madáchét, mint az Isten egy örök gondolatát.

MAGYAR RITMUS.

1923,

— Minden irodalomnak lelke a líra — írtam egyszer ; s ez különösen igaz minálunk, ahol a jó Tinódin kezdve Adyig a lírikusok ajkáról a *nemzet* beszélt, s a líra ütemei szinte e mythologikus lény lélekzésének érződnek. Ez ütemek változásai, mint a magyar kedély lélekzésének változásai, minden figyelmünkre igényt tarthatnak ; s nem legutolsó feladata lenne mai kritikánknak diagnózist adni és prognózist a magyar lírai versforma fejlődéséről és lehetőségéről, mely nem egyéb, mint lehetősége az új hangulatnak, az átalakult lélek kifejeződésének. Annak, hogy líránk Ady halála óta ha nem is hallgat, mégis csak úgy szól, mint a csüggedt madár, bizonyára egy oldalról a jámbus-forma kijátszottsága az oka (mely persze mondanivalónk kijátszottságát szimbolizálja). Ady nem adott új formát, legalább nem olyat, melyet ő utána mások is használhatnának ; s a szigorúbb művészetre való törekvés, melyet kortársai inauguráltak, egy pillanatra fölfrissíthette verselésünket, de új és új kezekben epigon-ságra s mesterkedésre kellett vezetnie. A «nemzeti» formákhoz való visszatérés előbb e — sokáig elhanyagolt — formák modernnéolvasztását igényelné, s ez csak egy előre láthatatlan zseni aktusa lehet. Nem csoda végre is, ha fiatalaink egy része a szabad vershez fordul, mely ismét éppen formátlansá a által vihet elomló egyhangúság zsákutcájába. Ilyen körülmények között (mint a megakadt mozgás pillanatában az öntudat) természetesen beáll az érdeklődés a verstani kérdések iránt, melyek

vitálisaknak tűnnek fel ; ez az oka annak a figyelemnek, mely Sik Sándor egy évvel ezelőtt megjelent tanulmányát fogadta.¹ Csakugyan, ez a tanulmány felfedezni látszott az utat, mely az újabb magyar verset biztatón vezeti az új, modern, nyugati és mégis nemzeti verselés felé, melynek lehetőségei csak most kezdenének feltárulni. E cikk nyomán, mely a modern magyar jambus olykor művészi, máskor hanyag pongyolaságait mint gazdagodást, újjá és nemzetivé fejlődést fogta fel, a vágnak oly optimizmusa dagadt, hogy a kritika is inkább istápolta, mint megnyírálta. A magyar verstan, mint minden speciálisan magyar tudomány (talán a bennünk lappangó sovinizmus miatt), az elméletek nagy bőségét és a kritika gyengeségét mutatja. Annál inkább »méltán kérheti a művelt magyar olvasó figyelmét« Horváth János könyve, — *Magyar ritmus, jövevény-versidom* — mely a magyar verselés mai kérdésének egész komplexumát gyökereiből vizsgálja, tudatában annak, hogy »nem holmi verstani kuriózum, hanem műköltészetünk kifejezésbeli lehetőségeinek a kérdése forog itt szóban«, s mégis teljesen elfogulatlan józansággal.

Horváth észreveszi, hogy a kérdés nem a jambus *meg-nemzetiesedésének*, hanem egyáltalában a magyar jambus (vagy általában ú. n. időmértékes vers) *lehetőségének* kérdése. Hisz »pongyola-jambust eleitől fogva írtak magyarjaink, s ha a jövevény-versek ritmusában egyáltalán van valami probléma, az már ott kísért a legelső idegenelvű magyar vers fogantatásánál, s magyarázatot kíván a legkimértebb magyar jambusban is.« A probléma pedig ez : Mi átvettünk egy idegen prozódíát, mely teljesen közöm-

¹ Meg kell itt jegyezni — a bibliográfia teljességének kedvéért, — hogy ezt a tanulmányt ismét évvel előzte meg Ignótyus egy cikke a *Hét*-ben, mely már hasonló gondolatokkal foglalkozott, de akkor még észrevétlen maradt, s Horváth János sem említi.

bős nyelvünk természetes hangsúlyrendszerével szemben ; s íme az idegen prozódia alapuló verselés kiszorítja a természetes hangsúlyon alapuló régi, nemzeti verselést. Hogyan lehetséges ez ? S hogy áll tulajdonkép szemben a jövevény versidommal a magyar ritmusérzék ? »Megvalósítja-e a prozódia szándékát a felmondás ritmusa ? Viszont nem érvényesülnek-e a felmondásban oly ritmikai ösztönök is, melyeknek feltételei nincsenek beleoltva a vers alkatába ?«

— Kétségtelen igazság, hogy a jövevény-versformák felmondásbeli, tehát valódi ritmusa részint kevesebbet, részint egyebet is létesít, mint mit prozódiajuk előír — felel azonnal Horváth, s evvel az *a priori* valószínű válasszal mi is teljesen egyetértünk. S előre hangsúlyozva itt, hogy Horváth fejtegetéseit nagyjában nemcsak lényegbe vágóknak, de eredmény szerint is helyeseknek ismerjük el, sietünk itt mindjárt jelezni a pontot, ahol tőle mégis eltérünk, illetve ahol nézeteivel szemben kritikát látunk szükségesnek.

— Részint kevesebbet, részint egyebet is — mondja Horváth ; s ez igaz ; de ebből nem következik, hogy *azt* éppen (amit a prozódia előír) egyáltalában nem, hogy *abból* semmit ! Igaz, hogy ezt kimondottan Horváth sem állítja ; mégis a prozódia lehetséges felmondásbeli szerepét fejtegetései során annyira negligálja, hogy szinte bár más módon mint Sik Sándor) maga is abba a hibába esik, melyet »előítélete«-nek jellemez : »mintha eleve bizonyos volna, hogy a jövevényvers ritmusa csakis magyarelvű, tehát hangsúlyon alapuló lehet.« Horváth abból indul ki, hogy a naiv felmondó az idegen formájú verssorban is, amikor csak lehetséges, magyar ritmusérzékét érvényesíti, s jambust is magyar ütemeknek olvas. Ez igaz ; de nem szabad feledni, hogy a mai magyar vers általában nem naiv felmondók által, s nem naiv felmondók számára készül, s vajjon ezekben a vájtfulűekben kifejlődhetett volna-e a szótaghosszúságon és rövidsége al-

puló ritmusnak oly élénk érzése, amilyen tényleg kifejlődött, ha a magyar nyelv hangzásának természetében nem volna meg az alap, ha a primitív magyar fülben is nem volna már meg valami lehetőség a hosszú és rövid szótagok időmértékének ritmusbeli megkülönböztetésére? Hogy ritmusnak megérzése lehetséges hangsúlytól függetlenül, hangsúllyal szemben is: eléggé bizonyítja a görög verselés; és a latin, hol (akár a magyarban) szintén egy hangsúlyon alapuló ős nemzeti verselést szorított ki az időmérték. S hogy az időmérték importálása nálunk sem történt a magyar nyelv és ritmusérzék természetében meglévő alap nélkül, azt mutatja egyrészt, hogy a hangsúlyos német mintákkal ellentétben az importált ritmus azonnal, természetesen és minden esetben az időmérték felé hajlott; másrészt, hogy ezt az időmértéket nem lehetett egyszerűen átvenni a latintól: a magyar nyelv saját külön prozodiát kívánt, s (pl. a *h* betű értékével, vagy az elizió megneemtűrésével) ellenszegült a diák szabályoknak. Sylvester János prozodiája a XVI. században nagyjában ugyanaz, ami tőle függetlenül a későbbi meghonosítóké, jeléül annak, hogy a magyar fül magával hozta a szótagok hosszúságának és rövidségének valami természetes és primitív érzését, melyre igenis lehet ritmust építeni. Vajjon megmagyarázható-e az időmértékes verselés gyors elterjedése, vérválása, az a gond és készség, mellyel legnagyobbjaink és legmagyarabbjaink jambizáltak és trochaizáltak, ha a szótagok hosszúsága és rövidsége vagy az ezen alapuló ritmus a magyar fül számára csak tanult és nem érzett valami, s a primitív érzékben semmi alapja nincs? ha hideg, erőltetett importálás az egész? Meg vagyok győződve, hogy ha mindezt Horváth meggondolta volna, sohasem mondta volna, hogy pl. a Petőfi *Salgójának* első hét sorából éppen a legtisztább jambusú:

»Borus napokban a pihenni vágyó...«

a magyar fül számára teljesen közömbös lejtésű, s hogy ha csupa ilyen jambust írnánk, »melynek hosszú szótagja sohasem nyeri meg a hangsúly támogatását: a jámbusi lejtést képtelenek volnánk előállítani.«

Ezeket fenntartva és előrebecsátva nézzük Horváth vizsgálatait, melyek természetesen két részre oszthatók: 1. Miféle hangsúly adja nyelvünk ritmusának a lüktető erőt? 2. Hogyan érvényesül és alakít ez a hangsúly az »importált« versformában?

1.

Szóhangsúly vagy mondathangsúly? Arany az utóbbi mellett dönt, ami annyit jelent, hogy egy-egy szólam (— egyetlen hangsúlyt uraló része a mondatnak) ad egy-egy ütemet; s itt merül fel az első ellenmondás. Nem minden szólam kezdődik hangsúllyal — pl. itt: *Ki lépét fog, lopva járjon* az első szólam első szava hangsúlytalan —; bizonyos, hogy a naív ritmusérzék ilyen esetekben mégis az első, azaz hangsúlytalan szótagot fogja kiemelni, ami annyit jelent, hogy (mint Négyessy mondja): »a logikai nyomatékot elhallgattatja a versnyomaték«: ez pedig ellenmondás, ha a vers ritmusa éppen a mondathangsúlyon, a logikai hangsúlyon alapul.¹

¹ Gábor Ignác úgy akarja az ellentmondást megszüntetni, hogy a hangsúlytalan szót ütemelőzőnek fogja föl. E fikciót végérvényesen megcáfolja Horváth: »Arany ezt a sort nyolcasnak írta, négytagú ütemekkel; mi jögon veszi ki Gábor az első szótagot a négyből?« Mindazonáltal talán Horváthnak sincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. (Túl sok lenne a hibás sor, éppen Aranynál, legtokéletesebb verselőknél.) Itt nem lehet általános szabályt állítani: a ritmus egyéni. Petőfinél pl. az ily sorok csakugyan önkénytelenül megnyomódnak a hangsúlytalan szótagon, a döccenés érzik — de Arany verselése komplikáltabb. Ő maga úgy számol be erről,

Nem azon alapul.

Itt Horváth kitűnő éleslátással mutat rá, hogy már a közönséges beszéd sem tisztán gondolati, hanem hangidomi törvények szerint is tagolódik; hogy több egymásra következő súlytalan tag után megkívánja és megteremti a hangsúlyt akár a szó közepén is; s idézi Arany László klasszikus mondását, mely szerint a versszerzőnek »se módja, sem hatalma« nincs, a közbeszéd hangsúlytörvényeitől független maradni. Általában Horváth könyvének talán legnagyobb érdeme, hogy felhívja a figyelmet Arany László töredékben maradt tanulmányára, mely méltó verstanunk alapvető *chartájává* lenni. Arany Lászlónál a nyelvtani szólam helyét fonetikai egység foglalja el, s ez Kolumbus-tojásszerű felfedezés. Megmagyarázza elsősorban a magyar ütem négyszótagos maximumát; megmagyarázza az értelmetlen ütemek szabályosságát (mint: *Úlj mellém a...* (kandallóhoz); *Im halljad egy...* (agg rege) stb.; megszünteti a Négyesszéle ellenmondást. S gondoljunk erre is: Petőfi versét *Nagy a legény, de nagyobb Boldogtalan-sága*, a fül nem érzi rossznak, noha a végén az ütem kettémetszi a szót. Vagy erre: Arany sorának: *Este van, este van, kiki nyugalomba*,

hogy »egyhangúság kerülése végett« használja a súlytalan kezdetű ütemeket; tény az, hogy Arany ütemeinél nagyon gyakran nem az a fontos, hogy súlyos taggal kezdődjenek, hanem csak az, hogy egy súlyos tag körül meghatározott számú súlytalan csoportosuljon. A súlyos tag aztán állhat itt vagy ott: a fő, hogy csak egy legyen, ne több! (Arany elméletében is nyoma van ennek; pl. a Himfy-sor: *Szívünkben szent tűz lángolt*, első ütemének döccenését avval magyarázza, hogy ott egy helyett két súlyos szótag van.) Ilyen módon aztán a súlyos tag ide-oda rázódva, de mindig állandó mennyiségű súlytalan udvarát maga körül tartva (mintegy az ütem Chladni-lemezén) komplikált zenét ad, mely igaz, hogy már nem szűzi magyar ritmus, hanem átmenet mintegy a choriambikus és anapaestikus lejtéshez, melynek Arany későbbi technikájában oly nagy szerepe van. Ez ejti Gábor ütemezését is tévedésbe.

második felét önkénytelen így ütemezzük : *Kikinyugalomba*, bármennyire ellenkezik is ez az iskolai szabályokkal ; míg az iskolás ütemezést (amelyhez Gábor Ignác is csatlakozik) : *Kiki — nyugalomba*, elmélettől meg nem fertezett fül sohasem fogja elfogadni.

Nem igen tehetnék itt egyebet, mint hogy ismétljem Horváth perdöntő fejtegetéseit ; de szükséges is ezeket még egyszer összefoglalnom, mielőtt áttérnék a második tételre, melyhez több megjegyzésem van.

2.

Horváth János észrevételeit tehát — alapjául az analízisnek, mellyel modern verselésünk legmélyebb elvét kell illetnünk, ha a Magyar Vers lehetőségeit egyáltalában tisztázni akarjuk — célomhoz képest a következőkben fogalmazom :

1. A magyar fül hibátlannak érzi az ütemet akkor is, ha az értelmileg csonka, mint ez : *Ülj mellém* a (kandallóhoz) ; vagy ez : *Im halljad egy* (agg rege) ; vagy éppen ez a Petőfi-sor : *Boldogtalan*(sága) ; s a verset nem az értelem szerint, hanem gyakran az értelem ellen tagolja pl. így : *Kiki nyuga-lomba* e helyett : *Kiki — nyugalomba*. Az ütem elve tehát nem tisztán értelmi, hanem fonetikai elv, mely legfeljebb három hangsúlytalan szótagot tűr meg egy hangsúly alatt s ezen túl új hangsúlyt teremt magának.

2. A gyakorlatban a hangsúlyos szótag nem áll mindig az ütem elején ; s épp a magyar ritmus legmélyebb érzője, Arany János, teljes tudatossággal helyezi azt «egyhangúság kerülése végett» gyakran a második, harmadik helyre is. Aki Arany alexandrinjait egyfolytában és fe nhangon olvassa, érezni fogja, hogy ezek nem zökkenők — s nem is ritka fűszer hisz legalább átlag minden második sorban van ilyesmi — néha egy sorban kettő —

névelővel, köszöszóval kezdődő ütemek — s nem befolyásolják az ütem símaságát, hanem ellenkezőleg föloldják meredt, gépszerű kopogásából s új, változatos lejtést adnak neki, mely könnyen átolvadhat emelkedő, anapaesztikus vagy choriambikus lengéssé s fölvehet bizonyos ú. n. nyugateurópai sémákat.

Mi következik ebből, e tényekből a »nyugateurópai« verselés analízisére?

Legelsősorban az, hogy nyugateurópai és magyar verselés közt még sincs olyan lényegbevágó idegenség és ellentét, mint amilyent Horváth, pedig igen finom megfigyelésekkel, ki akar mutatni.

— Ütem, kezdő hangsúly nélkül; ütem, hangsúlytól függő időhuzam nélkül: a magyar ritmusérzék számára non-sens, — mondja Horváth; csak hogy ez, a saját előzményei szerint, nem így áll. Ha non-sens volna magyar ütem kezdő hangsúly nélkül, akkor nem írhatna a legnagyobb magyar versművész *minden lapján* ilyeneket:

Szomorún mosolygott a szép Piroskára

Mint felhőn keresztül a nap zöld sugára

Permeteg esőben, nyáron ebéd felé:

Hogy a szegény lányka sírva fakadt belé —

(vagy mégis az ütemelőző fikciójához kellene fordulnunk.) Az pedig, hogy a magyar ütemet »hangsúlytól függő időhuzam« jellemzi, annyira nem így van, hogy még inkább a hangsúly függ az időtartamtól. »Van időmérés, tudjuk, a magyarban is« — írja Horváth János, a nyugateurópai verselésről szólván, — »de egészen másnemű: a hangsúlytól függő, avval együtt járó«. De hisz ellenkezőleg: — Arany László után épp Horváth mutatja ki — a magyar időmérésérzék oly erős és annyira független a hangsúlytól, hogy négy szótag lepergése után maga megteremti az új ütemet és hangsúlyt s épp ebben különbözik pl. a német verseléstől, ahol

ilyen hangsúlytól független időmérés-érzék nincs. Van ellenben a latinban s van a latinhoz hasonló modern magyar »időmértékes« versben, csak hogy itt nem egyszerűen a szótagok számához, hanem azok rövidségéhez és hosszúságához kapcsolódik.

Nyilvánvaló ekkép, hogy az »időmértékes« vers, bár új elvet hoz is, a hosszúság és rövidség elvét, a magyar verselésbe, egyáltalán nem ellentétes e verselés ősi elveivel; majdnem azt lehetne mondani: meghosszabbított vonalukba esik. És csakugyan: a szótaghosszúság s rövidség érzése sem teljesen idegen a »hangsúlyos« magyar verselésben sem. Szemmellátható ez pl. a félalexandrin ötödik szótagánál, ahol a magyar ritmusérzék *a priori* és öntudatlanul inkább hosszú szótagot kíván — és pedig természeténél vagy helyzeténél fogva hosszút. (De általában hosszabb szótagokat kíván a kurtább, mint a terjedelmesebb, négytagú ütemekben.)¹ Mihelyt a magyar verselés kissé nagyobb művészetre — s dallam kísérete nélkül is érezhető zeneiségre — törekedett, ezek a szabályok azonnal, önkénytelenül érvényesültek. Így a félalexandrin ötödik szótaga már Gyöngyösinél a sorok óriási többségében hosszú — jóval előbb, mintsem az

¹ Ugyanez az alexandrin magyaros megmértékelésének elve, s valóban nem a chorijambus. Igaza van Horváth Jánosnak, mikor azt mondja, hogy ez a sor: *Hosszú haja árnyát lendíti a fűz is*, így magában és mértékelve nem más és nem magyarosabb mint ez az anapaestusi sor: *Én hittem-e egykor Átoknak az éltet?* Azonban észre kell venni, hogy az Arany-sor zeneisége, mint alexandriné, nem döccen és nem romlik akkor se, ha második szótagját rövidnek ejtjük, erős iktussal az első szótagon: *Hosszu haja árnyát...*; mint ahogy nem gyengébb a zeneiség ebben: *Óh bizony a fő-fő, a nyakasabb szittyák*; vagy éppen ebben: *Buda paripái, új elevenéssel...* ahol a »nyugat-európai« értelmezést már a három egymásmelletti rövid szótag is kizárja. Sőt a megmértékelt alexandrinnak végtípusa és ideálja az, ahol a négyes-ütem csupa rövid szótagokból áll; amikor

idegen »időmértékes« verselés a magyar nyelvben ott-honos lett volna. Még ha azt hisszük is, hogy e korban már a latin vers által kiművelt fülnek köszönhető önkénytelen a hosszúság és rövidség nagyobb szerepe: akkor is ez mindenesetre öntudatlan s nem elméleti importáció; s képzelhetetlen volna, ha magában a magyar nyelvben s a primitív magyar ritmusérzékben nem bírna semmi alappal. A magyar ritmusérzék tehát *megérzi* a szótagok hosszúságának és rövidségének ritmusértékét; legalább is megérzi azóta, mióta a magyar verselés egyáltalában művészibbé kezdett válni s függetlenedni a zenétől, melynek erős aláfestése primitívebb fokon, pl. a népdalokban, a szótaghosszúság és -rövidség szerepét pótolja, feleslegessé és nélkülözhetővé teszi.

Horváth János következtetése tehát, aki azt mondja jövevény versidomunkról, hogy annak — »minthogy nyomatéku csak oly tényezőt használ, mely (hosszúság!) a magyar ritmusérzék szempontjából közömbös — versszerűsége *ab ovo* kevesebb lesz nálunk, mint a maga hazájában volt s kevesebb, mint az eredeti magyar versé» — helytelen premisszából indul ki, mert a hosszúság a magyar ritmusérzék szempontjából nem teljesen és principialiter közömbös. De azonkívül is ez csak elméletileg levezetett, s a gyakorlatban nem igazolt állítás. Mi Horváth János állásfoglalásában logikai siklást érzünk: a versszerűséget annak gyakorlatlan fülre

teljesen magyaros, szaporázó ritmusérzék alkalmazza (semmiféle nyugat-európai sémába nem foglalható módon) a szótagok időmértékét. Lásd egyébként az alexandrin magyaros megmértékeléséről *Magyar Irodalom* c. tanulmányomnak a magyar ritmusra vonatkozó függelékét, melyet Horváth is idéz: az ott adott sémáknak egyike-másika csak véletlenül egyezik egy-egy nyugateurópai sémával; az egész verselés alapelve különbözik a nyugateurópai verselés elvétől, s teljességgel a magyar (4, 2) ütemezéstől függő.

tett hatásával téveszti össze ; ez pedig nem mindegy. A primitív magyar fül lehet gyakorlatlan a szótaghosszúságon alapuló ritmus megérzésével szemben, de nem képtelen rá, s nem ellenszegülő vele szemben ; kellő gyakorlat után éppoly versszerűséget érezhet a jövevény formában, mint akár egy latin fül : s esetleg többet, mint egyik-másik ősmagyar formában. A jövevény forma versszerűsége tehát nem *ab ovo* kevesebb nálunk. Igaz, hogy a gyakorlatlan fül ezt a versszerűséget nem érzi meg minden esetben ; de mihelyt a megérzés lehetősége (a fül ezirányban való kiiskolázásának lehetősége) megvan : a versszerűség objektív valami, s független a tényleges megérzéstől. Azok a fejtegetések, melyekkel Horváth megmutatja, miként interpretálja az iskolázatlan magyar fül a megnemértett nyugateurópai sorokat, érdekes és értékes megfigyelésekkel vannak tele ; de értékük tisztán pszichológiai, nem objektív verstani ; semmit sem mondanak nyugatuerópai verselésünk alapjaira nézve. Elsősorban pszichológiai értékű a *sorkihúzás* fogalma is. Kétségtelen, hogy a sorkihúzás — vagyis a felmondásnak az a módja, mikor a ritmusérzék, képtelen lévén a sor belsejében a tagoltságot felfedezni, ritmus-elemeket megkülönböztetni, az egész sort tekinti egységnek, *kihúzza*, s legalább a sorok egyenlő hosszúságát éreztetve visz valami ritmust előadásába — létezik, illetőleg előfordul mindannyiszor, mikor a felmondó nem képes a sor mértékét megérezni, vagy a sorban nincs is mérték (mint a zsoltárokból, ahol azonban nem szabad feledni, hogy zenére vannak). De ám nem lehet a sorkihúzást a jövevény versidom objektív elvévé tenni — mert annak más elvei vannak — és nem szabad azt mondani, hogy »ily sorok ritmusában egyetlen *fix tényezőül* a szótagszámban adva levő időmértéket tekinthetjük«. Hisz ez annyit jelentene, hogy az ilyen vers nem is vers, csak egyenlőre mért szótagszámú sorok egymás alá sorozása, melyekben lényegileg egészen mellékes, hogy van-e idő-

mérték vagy nincs? Nem is említve, hogy ilyen módon versvoltagekat teljesen elvesztenék az anapaestusi és daktylusi sorok, melyek *nem egyenlő szótagszámúak*. Horváth is kételkedve kérdi: »fel tudja-e fogni a magyar ritmus-érzék pl. a hexameter-sorok időtartambeli egyenlőségét?« Csakhogy nem jut eszébe, hogy az akadály (abban az esetben, ha időtartambeli egyenlőségnek csupán a szótagszám egyenlőségét érezzük) nem annyira e sorok hosszú volta, mint inkább az, hogy azokban a szótagszám *tényleg nem egyenlő*.

A valóság az, hogy a magyar ritmusérzék igenis megtud érezni a szótagszámán kívül egyéb időtartambeli egyezéseket is; s ekként elvileg egyáltalán nincs arra szorítva, hogy csupán a sor hosszú és nehézkes egészét tekinthesse ritmikai egységnek.¹ Igaz ugyan, amit Horváth finom történeti érzékével kifejt: hogy az első metrizálók, akik szótagot szótag után *mérték*, csak dőcögős, darabos verselményeket hoztak létre, s az első igazán tetszetős időmértékes versek akkor álltak elő, »mikor egy szerencsésebb pillanatban egyszerre az *egész* sort sikerült, silabizáló mériskelés nélkül, kiömlesztetni«. Csakhogy elfelejti, hogy ez minden verselésben így van, s a magyar-elvű vers is darabos és dőcögős lenne, ha ütemről ütemre összerakva — 4, 2, 4, 2 — darabonként akarnák kimériskélni. Horváth elismeri, hogy a sorkihúzás fogalma »nem zárja ki azt, hogy az egymást követő sorok ne tagozódjanak szabályszerű egyformasággal«. De hogy magyarázza azt, hogy ez a tagozódás nem úgy leggyakoribb és nem akkor legszebb, pl. az ötös jambusban, ha a magyar ütemek tagozódását követve, a 4, 6 sémát

¹ Az, hogy a ritmusérzék kiiskolázódjék egész sorok szótagszámbeli egyenlőségének füllel való megérzésére is: nem lehetetlen, de mindenesetre nehezebb (s így valószínűtlenebb feltevés), minthogy az időmérték megérzésére iskolázódjék ki.

ölti, hanem akkor, ha egy egészen idegen 5, 5 sémát vesz fel? (Mindenki meggyőződhetik erről, aki, pl. hogy mindjárt a legtökéletesebbre hivatkozunk, Vörösmarty blank verseiből csak egy oldalt is elolvas; Horváth maga is ily sorokat idéz.) Az 5, 5 séma pedig a jambusnak külföldön is szabályszerű caesura-sémája: az, hogy a magyar fülben is ez a séma hangzik legjobban, azt bizonyítja, hogy a blank vers a magyar fül számára is lényegileg jambusi képződmény, s a magyar fül itt a hangsúly támogatását éppen a jambusi lejtés kiemelésére kívánja. Nem igaz tehát, hogy a jövevény versidomok ritmusa »prozódiajuktól részben függetlenül« alakul ki a magyar »hangsúlyú« ritmus hatása alatt: a prímhegedű mindig a jambusé, és a hangsúly csupán a szekondáns.

E hosszúra terjedt kritikai észrevételek fenntartásával azonban sietünk az eredményben és a lényegben megint igazat adni Horváth Jánosnak, és kiemelni kutatásainak nagy jelentőségét.

A lényeg az, hogy jövevény versidomunk, ha nem is a prozódiaától függetlenül, kétségtelenül a magyar ritmus hatása alatt alakult ki; hogy itt bizonyos megalkuvás jött létre, mely a két különböző verselési elvet egymáshoz közelítette, s többé-kevésbé, néha szinte megkülönböztethetetlenül, összeolvasztotta.

S itt éppen az a tény szól leginkább Horváth mellett, amit előbb egy túlzásának cáfolására emeltünk ki: a caesura fontossága a magyar jambusi verselésben. Csakugyan a szabályos és gyakori caesura annyit jelent, hogy a hangsúly gyakran esik össze az iktussal s így sok ponton támogatja a jambusi lejtést; s evvel már magyarázatot nyer az a tény, hogy a caesura a magyar jambusban öntudatlanul is túlnyomó szerepre jut. Horváth finom és érdekes fejtegetésekben mutatja meg, hogyan emeli ki a hangsúly egyre jobban, tökéletesebben a jambusi lejtést, hogyan tudja már az ütem elején megadni az emelkedő ritmus benyomását (ellentétben a babonával,

mely a magyar ritmust gyökeresen ereszkedőnek tekinti s inkább az ütemelőző fikciójához nyúl), hogyan tendál változatos fokozatokon át a tökéletes jambusi képletig, ahol a hangsúlyváz az időmértékvázsal összeesik ; s menten a pedantériától kiemeli egyúttal azt is, hogy ennek az összeesésének szabállyá válása nem volna kívánatos ; hogy egy-két főhelyen alkalmazott hangsúly magában is kellően azt a benyomást kelti, hogy a beszéd értelmi lejtése azonos a vers jambusi lejtésével s beteljesíti Vörösmarty posztulátumát : hogy a jó vers legértelmesebb szavalása metrikus szavalás lesz (aminélfogva a metrika tanulását ajánlta színészeinknek). Így a caesurák folytonos változásával, a hangsúlynak hol egyik, hol másik iktusban való jelentkezésével adja a gazdag és áradó-apadó hullámvásznak azt az érzését, mely a magyar jambus megbecsülhetetlen ereje.

Mindez a magyar hangsúly különös ritmusképző erejét bizonyítja, amely, mint Horváth kimutatja, olyan nyomatékú, hogy az időmértéket is pótolni képes, s lehetővé teszi a magyar jambusnak azt a fejlődését, mely az időmérték tekintetében mind nagyobb és nagyobb szabadságot enged meg. Csakugyan a modern magyar jambusban immár sokkal fontosabbá válik a caesura a jambusok tisztaságánál. A költők gyakorlata eljutott odáig, amit az elmélet nem tudott, még csak nem is sejtett : hogy a magyar jambusi sor tökéletes hangzású és félreismerhetetlen lejtésű lehet akkor is, ha az utolsót kivéve egyetlen jambus sincs benne. A sor azért mégis jambus marad, s »tévedtek mindazok, akik... az időnyomatéknak olykor hangsúllyal való helyettesítéséből... valami újszerű, magyaros ütemrendszerre igyekeztek következtetni a jövevény-sorokban« : e verseknek lényegileg és primär módon mégis időmértékes jellegét nem engedi elfelednünk az, hogy egyetlen szabályuk, mely megközelítően fixnek mondható — az utolsó jambus tisztasága — időmértéki szabály. E szabály sze-

repét, s egyáltalában a jellemző jambusi sorvég fontos-
ságát a próza ritmusos mondatvégeinek analógiájára
finoman jellemzi Horváth János. Ami ezen túl van, az az
időmértéknek és a hangsúlynak szabályokba nehezen
foglalható komplikáltságú összejátszása; s ahogy Hor-
váth megcsinálja a hangsúly szerepének skáláját, úgy
meg lehetne csinálni a vele összejátszó időmérték tiszta-
sági skáláját is, avval a különbséggel, hogy míg az utóbbi-
nál az időmértéki skála leghanyagabb foka is okvetlenül
mutatja legalább valami rudimentumát az időmérték-
nek, addig a jó időmértékű sor bizony ellehet a hang-
súlynak legcsekélyebb támogatása nélkül, s, ismételjük,
egyáltalán nem áll az, amit Horváth mond, hogy »ha
csupa olyan jambust íránk, amelynek hosszú szótagja
sohasem nyeri meg ezt a támogatást, a jambusi lejtést
képtelenek volnánk előállítani«.

*

Az elmondottak speciálisan magyar dolgok; végered-
ményben azonban a magyar jambus illetén fejlődése
nem valami új magyaros versforma, hanem a *szabad vers*
felé vezet. Mihelyt a sor utolsó jambusa sem tiszta, a
vers elveszti egyetlen fix szabályát, s kizárólag olyan
hangsúlyjáték elvére támaszkodik, mely a *szabad vers*
elvével rokon. Arany utáni jambusköltészetünk hanyag
és másodrendű lírikusainál ez a jelenség a hiba és zök-
kenő jegyét viseli; Adynál azonban oly különösséggel
és rendszerességgel jelenik meg, mely gondolkodásba ejt.
Horváth Jánosnak van egy kitűnő szava az Ady verse-
lésére: *alaksejtelmeknek* nevezi ezeket a verseket, melye-
ken át a jambus (sőt olykor komplikáltabb, még görög
formák is) csak mint valami fátyolon keresztül csillog át,
»részint elmosódva részint — mintegy félálomban —
múló módon felidézgetve«.

Ady formája mindazonáltal még teljesen kötött forma,

mert ez alaksejtelmek teljes rendszerességgel és kötöttséggel ismétlődnek; a következő lépés azonban már a *szabad versbe* vezet. Hisz a *szabad vers* is voltaképp ily alaksejtelmeken alapul, s ez teszi lehetővé, hogy a próza minduntalan versnek hasson és versre emlékeztessen. Igaz, hogy a mi szabad versünk nem evvel a logikával s Ady-ból fejlett ki, hanem függetlenül, külföldről importálódott. De a modern szabad vers külföldön is majd mindig az alaksejtelmek felhasználásán és vegyítésén alapul; s ez már eléggé s végzetesen meghatározza karakterét. A modern szabad vers nem valami friss és primitív forma, visszatérés az ősi-újhoz, egyszerűhöz, erőshöz, hanem raffinált és dekadens verselés, mely egy kor számtalan kijátszott ritmusának emlékeivel játszik, fölöttük lebeg és szivárványoz. Következésképpen a szabad vershez mint megújuláshoz és felfrissüléshez fűzött remény-ségek valószínűleg hamisak — csakhogy ez már nem diagnózis, hanem prognózis, ami nem erre az óvatos lapra tartozik.

BALASSA

1924.

A magyar lélek sivatag gyökértelenségének, furcsa ingatagságának nemcsak tünete : részben tán oka is az a példátlan közöny, amivel multjának értékeit elejti s mindjobban elejti, a helyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne. Szellemi erőt csak érzelmi és gondolati hagyomány adhat, s hol lehet ily hagyomány gazdagabb, mint az irodalom klasszikusaiban? De klasszikusaink nem hozzáférhetők, s a legszentebb, erőadó szavak kiesnek memoriánkból. Az a kiadó, aki klasszikusaink új, jó kiadásáról gondoskodik, igazán nemzeti hivatást teljesít.

Kétféle jó klasszikus-kiadást képzelhetek. Egyiket a tudománynak. Másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, lepárolt aranynedv. Vaskos, nehéz, könyvtári kötetek. Vagy aranydíszű *livre de chevet*. Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.

A *Geniusz* könyvkiadócégnek nagy arányokban megindult klasszikus-kiadásai, melyek közül előbb Csokonai, most meg Balassa jelent meg, szemmeláthatólag inkább az első kategóriába tartoznak, mint a másodikba. Inkább nyersanyagot s előmunkálatokat nyújtanak, mint kész és rendezett kincsházát a magyar szellemnek. Talán kár. Bizonytalán több szükség lett volna az utóbbira. Nem mondom, előbb-utóbb össze kellett gyűjteni a filologicejeljes Csokonait s a kötetnyi morzsát : gyengét, zsenjét,

alkalmit s rögtönzést ; előbb-utóbb össze kellett foglalni a Balassa körül rajzó kérdéseket, az újabb történeti kutatások fényében. De bizonyos, hogy az irodalom még jobban nélkülözte a jó Csokonait és Balassát, mint a tudomány ; a művelt közönség jobban, mint a szakemberek. A szakemberek a forrásokat használhatják, s vitáik lefolyhatnak a tudományos folyóiratokban (noha elismerem, hogy ma ott is kevés a helyük). A könyv a közönségnek kell elsősorban ; az ifjúságnak, és az íróknak. És én a magyar közönség és ifjúság végleges Csokonaijában nem kívánom látni a soha kiadásra nem szánt rossz — szervilis vagy obszcén — s gyakran kétes szerzőségű verseknek ez óriási tömegét, melyek a költő képét inkább zavarják, mint gazdagítják (vagy legalább nem a standard versekkel egysorban) ; a végleges Balassa számára pedig akadálytalanabbul olvashatóvá rekonstruált szöveget szeretnék, ahol a problémák legfellebb jegyzetben bujjanak meg, s ott is puszta adatok alakjában, hosszú diszkussziók nélkül. Így, ahogy van, mindkét kiadvány a tudósoknak szól, s ára, terjedelme, anyaga, módszerei egyformán alkalmatlanná teszik a szélesebb elterjedésre.

De senki sem tagadhatja, hogy erre is szükség volt, s ezek is nagy szolgálatot teljesítenek ; hacsak másrészt nem odáztatják a közönségnek alkalmas, olvasnivaló jó kiadás megjelenését. Addig is ezek pótolják amazt is : elvégre a szöveget legalább egy magasabb cenzusú réteg számára ezek is hozzáférhetővé teszik, még pedig jó papíron, szép kiállításban. Igaz, hogy a két szempontot jobban is össze lehetett volna egyeztetni. Mindkét kiadásnak oly hátrányai vannak, melyek tudományos jellegéhez nem tartoznak okvetlenül hozzá, s az olvashatóságot mégis lényegesen befolyásolják. Egyik sem a verseket adja ki : hanem a forrásokat, a régi gyűjteményeket. Így, ahol egy vers két vagy több ilyen forrásban vagy gyűjteményben is előfordul, a kiadásban is újból elő-

kerül, helykímélés végett csupán az első sorával s egy lapszám-utalással. Ez kivált a Csokonaiban zavart gyakran, de Balassában is előfordul (pl. a 274. lapon). Azután zavar mindkettőben a perspektívátlan rendezés, mely nem választja szét az irodalmi olvasó számára fontos anyagot a kétestől s csupán filológiai létjoggal bíró selejtestől, vagy, mint épp Balassánál, a szétválasztásban kizárólag külső filológiai szempontot követve, a belső valószínűséggel és a köztudattal olykor élesen szembe helyezkedik.

S ezek után próbáljuk meg az új Balassa-kiadást mérni, amennyire lehet, maga mértékével.

Az életrajz.

A kiadást Dézsi Lajos dr. intézte, aki a kötetet hosszabb életrajzi bevezetéssel látta el. Az életrajz essay-szerűen indul, de végelemzésben nem más, mint az adatok egyszerű felsorolása, melynek megvan annyi érdeme, hogy a legújabb eredményeken alapul. Gyakran, ahol túlmegy az adatokon, naivságokba, sőt ellentmondásba hull: életrajzírók szokása szerint csöpp adatból mély következtetéseket von, s nem veszi észre a diszharmóniát. Pl. Balassa magyar-huszáros karakterével kezdi, mint öpszichológiai gyökérrel: »Szerette a jó lovat« — mondja, s igazolásul hozzáteszi: »Erdélybe is elment főlovakért«. Holott később maga beszéli el, hogy lóeladások közvetítéséből kényszerült megélni (»lókuppec volt«, mint a szegény Beöthy Zsolt szokta mondani), s ezért ment Erdélybe, nem pedig a passzionátus magyar lókedvelő minőségében. Biztosabb alap lett volna a versekre hivatkozni: »Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak!«... Az is kissé merész következtetés, mikor az 1772-ben kelt »Egy szép táncot...« kezdetű gyönyörű költeményt azon az alapon tulajdonítja Balassának, mert amint mondja, »valóban az lehetett szerzője, aki

ebben az évben ragadta el táncával a koronázóünnep közönségét». Táncnótát nemcsak Balassa írt, s az, hogy ebből az évből följegyzésünk van egy táncbravurjáról, még nem ok hinni, hogy ebben az évben kelt táncnóta okvetlen az övé. Több az ok e hitre magának a versnek szépségében : amihez hasonlót nem akárki írhat.

Egyáltalán, Dézsi kissé túlbecsüli a külső, apró adatok értékét, mikor életrajzát teljesen rájuk alapítja, s munkájának történeti részét szinte óvatosan külön tartja az irodalmi résztől. A külső adatok adhatnak vázát és fix pontokat egy költő életrajzához : de aki lélekkel, élettél akarja e vázát megtölteni, annak a versekhez kell folyamodnia, különben csakugyan általánosításokra és apróságokból való mély következtetésekre kényszerül. Dézsi hajlani látszik ahhoz a felfogáshoz, mely a költészetet egy kizárólag önmagában fejlődő zárt valaminek tartja, s az irodalmi hatásoknak több fontosságot tulajdonít benne, mint az élet hatásainak : »Ha Balassát nem is tartjuk szobapoétának, mégsem lehet minden sorát szóról-szóra venni« — mondja több helyt, s ez igaz is, amennyiben külső tényekről és adatokról van szó ; de ha a karaktert, az érzéseket, a *lélek* történetét keressük, akkor a költői mű teljesen biztos forrás oly életíró számára, aki tud olvasni. Egy költő sem fejezheti ki azt, ami nincs meg benne, s még az irodalmi hatások sem csupa véletlenek : hanem lelki okokat s lelki eredményeket árulnak el. Ellenben a külső adatokat véletlenek őrzik meg számunkra, s aki kizárólag ezek nyomán rajzol, kiteszi magát annak, hogy arcképét a véletlen torzítja el és hamisítja meg.

Az igazi rajzot (az adatok helyét és értékét) csak a művekből kiolvasható karakter szabhatja meg. Dézsi adatai is megkapták volna a helyes perspektívát, ha mögéjük állítja s folyton szem előtt tartja a költő alakjának azt az eleven és csálhatatlan képét, amit versei óhatatlanul lelkünkbe írnak. A levelek, melyeket Dézsi

a versek mögött összegyűjt, plasztikus hatásokat adnak ebben a távlatban. A korábbi levelek, egyik a másik után, különös ügyeket emlegetnek, melyekben folyton Balassa volt a vádlott fél. Folyton a hatóságokkal van baja erőszakoskodásokért. Egy tisztartót véresre ütlegel, mert eszébe jutott, hogy miatta kapott verést egyszer gyerekkorában. A Rubigallus-fiút, egy gazdag selmeci bányapolgár öccsét, jóformán azért veri meg, mert egy patakban mert fürdeni vele. A szegény Göppel bányász-gazda tóbaugrott előle, s panasza szerint még áldott állapotban levő feleségét is megrugdalta. Egy hentes özvegye ellen nyílt országúton intézett szerelmi rohamot. Botrány lett. S még milyen országos botrány lett a pataki házassággal kapcsolatos várfoglalásból, mellyel az egész közvéleményt magára zúdította. Kivételesen indulatos, erőszakos, önmagán uralkodni nem tudó karakter bontakozik ki ezekből az adatokból, melyeket Dézsi elszórva említ meg, s nem hagy teljes erejükben érvényesülni. Verseinek háttérében a magyar renaissance e költője úgy tűnik föl, mint a tipikus renaissance-ember, féktelen és zsarnok, mint olasz kortársai, de magyar nyíltsággal még őszintebben az ; a keverék azonban nem szerencsés ; s épp oly kevésbé alkalmas a talaj. A derék Magyar-ország nem Itália. Balassának nincsen itt talaja, s forrongó indulatainak minden kitörése félszeg erényeket, kicsinyes felsülést, halmozódó ferde helyzeteket eredményez.

Egész sorsában van valami végtelenül sivár tragikum. A költő nem jobb, mint kora ; s nekünk szinte rosszul esik ma olvasnunk az utasításokat, melyeket török foglyai kínzatására ad (»nem kegyetlenségnek ostentációjából, hanem igen szívem szerint s bosszúságomból«) ; vagy a cinikus kijelentést : »azt gondolom, hogy nagyúr leszek, ha egyébképpen nem is, f...m után«. Csakugyan érezzük ilyenkor, hogy egy családból való ama hirhedt Balassa Menyhérttel. Vallást cserél érdekből, mint amaz :

házasodik ; válik... Máskor csupa harci kaland gyanánt vásárokat foszt ki, Hatvan ostrománál pénzesboltokat tör fel. Csakhogy minde *moral insanity* nála valahogy nincs helyén és nem használ: anyagi helyzete nem javul vele, ellenkezőleg megromlik, vagyonát elveszti, ellenségei megsokasodnak, végérhetetlen pörökbe bonyolódik, minden hatóságot maga ellen lázít, s ahogy maga mondja, ő lesz »a község csudája Magyarországban«; a végén jön a dicstelen »lókupecség«, s kétségbeesett tervek: elmegy a parmai herceghez zsoldosvezérnek... vagy török hitre tér... Aztán a bujdosás, az »Óceánig«...

Mi e sivatag, céljaferdült élet vigasztalása? mely nélkülözte a család és az otthon melegét, a hasznos munka fényét, a rendezett emberi helyzet öntudatát? A szép erdő-mező volt otthona, »sétáló palotája« hosszú portyázásokon; s még verseit is lova mellett leheverve, »fűben való létében« írja vagy fordítja. Mely költőnek volt jobb dolgozószobája? Burckhardt szerint a »természet felfedezésének« kora volt ez, s Balassa, olasz kortársaitól függetlenül, spontán és mohón itta a magyar tájak gyönyörűségeit. Családja a »jó vitéz legények« csapata volt, akik kalandjain követték, s akikre mindig meleg emberséggel gondol. Munkája a harc, a török háború, mely, a régi perzsa háborúkhöz hasonlóan, a kultúra harca volt a barbárság ellen, s melynek jelentőségét teljesen átérzi, talán először fejezve ki, igazán praegnansan, Magyarország évszázados történelmi szerepét: »Ki kereszténységnek viseled paizsát«. De a harc ránézve apró és dicstelen kalandokká forgácsolódik szét, s a fegyelmetlen kalandok ódiuma végre hazájából is kiüzi, melyért harcolnia kellene. Vagy Cupido űzi ki, amint maga mondja egy versében, Cupido, aki hatalmasabb Marsnál? A szerelem nagy kiélési lehetőség e sivár életben, s nincs a magyar irodalomban költő, aki speciálisabban szerelmi költő lenne, mint Balassa. Futó kalandok-

tól a nagy, életetátfogó érzésig,¹ gögös csapongástól a könyörgő megalázkodásig, a szerelem egész skálája szóhoz jut benne, hogy végül valami sivár keserűségbe torkolljon ez is: »keserűség rám áradt,

Virága éltemnek'
Aminek örüljek,
Teljességgel elszáradt«.

A »képtelen nagy szépség« hajszolása (ennél a szónál ki nem gondolna Adyra?) csak mégjobban szétzilálja ezt a lelket, s az élet kegyetlenül csúnyul bele a szépségekbe: Balassa pénzzel tartozik élete nagy szerelmének, Losonczy Annának, s a szép asszony utolsó éveiben mint hitelező jelenik meg s adósságért pörli az akaratgyenge, lezüllött költőt, aki a lengyel-szép citerás lányoknál, Tifingraal utcai bécsi Zsuzsannáknál keres vigasztalást. Ebben a sivár fordulásában minden dolgának egyedül a gög tartja fenn állandóan, és pedig, — mint Dézsi helyesen figyeli meg és emeli ki — nemcsak Mars gögje, hanem Pallas gögje. Ez nekünk fontos dolog, s a magyar irodalomtörténet szempontjából talán legjelentősebb meg-

¹ Coeliát Dézsi is azonosnak tart a Juliával mint Szilády, s ezt a feltevést főleg éppen arra a versre alapítja, »kiben Juliához hasonlítja Coeliát minden állapotában«, holott ez inkább az ellenkezőre lehetne érv, mert nem különös-e kissé: valakit önmagához hasonlítani? Nekem, bevallom, ez a Coelia-vers a kor sablonjait juttatja eszembe, s nagyon csodálnám, ha nem lehetne megtalálni e fordulat mását is valamelyik renaissance-költőnél. Akárhogy legyen ez, a motívum fölkerülése vagy átvétele mindenesetre bizonyítja a régi érzés fölvilágosítását, s még ha képzelt is a Coelia alakja (kinek neve is Angerianusból való, s összes vonásai, egész az öccse halálán való kesergésig, megtalálhatók más költőknél): akkor is: oly nőről álmodik, aki Juliához hasonlítson! új szerelemről, de a régi íze legyen benne! Ez az ifjú kortól búcsúzó Balassa álma.

állapítása a Dézsi életrajzának. Mikor a költő azt írja : »Nemzetséggel, emberséggel és egyébvel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom«; akkor szelleme kincseire is gondol, melyeket gonosz szerencse szintén nem vehet el, s nemcsak a nemesi, hanem a költői önérzet is beszél belőle (mint Dézsi mondja), szinte Petőfire emlékeztető szavakkal. Ha Balassa egy-egy levelében felhossa az új verseket, melyek legutóbb »jutottak elméjére«: »Nem rosszak bizony azmint én gondolom!«; ha panaszkodik azok ellen, »akik akarmi írásimot is elméjeknek csontos pórázára kötven, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és izetlenítik«; ha önérzetesen jegyzi meg Marullus versét fordítva, hogy

Igéről igére
Nem szinte teheté,
De hertelen jobbítá :

mindez az írói öntudatnak olyan megnyilvánulása, mely ebben a korban nálunk mindenképp új jelenség, s mely eléggé bizonyítja azt is, hogy Balassánál az írás nemcsak a szeretkező vitézúr amatőr kedvtelése volt, mint azt eddig szerették elhitetni, hanem teljes tudatossággal vállalt írói hivatás : az első írói hivatás a magyar költészet történetében. A sokat korholt »virágénekek« nem szégyellett és titkolt magamulattatása volt csupán, hanem méltó dicsőség és büszkeség, amelyet dacosan kell magasztalni és védeni, mint Rimay már teszi is azok ellen, akik (Balassa szavaival élve) verseiért »engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik« : »Haki az szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javálja pedig, sőt kárhoztatná, inkább kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákat is : az deáki nyelveknek kincses

tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen a képe is, ha az ábrázatját ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetét felette szépítő miniumjait letörlelendők róla... oly érzés ez, a dacos védekezésnek (ismételjük) oly attitűdje, mely itt jelenik meg először, s mely azután egész jelentkezésmódjában, szinte még a szavakig, a külföldre való hivatkozásig, évszázadokon át, mind Adyig, meg-megismétlődik a magyar lírában, újra és újra reklamálva az élet és érzés jogát arra, hogy kifejeződjön! a nyelv jogát, hogy beszéljen! Általában a Rimay rendkívül szép és érdekes előszóterve (melyet Dézsi szintén kiad), a Balassa szavai után s általuk sugallva közvetlen-második dokumentuma a magyar líra e Balassában először felébredt öntudatának, mely azután lélekről lélekre száll, nem a sokakéba, és az úgynevezett »nemzetébe«, amely még mindig üldözi a virágénekeket, hanem a kevesekébe, akikben a lélek igazán él: »énnekem elég az, ha Kegyelmed és egyebek, kik olyak mint Kegyelmed azaz *quorum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumulate*, szeretik« — mint Balassa írja verseiről Rimaynak.

Igy hordja magában a magyar líra veleszületett s mostszületett gögjét ez a különös, hajszott »vén cigányként csak cseréléssel« élő, vénségére hátán házát hordó csigává lett,¹ »sehonnai«, »falu csudája«, lókupecségre jutott nagyúr. Megváltja-e, megnyugtatta-e ez a gőg meghasonlott és szenvedélyes lelkét? Aligha. Cupido ura e léleknek, a rettenetes, telhetetlen vágy; Cupido, akinek nem árt

Sem Mars, vitézséggel,
Sem Pallas, elmével.

¹ »Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szöllők tövét érte, hanem egyék énbennem ezután, mert én innéttova csiga leszek«.

A versek is csak Cupido szolgálai, s alkotójuknak »bajnál egyebet« nem szereznek, hogy már-már elkeseredetten szánja tűznek őket: nem utolsó példa a magyar líra történetében. Az Istenhez magához kell folyamodni, gyermeksége áhítatához visszatérni, s mintegy mennyei Atyja előtt kisírni magát, hogy a zaklatottság enyhülésre jusson, mint a szélvert felhő, ha besírja magát a nyugodt tengerbe. Vallás és szerelem: ez ennek a léleknek két sarkpontja, s istenes énekeihez csak szerelmes dalai foghatók. Egy bűnben és rendetlenségben töltött élet könnycsöppjei...

Hosszasabban foglalkoztunk Balassa életrajzával, kissé eltérve Dézsi könyvétől, hogy adatai nyomán megpróbáljuk megrajzolni a portrét, melyet az ő dolgozatában nem találtunk eléggé markánsnak. A következőkben immár teljesen az ő kiadásának filológiai munkáját követve nyomról nyomra, óhajtjuk megállapítani értékeit és hiányait.

Az anyag.

Ez az »*Ungarus sed impius*« — »magyar, de istentelen«: ahogy az egykori tudósítás halála alkalmából nevezi — gazdag örökséget hagyott nemzetére. Szimbolikus megindítója ő a nagy magyar lírának, mely azóta mindmaig annyiszor merített új erőt az »istentelen« falucsúfjainak fölgýülemlett keserőségeiből, s melyet talán épp ez a keserűség avatott oly páratlan érzelmi telítettségűvé, s tartott meg annak a hideg ész és parokás poézis lírátlan századain át is. Balassa műve — első kamrája a pompás kincsháznak — mint dokumentum és *oeuvre* egyformán magas érték.

Dézsi — igen helyesen — hagyja, hogy e mű magáért beszéljen; jellemzést vagy értékelést meg sem kísérel. Bevezetésének csupán két fejezete kelt esztétikai asszociációkat. Az egyik a Balassa versformáinak összeállítása,

nagyon szükséges és hasznos fejezet, mely azonban a kiadót inkább a forráskutatás és szövegkritika szempontjából érdekli. A másik valami »*Fortuna di Balassa*«-féle felsorolás: Balassa a magyar költők lantján: kevésbé szükséges és hasznos. Rimay elogiumai fontosak, mert a költő helyzetét mutatják korának szellemei közt, s hatását reájuk; — de a modern poéták Balassa-versei (drámái, novellái) — az egy Kölcsey csodálatosan átérzett stilimitációját kivéve — alig mutatnak egyebet sivár témahiánynál, témakeresésnél. Érdekesebb lett volna Balassa költői hatásáról, s a Balassa-strófa feltámasztásának modern kísérleteiről szólni.

Jóformán ennyi az, amit Dézsi az obligát forráskutató, szövegkritikai és bibliografikus jegyzetekhez hozzáad. Ez az obligát körítés magában is eléggé bőszavú; Dézsi gyakran ismétlésbe esik (a Radvánszky-kódex bibliografiai leírásánál pl. lapokon át ismétli az összes versfelírásokat és nótautalásokat, melyek a szövegben már úgyis olvashatók). Ez annál feltűnőbb, mert máshol több ízben panaszkodik, hogy pl. a levélanyag fontos részét kényszerült elhagyni — helyszűke miatt. Holott minden klasszikus-kiadás főszabálya: teljesség az anyagban, s ekonómia a körítésben.

Maga a kiadott anyag két részre oszlik: életrajzi dokumentumokra, s költői művekre. Sajnos, az ekonómia és liberalizmus az anyag kiválasztásában sem teljesen egyensúlyozódott. A dokumentumok közt a rendkívül érdekes levelek és okmányok sorozata távolról sem teljes, teljes azonban a terjedelmes bártfai latin epitáfiumgyűjtemény kiadása, mely sem életrajzi, sem költői értékkel nem bír, s nagyrészen nem is a költőre, hanem testvérére, Balassa Ferencre vonatkozik. Ezt a teret jobban lehetett volna fölhasználni. — Közelebbről érdekel bennünket a költeményanyag, melynek közlésre való kiválasztásánál Dézsi a legnagyobb liberalizmusmal járt el.

Mindent fölvelt, amit Balassával, bár a legtávolabbi, vonatkozásba lehetett hozni.

A liberalizmussal szemben a kritikát a kötetekresztás képviseli. Az első kötet a kétségtelen, a második az állítólagos vagy lehetséges Balassa-verseket tartalmazza. A szétsztás azonban alkalmas arra, hogy a laikust csodálatba ejtse s perspektíváját megzavarja. Talán egy költeménye sem ment Balassának át annyira a köztudatba, egyet sem érzünk annyira vele összenőttnek s egyéniségére jellemzőnek, mint a »*Boldogtalan vagyok*« kezdetűt, melyben a »Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát«, vagy az »Immár sólymocskádat, Kedves madárkádat« jólismert akkordjai zengenek föl. Nos, ez a vers Dézsinél a »Balassának tulajdonított« versek élén áll, gondosan kizárva a kétségtelenül-hiteles Balassa-versek közül. Ezzel szemben a *Táncnótáról*, melyet az eddigi Balassa-kiadások nem vettek fel, azt olvassuk a jegyzetben, hogy kétségtelenül Balassa-vers, és még sok másról is. A könyv tájékoztatlan forgatója könnyen azt a benyomást nyerheti, hogy régi nagy költőnk hírneve, képe, megítélése teljesen bizonytalan hagyatékon alapul, melynek állaga folyton a filológiai vélemények szeszélyesen s szinte önkényesen változó hullámlásának van alávetve.

A mi véleményünk természetesen az, hogy úgy a »*Boldogtalan vagyok*«, mint a *Táncnóta* bizonynyal Balassa-vers: mert nem valószínű, hogy két ember élt volna egyszerre e harci században, aki ilyen verseket tudott volna írni. Viszont más versek szerzőségét (melyet talán nem kevesebb külső tény látszik támogatni) épp oly bizonyosság érzésével vagyunk hajlandók elvitatni Balassától: egyszerűen azért, mert érdekes egyéniségétől távolállóknak érezzük az érdektelen ritmusokat.

Dézsi azonban, ahogy életrajzában túlbecsüli a külső és apró adatok egyedül-üdvöztő voltát, úgy a kiadott anyagot is kizárólag ily külső és apró adatok nyomán

választja szét. Dézsi nem akar szenzációs, hőkentő kritikát, irodalomtörténeti leleplezést csinálni: távol áll ez tőle; a »*Boldogtalan vagyok*« kezdetű verset pl. ő is Balassáénak tartja, mint akárki — annál inkább, mert noha eredetijét, melyre első kiadója, Thaly hivatkozik, nem találta meg, talált más régi ponyvafüzeteket, melyek ugyane költemény variánsait őrzik s igazolják, hogy nem a XIX. században készült utánzat. Meggyőződésünk, hogy a kuruc versekben is, melyeknek gyanús voltára Riedl oly tiszteletreméltó erkölcsi bátorsággal mutatott rá, csak Thaly-féle simításokról lehet szó, s nem egész költemények, vagy akár csak strófák »hamisításáról«. Thaly sohsem tudott ily verseket írni. Így a vitatott Balassa-verset is csak Balassa írhatta; s Dézsi sem gondol mást. Dézsi egyszerűen a filológiai szigorúság elvének enged, mikor a külső érvekkel támogatható hitelességű verseket különválasztja azoktól, melyeknek szerzőségére ily *külső* adata nincs.

Csakhogy az ily *tisztán* külső elven alapuló szétosztás nemcsak a költő képét zavarja meg (kétesek közt állván néhány legjellemzőbb s legfontosabb verse, s a kétségtelenek közt természetesen számos olyan, aminőt bármely kortársa megírhatott volna): hanem egyúttal — bármily paradox ez — a tévedésnek is több teret enged, mind az, amelybe *belső* megfontolások is beleszólhatnak. Például egy oly esetet idézek, mely csak a napokban, szinte a közönség előtt játszott le. Mindenki emlékszik még annak az állítólagos Ady-versnek felfedezésére, melyről később kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy nem egyéb, mint egy Juhász Gyula-féle szándékos és kitűnő stílutánzat. Ennél a versnél minden *külső* érv az Ady szerzősége mellett szólt. Láttam az »eredeti« kéziratot. Az írás ismerős volt, azonnal régi évekre emlékeztetett, a régi Holnap éveire. Persze, mert Juhászé volt. De Juhász írása mindig hasonlított az Adyéhoz, s ezúttal még tán utánozta is, s alákanyarította

az Ady nevét. Egy szavahihető szerkesztő pedig világosan emlékezett még a körülményekre is, ahogy Adytól a kéziratot személyesen kapta. Szavait támogatta egy minden bizonnyal Adytól származó levél, melyet felmutatott. És a vers mégsem volt Adyé. Szép vers volt és Adys (talán egy kissé túl Adys is); de belső formájában volt valami kerektség és zártság, Adytól idegen. Ha ösztönünkre, e »belső érvre« hallgatunk, talán elkerüljük a tévedést; de mivel teljességgel leborultunk a külső »tények« előtt, azt kellett hinnünk, hogy a vers Ady régibb éveiből való lehet, amikor még a belső forma zártságától és kerektségétől nem távolodott el teljesen, viszont ez évekbe helyezve valóságos csodának látszott, s túlzott fontosságot is nyert.

Példa ez mindazoknak, akik mint Dézsi túlbecsülik a filológiában a külső »tények« döntő voltát a belső meggondolások rovására. Ez a gépies eljárás, ha egyfelől túlóvatosságra csábít, másfelől a túl-liberalizmust sem zárja ki. Így Dézsi első kötetében — természetesen — a Radvánszky-kódex tanuságát a legrégibb kiadások adalékaival őrzi ellen, s e külső elv merev alkalmazása csábítja arra, hogy pl. az »*Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép*« kezdetű költeményt a kétségtelenül Balassától származók között közölje. Ez a vers — különben igen szép, s a Rákóczi-nótával (»*Jaj régi szép magyar nép*«) való rokonsága folytán fontos — kétségtelenül a Rimay verse. A Radvánszky-kódex Rimay versei közt adja; Szilády ezt kritika nélkül regisztrálja, Dézsi azonban hozzáfűzi, hogy »a kiadások mint Balassa költeményét közlik, így ment át a köztudatba s azért nem hagyhattuk azt innen ki még akkor sem, ha a kódex másolójának több hitelt tulajdonítanánk, mint a nyomtatott kiadás rendezőjének«. Bizonnyal következetlenség köztudatról beszélni annak, aki a »*Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát*« kivonja a Balassa-versek törzsállagából. Ám akárhogy is: nem a kódex

másolójának kellene elsősorban hitelt »tulajdonítani«, de nem is a régi kiadás rendezőjének: hanem magának a költeménynek, mely jellegzetesen pedáns rímeivel, símaságával, feddő-énekszerű témájával s kifejezései-nek drasztikus plasztikájával teljesen távol áll a Balassa modorától, s egészen közel a kor másodsorban álló költőinek témaköréhez, s a rímvirtuóz Rimay technikájához.

A második kötet anyaga különböző forrásokból van összeállítva. Szerepel a »*Lucretia éneke*«, ez első magyar versesregény, s a *Credulus és Juliá*-nak nevezett pásztor-dráma-töredék, melyeket Dézsi is joggal Balassának tulajdonít; a szendrői névtelen hiányzik. Épp úgy el-maradhatott volna a kisebb versek fele. Nehéz meg-mondani, mi volt az elv ezek kiválasztásában. Eleinte úgy látszik, mintha Dézsi csak azokat közölné, amelyeket ő maga Balassáénak tart. Maga több ízben mond ilyes-félét. Később azonban oly darabok jönnek, melyeket semmiképp sem lehet a nagy költő műveihez sorozni. (Pl. a gróf Balassa Bálint-féle versek közt.) Mintha mind-azt kötelességének hinné adni, ami költőnkkel valahogyan asszociálható, vagy amit valaha neki tulajdonítottak: a Balassa egész sleppjét. (De akkor hol a *Szilágyi s Hajmási*?) Egy versről jegyzetben azt mondja: »itt közlöm, mert Balassa-utánezatnak tartom«. Ily okkal egy-egy egész század líráját közölhetné, majd az összes »főrangú lírikusokat»: Rimay vagy Beniczky szorosab-ban függnek költőnktől, mint a II. Balassa.

Az okok, melyek alapján egy-egy költeményt Balassá-nak tulajdonít, nagyon különbözők, s néha nagyon gyengék. Viszont: sokkal erősebb ellenok sem elég neki az ellenkezőre. Ha egy versben a költő halála utáni év-szám fordul elő, az még nem cáfolja szerzőségét, mert »a másolók az évszámot gyakran megváltoztatták«. (Ezt lehet tekintetbe venni egy különösen indokolt esetben, mint Szilády; de nem állandó elvként hasz-

nálni.) Ilyenformán nincs szó, nincs is kifejezés, oly ellentétes a Balassa egyéniségének s költészetének karakterével vagy lehetőségeivel, mely akadály lehessen abban, hogy egy verset Balassának tulajdoníthassunk. »Aki a változatokat egybeveti, az egyes költeményeket nem fog pusztán egyes szavak miatt Balassának követelni vagy tőle elvitatni.« Dézsi azonban egyes szavak miatt is képes verseket Balassának követelni. (Igy egyhelyt a »palota« kifejezés emlékeztet Balassára; másutt a *Julia* név már elég ok, holott Balassa-utánpók bizonynyal nevezték Juliának hölgyüket, mint maga Balassa Angerianus után Coeliának; ha a versfökből ANANRÉH jön ki, már Balassa Annájára gondol; sőt a *Kata* nevet is érvül használja —, mert Balassa is írt a »Morghai Kata névére« —: oly versben, hol minden Barakonyira vall, s legelsősorban éppen a *Kata* név!)

Nem elég megokoltak Dézsi következtetései a versformából sem. A »Palkó nótájáról« pl. (mely modern népies költészetünknek is kedves formája maradt, s még Kiss Józsefnél is előfordul) maga mondja, hogy mintája valami népdal lehetett: semmiesetre sem lehet e forma használatából Balassa szerzőségére következtetni. De épp oly kevésbé a »Dobó Jakab énekéből«. (L. a 737. lapon közölt két strófát.) Sokkal finomabb, árnyalatibb és komplikáltabb tényekre kell tekintettel lennie annak, aki a versformából a költőre akar következtetni.

A kifejezésmódból és hangulatból való következtetések Dézsinél szintén kissé vaskosak és szimplexek ahhoz, hogy a bonyolult igazság nyomába férjenek. Az, hogy valamely vers feltűnően hasonlít egy nagy költőnek valamely ismert versére, vagy *feltűnően* emlékeztet a modorára: egyáltalán nem ok azt a verset neki tulajdonítani; még inkább az ellenkezőre. Kivált ha még gyenge versekről is van szó. Nagy költő sohasem áll annyira hatása alatt — önmagának. Ez az talán, amit a filológia tudósainak elsősorban figyelmükbe kellene aján-

lanunk. Az utánzás, az ú. n. hatás, gyakran kifejezhető és megállapítható külső és szimpla tények által is. A költői egyéniség finomabb valami. Az, ami »szemmellátható«: az utánzás; ám a rokonság, mely egy nagy költő verseit egymáshoz fűzi, belsőbb és sokszor rejtett...

Ami végre az egyes versek szerzőségét illeti: nem lesz tán érdektelen ily *sub judice* álló pörben, ha mint egy szerény esküdt, magam is leszavazok, elmondva — igazi esküdtként, nem tények és paragrafusok, hanem érzésem szerint — ítéletemet, mely bizonyval sokszor téves, de lehet itt-ott hasznos figyelemterelő. Ime:

A Thaly-féle két ének közül csak az elsőt tartom Balassáénak; a másikon erős a Thaly-gyűjteményekből ismert kuruc-íz, s különben részben az első variánsai; valószínűleg sokkal későbbi. A Borbély-kódex versei közül egyikről se hinném, hogy Balassa írta. A Vásárhelyi Daloskönyvből közölt 30 vers közül csak a 2., 3., 4., 7. és 14. számúaknál és a 29. egyes részeiben gondolnék határozottabban Balassára; a 18. (Sebes tenger habja) egy töredék-variánsában Deák Farkas és Szilády finom érzékkel sejtették meg a Balassa hangját, de az semmi esetre sem lehet abban az alakjában Balassáé, ahogy Dézsi közli. Az 5., 13., 21., 22., 27. és 28. számúaknál (talán még a 6., 9., 17., 20., 26.-nál is) koncedálható még némi lehetőség; a többinek közlését egy Balassa-kiadásban semmi sem indokolja. A 25. pl. szép vers, de semmi esetre sem Balassáé; s a nem kevésbbé szép 24. is aligha.

A hét bűnbánati zsoltárra nézve: a nagyszombati Balassa-kiadás megjegyzése nem azt bizonyítja, hogy az LI.-en kívül a többi is Balassa műve, hanem éppen az ellenkezőt: másképp nem kellett volna külön indokolnia közlésüket. Az *Istenes Énekek* függelékének nagy részében a versfejekből tűnik ki s Dézsi maga

konstatálja, hogy Péczeli Király Imre, s más obskurusabb szerzők művei. Miért kellett itt közölni? A 27. számú, melynél Dézsi Balassa szerzősége felé látszik hajlani, valamint a 32., határozottan nem Balassa-vers. A Radvánszky-kódex »vegyes« énekeiről a kódex, a versfők, s maga Dézsi is vallják, hogy nem Balassa írta azokat. Utánzatok azok, olyik évszáznyi távol Balassától (egy a költő Zrínyi halálát siratja). A II. Balassa verseinek közlését sem tartom indokoltnak. Közülök csak a 13. érdekel; ezt Dézsi akarja először az I. Balassától elvitatni, s érve nem döntő (hasonló panasz az I. Balassa ajkára is illik).

Egészen véve Dézsi első kötete Balassa verseinek feltűnően csonka gyűjteménye, a második a XVI. és XVII. század magyar lírájának eléggé szemponttalan anthológiája: együtt sem adják a Balassa-opus tisztított és rendezett kincsesházát. Mégis ez a gyűjtemény mostani nagy szegénységünkben sokáig lesz a magyar költészet jelentős részének kánona, s figyelmünket mindenkép megérdemli.

A sorrend.

Dézsi kronológikus sorrendben akarja adni Balassa verseit. Ily szándék mindig meggondolandó. Régi költők kiadásánál jobb talán valamely hagyományos sorrendhez ragaszkodni, mint egy legjobb esetben is hypothetikus időrend rekonstruálásának kísérletével megzavarni. Tipikusan a filológusi logikába vág, ahogyan Dézsi okoskodik: mivel a Radvánszky-kódex, s Szilády is, tekintettel voltak az időrendre, s mivel azóta is többen írtak a Balassa-versek időrendjéről: ez »megannyi bizonyság, hogy evvel a kérdéssel foglalkozni kell«. Ez még nem bizonyság. De eszünkben sincs kétségbevonni a kérdés fontosságát: csupán azt hangsúlyozzuk, hogy vizsgálatá-

nak szerényen a jegyzetek közt kell maradnia s nem szabad a szövegen nyomot hagynia mindaddig, míg ellentmondhatatlan eredményekig nem jut el.

Dézi inkább csak merész feltevésekig jut. Ezek néha egészen ingyenesek. Semmi sem igazolja pl., hogy a *Széjjel tündöklenni* kezdetű vers (mely úgysis fordítás) valóban »az erdélyi útra indulás előtt írt búcsúköltemény« volna. Máskor naiv sematizmussal dolgozik: egy megromlott szövegű versnél pl., hol »a szótagok száma is alig állapítható meg«, azt hiszi, hogy ez a tény »a kezdő verselőre« jellemző. Teljes nemismerésére vall ez az igazi költő verselésbeli fejlődésének; s hogy jöhet még a tökéletes ritmusú *Táncnóta* után (mely csak az első Balassa-versek egyike lehet) ilyen botfűlőség?¹

Nyujthat, igenis, a verselés fejlődése alapot az időrend megállapítására. De ez nem lehet fejlődés a ritmus-talan botladozástól a ritmusig (mert a ritmus a költővel veleszületik), hanem csak az egyszerűbb ritmustól a bonyolultabb és gazdagabb ritmusig. Balassánál szinte biztos fogózót adnak magának az ú. n. Balassa-strófának különböző stádiumai; ezt a formát kétségkívül ő fejlesztette ki, rímekben, ritmusban, mind dúsabb és dúsabb tagoltságúvá: a Lucretia-nótától a Csak búbanatnótáig. Csodáljuk, hogy ezt a fogózót Dézi az időrend vizsgálatánál föl nem használta.

A szöveg.

Balassa már maga panaszkodik versei elterjedt szövegének az érthetetlenségig való megromlásáról s Rimay

¹ Mint sok mindenben, ebben is helyesebb álláspontot képvisel Szilády, aki a ritmusbotlásokért a gyarló másolót fogja gyanúba. — Éppúgy félreismeri Dézi a költő pszichológiáját, mikor másutt a szótagszámbotlásokat »tollhibának« tudja be. Ilyen tollhibát igazi költő a legitkébb esetben követ el.

»fájdalommal szánakozik« »ez énekeknek módnélkül való marcongasin«. Innen származnak a sűrű gallimathiasok, valamint a botló sorok és ritmustalan strófák, melyek Balassa verseinek élvezését gyakran annyira megnehezítik. Legrégibb nagy költőnk szövegének helyreállítása a magyar filológiának egyik legingerlőbb feladata. Dézsi munkája részletekben kétségtől e feladat megoldásának leghaladottabb fokán áll, egészben véve mégsem teljesen elégit ki, két okból. Az egyik bizonyos hanyagság, a másik az egységes elvek hiánya.

Csodálatos: épp ő, aki annyira szívvel-lélekkel betűhöz tapadt filológ, hogy a szöveget betűhíven adta volna, ha szerencsére a kiadó nem kívánja a modernizált helyesírást (s ezáltal meg nem menti sok időre egyetlen hozzáférhető Balassa-szövegünket az élvezhetetlenségtől): minduntalan kisebb-nagyobb hanyagságon fogható, melyek a sajtóhibáktól számok és nevek elírásán vagy a címszámutalások elmaradásán át egész az olyféle következetlenségig terjednek, mint az, hogy a Rimay előszavában idézett fontos levélrészletet kifelejtí a levelek gyűjteményéből, holott más jelentéktelenebb töredékeket a maguk helyén mindig megismétel. Egyenként gyakran kicsiségek ezek, de filológus előtt nincs kicsiség, s az apró pontatlanságok tömege joggal megrendíti bizalmunkat az elénk adott Balassa-szöveg pontosságában is.

Az egységes eljárás hiánya nem alkalmas e bizalmat visszaállítani. Dézsi néha túlmerész konjektúrába bocsátkozik; máshol túlzott óvatossággal őrizkedik a legnyilvánvalóbb korrekciótól is. Balassánál van egy pontos és érzékeny kritériumunk a romlottszövegű sorok fölismerésére: a szótagszám. Tudjuk, hogy a szótagszám (s így a ritmus) majd minden versében döccen néhány helyen; s van, amelyikben »alig megállapítható«. Sokszor szinte bámulva kérdeztük: ilyen rossz verselő tud lenni ez a mi nagy költőnk? vagy ilyen botfűlű volt a

kor? mert nem tudtunk hinni a következetesen halmozódó szöveghibák ekkora tömegében. A Dézsi átal föltárt adatok s ránkkényszerülő javítások az esetek oly nagy számában állítják vissza a helyes ritmust és szótagszámot, hogy bizonyossággá érlelődik bennünk az, ami belső okokból már úgylis bizonyos volt: a költő nem követhetett el ily primitív ritmushibákat! Eldöntöttnek kell tartanunk, hogy Balassa sohasem vétett a szótagszám törvényei ellen. Ez, mondom, kulcsot ad kezünkbe, mellyel Balassa szövegének hibáira rájöhethünk, s gyakran a javítás egyetlen lehetséges módjára is. (Hisz vannak sorok, melyeket alig lehet kétféleképpen egy-egy szótaggal megnyújtani vagy megkurtítani.) Dézsi használja is ezt a kulcsot, s a szótagszámot sokszor elég merész hipotézissel állítja helyre. Máskor azonban meghagyja a hibás szótagszámot oly helyen, ahol igazán kínálkozik a javítás módja. Teljesen szeszély szerint változtatja eljárását. Helyesebb lett volna valami egységes elvhez ragaszkodnia; így sem a puritán filológiai szigorúság nincs megóva, sem a döccenéstelen olvashatóságot nem érik el. (Mi az utóbbi érdeket fontosabbnak tartjuk s nem helytelenítettük volna, ha mindenütt, ahol teljesen jelentéktelen változtatás árán lehetséges, helyreállítja a megromlott ritmust, természetesen jegyzetben jelezve a forrásszöveget.)

Sok részletkérdésről kellene még szólnunk. Végig követhetnők a Dézsi szövegét, közben rendkívül érdekes problémákra bukkanva. Ezek hol a versek hitelességét érintik, mint annál, melyet Eckhardt egy vitatott szó miatt Losonczy Annának tulajdonít; ez az 50. számú a 104. oldalon; lélektanilag egészen nyilvánvaló, hogy a kegyetlenség megbánásának szavait csak az imádó adhatja a szép hölgy ajkára, s fölösleges ezúttal régi költőnőink listáját szaporítanunk: a verset Balassa írta a Losonczy Anna nevében s nevére. Másutt a költő vers-kultúráját érdekli a kérdés, vajjon a »Malgrudián«

valóban madrigál-e? amire vallani látszik a cím, mely mintegy különösséget emeli ki, hogy ez inkább istenes, mint szerelmes ének; ami egy madrigálnál indokolt is. Egy helyütt örülnünk kellene, hogy Dézsi megtalálja a régi magyarságban való nagy járatosságával homályos helyek véglegesnek látszó megoldását; pl. az *en a tanács!* szólamot helyreállítva, többhelyt is, ahol *en* annyi mint: *ecce!* (ehen!) Másutt meg kellene rónunk őt, amiért a jegyzetben helyesen megjelölt kínálkozó korrekciót a szövegben nem alkalmazza, vagy a Szilády kitűnő javításait visszajavítja, ugyanakkor, mikor maga sokkal merészebbeket csinál. Ismét máshol kompromisszumot kellene létrehoznunk Szilády és Dézsi szövege közt, mint a rejtelmes »kétszer-üszög rám száradt« sornál (207. l.), ahol valószínűleg »keserűség rám áradt« a helyes megoldás. Akadna oly hely is, ahol sajnálatunkat fejeznők ki, amiért (teljesen kényszerítő ok nélkül) szétrombol egy-egy emlékezetünkben intimmé vált gyönyörű sort, mint ezt az alliterációval mélységesen megragadó verskezdetet:

Julia két szemem

Olthatatlan szenem

Véghetetlen szerelmem...

Jegyzeteink megvannak; de nem untatjuk a közönsséget e szakkérdések további fejtegetésével.

A versformák.

Két fontos témakör van még, melyhez minden költő kiadójának akaratlanul is köze van: az egyik a versformák, a másik a források kérdése. A versformák problémája kényszerítően fölmerül Balassánál már abban a primitív alakban is: 3 vagy 9 sorba irandó-e a Balassastrófa? Dézsi, Sziládytól eltérőleg, a könnyű olvashatóság szempontjából nagyon helyesen a kilencsoros írás

mellett döntött. Ez a kérdés azonban összefügg a strófa alakulásának kérdésével. A szótagszám kérdésével viszont összefügg a caesuráé; csak hogy a megoldásuk ellentétes. A caesurátlanság nem lehet minden esetben a másoló hibája. A caesurátlanság még nem halála a ritmusnak s nagyon sok adat bizonyítja, hogy a caesurás tagoltság iránti érzék a régi magyar költészetben csak lassan fejlődik ki: példája ennek éppen a Balassa-strófa története is, melynek hatos sorai eleinte még gyakran caesurátlan alexandrint alkotnak. Balassa alexandrinja általában tagoltabb, mint Zrínyié; de nyolcása távol marad a szabályos tagoltságtól, noha így is tiszta, szép ritmust ér el. Nem szabad feledni, hogy a nyolcas még modern versművészeinknél (pl. Aranyánál) sem teljes szabályossággal tagolt. Felesleges tehát a Balassa sorai-ban trimetereket (4, 4 helyett 3, 2, 3) látni, s jellemző sajátosságát keresni abban, hogy »az egyféle ütemet szereti másneművel vegyítve élénkíteni«. Ily módon a legzeneitlenebb sorba is beleláthat az ész fülnek-mitsem-jelentő ritmusokat. (A fül mégis csak 4, 4-et tagol.) Balassa nyolcása is egészen rendes ritmusú; de ez a ritmus e primitív fokon a caesura (vagyis mereven szabályos hangsúlyelosztás) helyett csupán az egyensúlyozódva libegő hangsúlyeloszlásra támaszkodik, éppúgy, mint Zrínyi alexandrinjainál.

Annak, hogy a nyolcas sorokban a magyar fül kevésbé érzi a szabályosan tagoló caesura szükségét, mint más versformánál, talán az az oka, hogy a nyolcas menthetetlenül és szinte magától összeolvad a nyugateurópai (trochaikus) lejtéssel, oly fülben, mely (mint a Balassáé is) nyugati nyelveket s nyugati verseket már ismer. Balassa nyolcasai is itt-ott szinte trochaikus lejtést mutatnak, akár az Aranyéi. Érdekes kérdés volna, hogy vajjon maga Balassa érzett-e ebből valamit? Bizonyos, hogy a nyugati ritmusok pontosabb visszaadását (amit a magyar nyelv csak időmértékes verseléssel tud elérni)

magyar prozódia híján meg sem kísérelte. Sylvester János próbálkozásáról valószínűleg nem is tudott.¹ Teljességgel a régi magyar verselésen belül maradva, fordításaiban a nyugati versformákat, az énekelhetőség kedvéért többnyire hasonló szótagszámú magyar formákkal helyettesíti. A kétféle latin asklepiadesi sort² nyolcasok és félalexandrinok kombinációjával adja vissza; az olasz *endecasillabot* azonban tizesekkel; finoman érezve, hogy ezek nyugalma és folytonossága jobban megfelel az eredeti versforma karakterének, mint a szökdelő, pattogó magyar tizenegyes.

Balassa verstörténeti fontossága nyilván az ősmagyar verselésnek a nyugateurópai gazdagsághoz, könnyűséghez és változatossághoz való közelítése és az ősi népitől való eltávolodás. Ha verselésünk megmarad a régi hangsúlyos alapon: ma öt tisztelnők, mint az eredetileg népi verselésnek a differenciáltabb *műköltészet* számára való meghódítóját. E törekvésnek mintegy szimboluma a Balassa-strófa kialakítása, mely magyar hangsúlyos elven maradt s végső formájában mégis oly távol jutott a magyar népies verselés karakterétől. Bizonyos, hogy oly lehetőség nyílt evvel a magyar költészet számára, mely mindaddig megtartotta fontosságát, míg a mértékes verselés megismerése jobb lehetőséget nem adott; azaz két századig. A Balassa-strófa a verselő Balassa főműve, s lényegben az ú. n. »magam-gondolt« nóta sem egyéb, mint a Balassa-strófa egy formája.

E ritmusbeli európaisodás mellett a rím szinte jelentéktelen szerepet játszik Balassa költészetében. Nincsen rá szüksége, s távol van attól, hogy sallangnak használja, mint Rimay, vagy dobverőnek, mint később

¹ L. *Négyessy*: A mértékes magyar verselés története. 1892. 34. l.

² A *Quem tu summe Deus* nyilván asklepiadesi vers; a *patris* csakugyan *patrio*-ra javítandó. (14. sz. 39. l.)

Gyöngyösi. Szinte inadaequatnak érezzük Dézsi szempontját, mikor Balassa egyik legszebb ritmusú versénél sajnálkozik a gyenge rímeken. Azt sem szabad feledni, hogy a rím, a caesura, az időmérték helyett, és a ritmus mögött, elevenen állt maga a »nóta«! az igazi ének, a zene, mely még nem vált a költészettől annyira külön, mint manapság. Balassának vagy másolóinak nótajelzései minden bizonnyal valóságos nótákat jelölnek, s nem versformákat, még kevésbbé forrásokat, mint Dézsi gondolja. (A Malgrudián, vagy Siciliana, nem a madrigálnak vagy sziciliánnak nevezett versformát, nem is egy bizonyos vers szövegét, mint Balassa versének forrását, hanem egy bizonyos madrigál vagy szicilián *dallamát* jelenti, amelyre tényleg énekelték.) A forráskutatásnak mégis támpontot nyújtanak ezek az utalások, mert rámutatnak azokra a költeményekre, melyeket Balassa csakugyan ismerhetett.

A források.

Oly költőnél, mint Balassa, akinek legfontosabb történeti szerepe talán az ős magyar formák nyugateurópai ízzel és kultúrával való gazdagítása volt, s aki így költészetünkben mintegy az első nagy »nyugatos« (dicső sor, nemes irány, melyhez legnagyobb költőink szegődtek!): bizonyára különösen érdekelhetnek az irodalmi hatások és kölcsönzések is, költészetünk fájának e régi, próbálgató gyökérverései Nyugat felé. A kiadó pedig alig kerülheti ki, hogy ezekkel ne foglalkozzék: hiszen a szöveg megállapításában is gyakran útbaigazíthatják.

Dézsi jóformán kritika nélkül közli az összes forrásegybevetéseket, amiket az eddigi kutatás elének tárt. Pedig ezeket élesen ketté kellett volna választani. Vannak, amik oly forrásokra mutatnak rá, melyeket Balassa valóban mindenesetre olvasott és tényleg fordított vagy színeket kölcsönzött belőlük; ezek megmaradnak a be-

csületes filológiai munka exaktségában. Ilyenek a Szilády egybevetései, melyek (török és lengyel forrásokon kívül) a Marullus, Angerianus, Johannes Secundus hatásait mutatják ki; ha hozzávesszük még ehhez Petrarca, Tasso, Remy Belleau némi — közvetett vagy közvetlen — befolyását, körülbelül előttünk áll annak a renesz-szánsz-költészetnek képe, melyhez mint korának nagy szellemi áramlatához, Balassa a belső rokonság érzésével s az öntudatos költő teljes szándékosságával csatlakozott.

Van azonban egy másik fajtája az egybevetésnek, mely nem bizonyít semmiféle hatást vagy összefüggést: hanem véletlen és jelentéktelen egyezéseket mutat ki, többnyire oly helyeken, melyek minden korok, vagy bizonyos korok költői közhelyeihez tartoztak. Az ilyenek többnyire csak akkor van értéke, ha valamely kor költészetének jellemző vonásait akarjuk példákkal megmutatni: azt, hogy pl. micsoda szólamok, hasonlatok, témák voltak akkor mintegy a levegőben? De mindig nagyon veszedelmes terep ez, amelyen könnyen a hiú és értéktelen »párhuzamos helyek« papírpazarlásába csúszhatunk, mely a modern filológia legméltóbban kigúnyolható passziója. Magyar filológusok jól emlékeznek a Csengeri-féle Arany-párhuzamokra; aki ha Arany valamelyik hőse valahol felel valakinek, nem mulasztja el rávágni a homeroszi *τὸν διαπομπεβόμενος*-t. Az Eckhardt Sándor Balassa-párhuzamai nem mindig állanak messze ezektől. Ovidiushoz lehet köze Balassának; de az Eckhardt-idézte Ovidius-helyek gyakran valóságos költői közhelyek, mint a »*hic amor, hac odium*«, amihez hasonlót Catullusból (vagy a világ bármely más szerelmi költőjéből) is idézhetett volna. Ilyen közhely az idézett Octavius-ver: is: »Szerелеmben gyötrődve bolyongok...« (730. l.) Némely dolog Balassának eszébe juthatott magától is; nem kellett mindenért régi vagy új latin költők-höz fordulnia. Viszont az Anakreon-ötletek a kor köz-

kincséhez tartoztak : senki sem hiheti, hogy azok egyenest Anakreontól kerültek volna Balassához.

Van még egy harmadik fajtája is az egybevetéseknek ; ezek úgyszólván *l'art pour l'art* történnek ; tisztán a kuriózum kedvéért ; az összeállító maga sem gondol rá, hogy bármit bizonyítanának vagy bármire hasznosak lehetnének. Dézsi Balassa egy helyét Petőfivel, egy másikat pláne Ibsen *Peer Gynt*jével veti egybe. Ugyanakkor elfeledkezik arról, hogy a IV. Coelia-ének (nála 95. sz. *Csodálván egy ferdőt*) megegyez ötletében Shakespeare egy szonettjével ; aki 14 évvel volt fiatalabb Balassánál.

Ami még kimaradt.

Bizonnyal nem mondottunk el mindent, ami e fontos könyv forgatása közben eszünkbe jutott ; számos kisebb hiány mellett két nagy hiány maradt dolgozatunkban, két nagy igazságtalanság : az egyik Dézsivel, a másik magával Balassával szemben.

Az irodalmi kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik ; ezek a pozitívumok ; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla ; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképp van a *kiadás filológiai* munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság : sokszor szinte negatív valami ; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogózkodást a szónak. Ilyenmű munka úgy legjobb talán, mint az asszony : ha legkevesebbet lehet beszélni róla. Dézsi munkájáról sokat beszéltünk, mert sok súlyos kifogásunk volt ellene : kevesebb alkalomunk volt megmondani, ami jót találtunk benne. A laikus nem képzei, mily rengeteg ez a munka : s a sok súlyos hiba mellett még mindig mennyi komoly érdemnek marad benne hely. Kötelességünk volt a szigorúság : hisz irodalmunk egy *standard*-munkájáról van szó, mindnyájunk érdeke, hogy hibái majdani új kiadásából el-

tűnjenek. Nem sajnáltam hát a szót, s szívesen közöltem volna részletes jegyzeteimet is, ha a tér engedte volna.

A másik igazságtalanság magát Balassát érte. Nem mutathattuk itt meg költői nagyságát, melyet pedig alig mutatott meg még valaki igazán: érzelmeinek tüzeit és gyöngédségét, megható elborulásait, s napsugaras földerüléseit, ahogy a természetet és életet élvezni tudja, színezésének szinte dekadens árnyalatosságát, megragadó hangmegütéseit, »első sorait«, melyek csalhatatlanul visznek az érzés közepébe, verseinek pompáját, primitív, belső muzsikáját, sokszor oly egyéni és édes kifejezőmódját.

Talán máskor lesz erre alkalmunk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM

1927.

Az én könyvtáram nem valami bibliográfiai érdekesség. Mégis bizonynyal sokat tudnék beszélni róla. Az ember mindig sokat tud beszélni arról, ami lelkéhez, életéhez, szinte-szinte sajátmagához tartozik ; mindenki kimeríthetetlen, ha szónok és téma egy személyben. Ez a könyvtár egy kicsit én vagyok. Noha régóta alig számíthatom magam az »olvasók« közé, s bizony megesik, hogy hónapokig nem ejtek egyetlen csorbát a tömött polcok vonalain. Az író, ha nagyobb terjedelmű könyvön dolgozik, nem ér rá olvasni. Oly építész ő, aki nem utazhat, hanem ott kell maradnia épülő háza mellett. A szellemi rabság egy neme ez. Mikor a nyáron egy kissé fölzsabadultam, s hosszú évek óta először ismét olvastam egyet-mást, úgy éreztem magam, mint a pincér, ha civilbe öltözik, beül az étterembe, mint »vendég«, s ő rendel. Ritka vasárnapok.

Mindazonáltal ez a kedves könyvtár hosszú hűtlenségem dacára is hű maradt hozzám, őrzi emlékeimet, gondolataimat, egész életemet, s csodálatos módon még hűtlenségem idejének emlékeit is. Nem szakadt el tőlem, s nem halt meg, nem állt meg fejlődésében, még ama leg súlyosabb évek alatt sem, mikor a szegény magyar írónak nemcsak ideje hiányzott az olvasásra, hanem pénze is a könyv-vásárlásra : a könyvtár mégis élt, nőtt, különösen, magától, bizonyos természetes szaporodással, mint az élő szervezetek. Így rakódott le rétegekben egy látható élettörténet, mint a korallok palotái, eleven és

folyton növekvő, kemény sejtekből épülve, mert még legrosszabb időmben sem mondtam le egészen arról a fényűzésről, hogy minden fontos vagy kedves könyvemet beköttessem, ha csak szerényen is, s a könyvek — mert több a könyv, mint a hely — oly tömött sorokban, s nagyság szerint pontosan illeszkedve párnázzák a szűkös falakat, mint a méhek sejtjei a kaptár oldalát.

Mindezekben már benn is amit mondtam : hogy ez a könyvtár nem bibliográfiai értékek terv szerint kiválogatott gyűjteménye, s nem a gazdag amatőr, hanem a szegény író kizárólag használatra szánt könyvtára. Ezt mutatja már külsejében is, általában megelégedve az olcsó és praktikus tömegkötésekkel, s kerülve az amatőr-ség divatjait a könyvek fölruházásában vagy föl-nem-ruházásában, kerülve még a művészi pompát s a kényes ízlés különösebb kívánságaihoz való alkalmazkodást is. E lemondás szántszándékos, noha éppen nem a bibliofília megvetéséből ered : melynek édességét, mi tagadás, én gourmand-lélekkel tudnám élvezni. De nem szegény ember szájának való édesség ez, s alig tudnék elképzelni szomorúbb Tantalust, mint egy pénztelen bibliofil. Bibliofil tehát nem vagyok, s könyvtáramat nem a tervszerű gyűjtőszenvedély hozta létre, hanem az olvasás és tanulmány változó szüksége, karöltve a véletlennel, mely sohasem igazán véletlen, s mely maga az élet.

Csak így lehetett : látható élettörténetté.

S azért bizonyos tekintetben mégis egységes könyvtár ez a pár ezer kötet, mint ahogy egy élettörténet minden változásokon és véletleneken át is egységes marad ; sőt azt sem lehet tagadni, hogy éveken át némi egységes szándék kerekítette és egészítette ki, s ez mégis valami gyűjteményjellegét ad. Zömét a világirodalom régi és új klasszikusainak egyszerű és nem nagyon drága szövegkiadásai teszik ki, többnyire a maguk nyelvén, azaz görögül, latinul, olaszul, franciául, angolul, németül, és persze magyarul ; oroszok és egyebek lehetőleg magyar

fordításban : értve, ha van ilyen, tűrhető. Ebben még némi teljességre is törekedtem. Az igazi magas irodalom nem olyan rengeteg, mint gondolná az ember, s aránylag kis bibliotékában össze lehet gyűjteni majdnem minden jelentős alkotását. Természetesen az európai irodalmakra gondolok itt, s nem azokra, amelyeknek már megértéséhez is a segédtudományok egész könyvtárai volnának szükségesek ; s az európai irodalomból is elsősorban csak a verset és esszét sorozom e magas thezauruszba, regények közül csak azt, a miben igazán érezhető az a bizonyos *szárnysuhogás* — a nagy Költészet szárnysuhogása. Teljességhez legközelebb áll (a magyaron kívül) az angol gyűjtemény ; legtávolabb attól a német és a modern olasz. Hozzá kell még tennem, hogy csak az olvasó szempontjából való teljességről van szó, s nem bibliográfikus teljességről ; csak arról, hogy minden kéznél legyen, amit bármikor olvashatni, s táplálékként lelkembe szívni kívánhatnék. S többnyire csak egyszerű szövegkiadásról. Bár mindig szerettem, ha ez a szöveg szép papírra van nyomva, s nagy betűkkel ; s olykor még a »képeskönyvet« is élveztem, mint valami gyerek. De *első* kiadás, vagy kritikai, és kommentált kiadás, már amatőrök és tudósok dolga : engem ilyesmi csak egy-egy esetben érdekelt. Filológusnak mondanak ; de sohasem olvastam költőt a filológia kedvéért. Filológiát néha a költő kedvéért (amikor a költő élvezéséhez feltétlenül szükséges volt filológiai problémákkal tisztában lenni). Még a görög és latin remekírókat is inkább pusztán textusban szerettem : kommentárt csak ahol a nélkül lehetetlen kívánni az értelmet ; vagy ahol a kommentár maga külön érték. Mindez bizony nem nagyon mutató, sem könyvtári, sem tudós szempontból. Teubnerek és bekötött Tauchnitzok mellett közhasználatra való kéziszótárak húzódtak meg : a Bailly-féle görög-francia, vagy a modern nyelvek egynyelvű magyarázó-szótárai, a Chambers, a kis Littré, sőt a kis Larousse. (Ez jobb, mert pillanatra

sem vezet ki az auktor nyelvéből.) De nem volt az antik vagy modern irodalomnak remekműve, melyet e könyvtárban el ne lehetett volna olvasni és megérteni.

Sőt bibliotékám sohasem szorítkozott a pusztai irodalmi »mezőkre«, s bármily távol maradt is elvében a »tudós« névtől, nem hiányoztak belőle a tudományos művek. De a tudomány is *irodalom* volt itt : világképet adó olvasmány inkább, mint technika és mesterség. Ez nem annyit jelent, hogy a tudományt valami népszerű összefoglalások képviselték : ellenkezőleg, az olvasó, ki e könyvtárt magának berendezte, irodalmi olvasó létére, épp oly kevésbé szívesen vette kezébe ily másodkézi, leegyszerűsített tudomány hígított nedvének kancsóit, mint ahogy nem olvasta volna például Dantét vagy Homérost valami megkurtított, s közérthetően kivonatolt *ad usum Delphini* fordításban, s épp oly mohón kívánta megismerni a Tudomány eredeti nyelvét és módszereit, — akár még tolvajnyelvét is — mint a remekírók eredeti nyelvét és stílusát. Mindennek értéséhez és élvezéséhez megadni legalább a kulcsokat : benne szerepelt e könyvtár büszke programjában. A matematikát, az emberi tudás e nagyszerű nyelvét, egész kis szekció képviselte : boldog idők, mikor a fiatalság szabad napjaiból jutott még ily nehéz nyelv tanulására, ily súlyos torna tréningjére is! De e matematika nemcsak nyelv és torna volt ; hanem a látható élettörténet egyik fejezete, a szellemi kíváncsiság egyik korszaka. Egy kiesett réteg : mert e matematikai könyvtárkának csak maradékai vannak már. Elajándékoztam egy ifjú tudósnak, ki megteheti, amit a görög mondás szerint az Isten tesz : hogy »mindig matematizál«. Mindig vagy soha : ez a modern tudomány alternatívája, mely előtt a szegény írónak, ki még irodalmat sem ér olvasni, bizonynyal hátrálnia kell. Az író kényszerül manap lassanként megölni magában a polihisztort, ki pedig lényéhez tartozik, mint hajdan Dante, s még Goethe korában is. E részleges öngyilkos-

ságok folyamán a könyvtár kicsi »tudományos« része elmaradt, visszament, nem fejlődött a modern tudományok koralltornyával, mely mind bábelibb emeleteket lök föl esztendőnként. Mindegy! A tudásnak úgysem tartalma érdekelte e könyvtárt: csak formája, s összefüggései a világképpel. Így a matematikának nem anyaga s praktikus eredményei, csak nagyszerű zenéje, s metafizikai kilátásai; így a történetből nem a részletkutató-sok folyton változó eredménye, hanem csak módszerük, s a nagy történetíróknak a tudós szemében tán már elavult klasszikus szintézisei. Egészben a tudománynak is klasszikusai mint az irodalomnak: s elsősorban a tudományok klasszikusa, a filozófia, mely a módszerek és formák tudománya, s a világképek irodalma. Polcaim egy részén a filozófia történetének nagy könyve sorakoznak. Az élettörténet egy fontos fejezete: mert ifjúkori ábrándom a Filozófia; sőt az első lap, aminek szerény munkatírja voltam — félig-meddig még diákkoromban — a Pauler Ákos-szerkesztette *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*. Újabb, szomorú fejezet azután: a háború évei óta egyetlen filozófiai mű sem került többé könyvtáramba.

Így tükrözi a bibliotéka az életet: a szellemi életet, de még a külső életkörülményeket is. Ime egy egész sor művészeti reprodukció és folyóirat: erdélyi számüzetéseim idejéből, ahol a vad havasok tövében, s távol minden kultúrától, ez volt egyetlen mód, kielégíteni a művészet szépségeire szomjazó szemet. Ime egy csomó könyv és vitairat a *question du latin* körül: tanárkorom emlékei. Ime Dante-könyvtáram, mely életem egy egész epokháját őrzi; noha a legszükségesebb kézikönyveken, néhány fontos kiadás, kommentár, fordítás és tanulmány kollekciónál alig terjed túl. Ki és micsoda áron tarthatna itt igényt teljességre, ha csak egy kis részletkérdésben is? Néhány értékesebb kötetrel barátaim ajándékoztak meg. Kisebb — nagyon hiányos — gyűjteményem van a ma-

gyar Dante-irodalom köréből és képeskönyveim közt pl. a Botticelli-féle Dante-rajzok reprodukcióin kívül Dante-illusztrátorokból is (Flaxman, Genelli, Doré stb.).

Komolyabb gyűjtemény Arany-kollekcióm. Ez még tanuló-éveimből kezdődik, mikor e nagy költőt, s rajta át magát a Nagy Költészetet először megismertem; s részben még örökölt darabokból áll, mert nagyapám könyvtárában meggletem Arany néhány művének első kiadását. Ezeket másokkal egészítettem ki, s egy időben szinte ambicióm volt az egész, nagy Arany-irodalmat is megszerezni. Ez ambicióról, mint annyi másról, lemondtam azóta; de Arany-könyvtáram így is jelentős rétege marad a látható élettörténetnek.

Meddig áshatnék még e rétegekben, előre és hátra? A legrégibb réteg dátuma előbbi, mint születésemé: aminthogy minden élettörténet előbb kezdődik a születésnél. Régi, diákos műveltségű familiából származom, s egész csomó könyvet örököltem. Ezek a könyvek őseimről beszélnek. Először apámról, kinek jogi könyvtára, sajnos, még az én gyermekkoromban padlásra került s jóformán elkallódott; de egy érdekes kéziratos naplóját őrzöm még, s tőle való az a *Briefe über Kantische Philosophie* is, — a Kant-irodalom egyik legrégibb terméke — amelyen ma is olvasható a tulajdonos neve: *Babits Mihály III-adéves jogász*; valamint egy európai *Staatsuhrsager*, verses politikai jóslásokkal, a XVIII. századból. Más könyvei szétszóródhattak, még születésem előtti időkből; egy szép, régi, bőrbekötött Faludi Ferencet ugyanavval a kedves, jogászkori beírással, Paulai Erzsí fedezett föl valahol, évekkel ezelőtt; s olyan kedves volt megszerezni s nekem ajándékozni. Több könyvem maradt anyámék részéről, ami így érthető: A család egy régi nagybácsija, Kelemen József pécsi kanonok, Vas Gereben, Tárkányi Béla, sőt a protestáns Baksay ifjúkori pártfogója — amiről különböző műveik több ajánlása tanuskodik — híres könyvbarát volt. Könyveinek egy

része a család birtokában maradt, s nagyapám testvére, egy nyugalmazott honvéd főtörzsorvos, újra kezdte a K. jelzésű, egyforma barna félbőr-kötéses könyvek szaporítását, ezúttal egészen más irányban: mert ő regényeket gyűjtött; a magyar nyelven megjelent regények jóformán bibliográfiai teljességű könyvtárát állítva össze, a legrégibbeiktől a XIX. század végéig; amit halála után Pécs városára hagyott. A K. jelzésű könyvek egy harmadik csoportja nagyapám kezében volt; s ezek közül több került hozzám is. Elsősorban latin klasszikusok szép régi kiadásai; aztán néhány magyar könyv is: a Szent István-Társulat legelső kiadványai; az *Újabb Magyar Nemzeti Könyvtár*, mely Lisztit, Csereit, Szalárdit, Zrínyit tartalmazta; egypár *editio princeps* Arany, Kemény, Czuczor, Eötvös, Jókai stb.; Petőfi, a 48-iki kétkötetes, selyemkötésben; Himfy második kiadása; a Pákh-féle *Magyar Nép Könyvtára*, melybe Arany is dolgozott; s a Kazinczy-féle *Magyar Ritkaságok*, a Sylvester grammatikájának s a Varjas János E-vokálisú énekének szövegével. Megvan a *Hármas Kis Tükör* és Szirmay is, de ez már nem azonos példány; s megfoghatatlan eltűnt a Flóri-könyv, apró korom e gyönyörűsége. Kár, hogy nem Pesten írom ezt, s nincsenek kezemnél a könyvek. Talán tudnék említeni néhány alig ismert és méltányolt nevet. Itt van Fábchich, a *Magyarra Fordított Pindárus, Alcéus, Zaffó*, akit egyszer még föl kell fedezni irodalmunknak, mely ma sem jutott túl a Kazinczy lelkicsinylő szavain, amiket Fábchich saját szájába ad, stilszerű skazonokban:

... Az kilenc szűzek zordon

Hárfát adának énnekem...

A hárfá zordon, de hősies; megküzdeni egy szegény, elhanyagolt, ébredező nyelven a görög ritmus és klasszikus dikció egész tömörségével és gazdagságával; Fáb-

chich liheg, sziklákat görget, erőszakot tesz nyelven és szórenden, s közben kincseket talál : a magyar nyelv rejtett hajlásait s zengéseit, melyekből mai költő is tanulhat ; én is tanultam. Noha Fábchich mind e kincsekről nem is látszik tudni : neki csak az fontos, hogy az összes metrumokat pontosan leutánozza ; s talán legbüszkébb a metrumok táblázatára, melyet valóságos mappa-módra csatol könyvéhez : valóban rányomtatva szűkebb pátriájának mappájára, mint ahogy bélyegeink fölírását valamely honi táj képére nyomják, úgyhogy Rohonc s a többi faluk neve mellett egy-egy görög verssor képlete látható egy számmal, míg magukban a versekben minden sor után ugyanazon szám utal az illető metrumra ; — mulatságos berendezés, mely a derék Fábchichot oly megelégedésre hangolta, aminek döcögös disztikhonban adott kifejezést :

Árnyokatlan lángoszlopidat fitogattad, Egyiptom :

Árguszi százszemű léssz, árnyokat itt ha mutatsz!

Költői teljesítményére távolról sem volt ilyen büszke, amit a könyve elé biggyesztett másik disztikhon tanúsít :

Hogyha magyar könyvére találsz, jó légyen, akár rossz :

Megvegyed, ámbátor olvasod azt sohasem.

Ez utóbbi disztikhont valamely családi kéz más könyvek elé is beírta. Ezek a beírások általában külön fejezetet érdemelnének, s egy késői kutató számára szinte a család történetét dokumentálnák. Egy amsterdami Tacitus elején például a következő szavak olvashatók : *Natus Petrus* 1749. A gazda fia születésének évét jegyezte ide. Egy *Officium Rákócziánum*ban más dátum áll : *In Zombam veni...* az évszámra most nem emlékszem. Egy dédapám élt Zombán. Másutt babonás receptek, imádságok, latin ének- és imakönyvek levelein. Betegségekre bort rendel a bölcs, fogfájásra kökénygyökeret. Itt a szőlősgazda is megszólal : az előlapon különös vonalak, rovások láthatók, melyek nyilván a hegyre fölhordott puttonyok számát jelzik. Ismét más bejegyzés

vallásos érzéseket dokumentál, néha elég különösen, mint ez, az Ószövetség apokrif könyveinek egy XVII. századi magyar fordítására biggyesztve (ez már nem családi) :

Szentírás-kedvelő jámbor olvasónak
Az Apocryphus is találtatik jónak.

Újabb réteg : Garay János költeményei, nagyapámé, akinek Garay még iskolatársa volt. (Garaynak egy diákkori, kiadatlan verskézirata is birtokunkban volt, amit Eötvös József egy levelével együtt — melyet ama kanonok-nagybácsihoz intézett — még diákkoromban nagy-büszkén a szekszárdi múzeumnak ajándékoztam.) Aztán Blair Hugó kétkötetes esztétikai műve, Kis János által magyarítva : ezt olvassa szegény Kőcserepy Vilma a *Kárpáthy Zoltánban*. Aztán a szerencsétlen Dömötör János posztumus munkái, melyet anyám kegyeletből vett meg, mert ismerte a szomorú költőt, ki Heine képét levette a falról, s magát akasztotta helyébe, élő valóságban. »Nem szerelemre való emberke volt« — ahogy egy nőismerőse előttem jellemezte. Mindezek, jól tudom, nem nagy ritkaságok vagy értékek ; aminthogy egy emberélet sem az ; de azzá lesz, ahogy elmúlik, az időben. Már-már a sajátmagam-szerezte könyvek is emlékek, melyekre meghatódva nézek, akár az apáméira : lévén a »gyermek apja a férfinak«, s minden év apja az utána-jövőnek. Itt vannak az *Olcsó Könyvtár* régi füzetei, amiket diákkorom filléreiből vásároltam hajdan s kötöttem be piros vászonba ; itt a Hegedüs Pál-féle hagyatéék ; ezt mint szegedi tanár vettem át özvegyétől a furesa, feledett vidéki tudósnek, ki ott tanár-elődöm volt. Ady-relikviáim szintén történeti emlékek már, egy halott emlékei, s irodalom-históriai dokumentumok : holott mily ifjú modernség eleven ügyei voltak nemrég! Kaffka Margittól kedves emlékem van : egy kéziratos régi könyvecske, szépen bekötve, s a címlapra kalli-

grafikus írással rótt a névtelen kéz: *Költészetek, melyek nagy szorgalom mellett összeszedettenek az 1834-ik esztendőben.* Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Himfy verseit másolgatta ebbe hajdan egy ismeretlen honleány: de ma már nemcsak őmiatta emlék és történelem nekem, hanem a nagyszerű íróasszony neve miatt is, aki fölfedezte és nekem adta, tudva, hogy érdekel... És más halottak, szegény Kaposy József, szegény Király György emlékei, az elesett ifjú Békássy Ferenc néhány könyve!... A könyvtár egyúttal temető s nekropolisz... De élők emlékei is lengenek itt, kedves íróársak szelleme, kik megajándékoztak könyveikkel, fiatal költőké, kik, most lépve tán ki az iskola padjaiból, első zsengeiket küldték el, valami kis vidéki kiállítású füzetkében.

Ősök, barátok, utódok közt vagytok.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM.

(Válasz Berzeviczy Albertnek.)

1927.

Elérkezettnek látjuk az órát, higgadtan foglalkozni a híressélett beszéddel, mely a mult hó közepe táján a Kisfaludy-Társaság elnöki polcáról elhangzott.

Első pillanatra alig tűnt föl az egyébnek kemény és indokolatlan támadásnál Ady szelleme s barátai ellen. Az első pillanat nem volt a higgadtság ideje. A kikapott mondatok, melyeket az újságok a beszédből közöltek, érthető szenvedélyeket izgattak föl, pro és kontra, Ady barátai közt, kik a mieink is, s gyűlölői közt, kik minket sem szeretnek.

A szenvedélyek elhallgattak, a személyi ügyek medrükbe tértek már. A beszéd hiteles szövege megjelent az Akadémia folyóiratában, s az Akadémia elnöke, aki a beszédet mondotta, néhány hírlapi nyilatkozattal is hozzájárult szavainak kommentálásához. Mindezen megnyilatkozások után jóhiszeműleg el kell fogadnunk, hogy a beszéd igazi célja nem támadás volt, hanem ellenkezőleg, az Akadémia elnöke érzi az irodalmi »erők egyesítésének«
szükségét és »szívesen fogja keresni az egyesülés módjait is«.

Önmagunkhoz válnánk következetlenné, ha nem honorálnánk ily szándékot komoly és megfontolt válasszal e helyről, melyet ma talán még felelősebbnek érzünk ama tisztelt multú Társaság emelvényénél is. Komplikált megnevezések esetén — mint amilyen a mai magyar irodalmat is oly vigasztalanul szakította ketté — legnagyobb szolgálat az őszinteség és elfogulatlan jóhiszemű-

ség. »Remélhetjük és munkálhatjuk is a közeledést a harcolók között« — mondja az Akadémia elnöke — »mihelyt nem helyezkednek a felek egymással szemben a teljes tagadás álláspontjára, amit ma talán inkább lehet a velünk szembenállókról, mint rólunk elmondani«. Nem hisszük, hogy valaha megérdemeltük volna a szemrehányást, mely e szavakban rejlik. Mikor és kivel szemben helyezkedtünk mi a »teljes tagadás álláspontjára«? Nemcsak arra — de még az elhallgatás álláspontjára sem! Elmondhatják-e ezt magukról a Hivatalos Irodalom képviselői? Az Akadémia elnöke maga megvallja, hogy a Társaság, melynek székéről beszél, még oly tagadhatatlan hatású jelenséggel szemben is, mint Ady, «eddig többnyire a barátságtalan hallgatás szerepére szorított». Ily váddal mi nem illethetjük magunkat. Az Akadémia legkonzervatívabb költői (pl. Vargha Gyula vagy Bárd Miklós, Schöpflin Aladár tollából) folyóiratunk hasábjain tanulmányszerű méltatást nyertek, talán előbb és érdemlegesebben, mint hivatalos orgánumaikban; s e sorok írója emlékszik, hogy legrégibb kritikáinak egyike, mely a Nyugatban megjelent, annak legforradalmibb első korszakában — gondolom 1909-ben — épp az Akadémia elnökének egy könyvéről (a *Beatrix Királynéről*) szóló elismerő kritika volt.

Ez elvi pártatlanság más meggyőző példáit is lehetne kikeresni bizonyly a Nyugat bármely évfolyamából. A »teljes tagadás« álláspontja tehát nem a miénk, épp oly kevéssé, mint a »barátságtalan elhallgatásé«. Irodalmunk kettészakadását mi már rég fájdalmas átoknak érezzük; s meg is írtuk ezt, ha nem csalódom, már 916-ban, a Shakespeare-ünnepek idején; másfél éve pedig, az Akadémia centennáriuma alkalmából, újra fölvetettük a problémát, mint egy fájdalmas kérdést, fiatalabb testvéreket mostoha bátyákhoz. A tisztelet, mellyel az Akadémia és nagy multja iránt viseltettünk, közös magyarságunknak érzése, a magyar Kultúra egy-

ségének szentsége bírtak erre... Most íme itt a válasz ; s mivel az Akadémia elnöke egyik nyilatkozatában egyenesen engem, talán mint ama másféléves cikk íróját, aposztrofál, alig térhetek ki a kötelesség elől : felelősségem teljes tudatában megkísérelni a lehetetlent, aminek a meggyőzést és a megértést mondják, emberek közt.

A Megértést, mely e nagyszerű Eleven Magyar Kultúrát ismét *eggyé*, s az egész nemzet birtokává tenné.

*

Micsoda *magyar átok* állja útját e megértésnek? Hisz elvi ellentétek, a nemzeti kultúra e legsarkalatosb pontjaiban, nem választhatnak el magyart a magyartól! S ahogy a Kisfaludy-Társaság szónoka kívánja a magyar kultúra munkálását : multban gyökerezve, s mégis maradiság nélkül, hittel a »nemzeti lélekben, mint eleven valamiben, amely történetileg fejlődik, amelynek fejlődése megszakíthatatlan folytonosság, amelyben mindig benne van a mult eredménye, a jelen hatása és a jövő csírája« : annak mi mindannyian és minden hátsó gondolat nélkül csak tapsolni tudunk!

A szónok maga is érezhette ezt, mert szavaihoz hozzátette a következőket :

— Ez talán mind magától értetődő dolog, de azért mégis ellenmondással találkozik olykor, mert hiszen sokan vannak, akik azt tartják, hogy a mult oly teher, melyet le kell rázni magunkról, hogy mindennek a mából vagy legfőlebb a tegnaptól kell kiindulnia, hogy a külföld jelenkori hatása és példája az irodalomban előbbrevaló a hazai hagyományok útmutatásánál s hogy amit magyar ember produkál, az szükségkép magyar, bármennyire elszakadt a multtól és bármilyen kevés köze van a nemzetlélekhez.

Tegyük össze lelkiismeretvizsgálat s próbáljuk föltárni, hogyan gondolkozunk mi e kérdésekben?

Ami az első két pontot illeti, nem hiszem, hogy akadna köztünk valaki, aki úgy érezné, hogy a multat »le kell rázni« vagy hogy »mindennek a mából és tegnapból kell kiindulnia«. Sőt épp mi, a Nyugat első generációja, voltunk azok, e század kezdő évtizede végén, kik az akkori *tegnap* — a kilencvenes évek — elfakult lanyhaságából régebbi magyar multak frissebb forrásaihoz áhítoztunk vissza: Ady a kurucokhoz, Csokonaihoz; mások Vörösmarty vagy Berzsenyi felé. Itt hát nem választ el bennünket semmi. Ami a harmadik pontra vonatkozik — vajjon a külföld jelenkori hatása vagy a hazai hagyományok útmutatása előbbre való-e? — Berzeviczy Albert bizonynyal jól tudja, mit szólt volna e kérdéshez Széchenyi vagy Kazinczy?¹ Nemzetünk e nagyjait a maguk korában nem is kímélte a hazafiatlanság vádja; ma már talán fölül állnak ők azon; de örömmel kell hozzátennünk ehhez, hogy az ő idejük óta a magyar irodalom egyrészt oly hatalmasat haladt aktuális fejlődésében, másrészt oly elfeledett kincseket hozott napvilágra a saját régiségeiből, hogy napjainkban csakugyan mindenkép kívánatosnak kell tartanunk,

¹ »Ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket stb. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk... Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés jelének s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban mulat, írjunk eszesebbet s tegyünk a sajtó szabadságáról józan javallatot...«

Széchenyi: Híteléből.

»Kis énekem, mely hozzád elhatott,
Külföldnek éneke...

Csak a butát rettentí az, mi még új;

Külföld termése volt a róza is:

A művelés belföldivé tévé...«

Kazinczy. Episztoláiból.

előbb e saját kincseinkkel gazdagodni meg s csak általuk megerősödve asszimilálni külső hatásokat. S valóban, irodalmunk fejlődése mindinkább autochtonná válik. Mai íróink nagyrésztét egyáltalán nem kell a külföldi irodalmak tanulmányozásától visszariasztani; sőt talán nem ártana őket olykor inkább buzdítani arra. Ha Berzeviczy Albert úgy ismeri, mint én, sok különben kiváló tehetségű írónk sajnálatos műveletlenségét, bizonynyal igazat ad nekem ebben.

Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.

Maradna még a negyedik pont: magyar-e mindaz szükségképpen, amit magyar ember produkál?

Az Akadémia elnöke sokkal inkább tudományos gondolkodású férfiú, hogysem ne érezné, mennyire függ e kérdés válasza a fogalmak tisztázásától: kit nevezünk hát »magyar embernek?« Ha »magyar embernek« csak olyant tekintünk, akinek szelleme teljességgel a magyar szellemben és kultúrában gyökerezik: nyilvánvaló, hogy az ilyennek minden munkája akaratlanul is szükségkép magyar munka lesz, még akkor is, ha elkeseredésében lobogó daccal lázad végzetes magyarsága ellen, mint Ady, vagy épp korcs vérként tagadja meg fáját s nemzete pusztulását látszik kíváncsnak festeni, mint Kölcsey a *Zrínyi két dalában*. Jó vagy rossz, helyeselni vagy elítélni való: de mindenkép magyar.

Ha nem így van, ha az író kultúráját semmi kapocs sem fűzi a magyarság kultúrájához: magam is azt hiszem, hogy pusztán a nyelv véletlene művét még nem teheti igazán magyarrá; vagy inkább csak oly vitás mértékben, amennyiben a nyelv többé-kevésbé gyökeres tudása magában is a nemzeti kultúra valamelyes részeségét jelenti. Azonban két dolgot nem szabad itt szem elől téveszteni. Először is, ha egy mű nem magyar szellemű, az még nem jelenti, hogy okvetlen rossz vagy káros;

hisz akkor a külföld összes remekműveit hasonló jogon átok alá kéne vetnünk. Érték leend-e ily mű hatása a magyar kultúrára? az természetesen magától a műtől függ; sőt elvi kérdésül is föl lehet tenni: alkothat-e valóban értékeset oly író, ki más közösségtől nyerte nyelvét, mint kulturális gyökereit? Ha azonban alkothat és alkotott ilyent: magyar vagy idegen, avval a tisztelettel kell fogadnunk, mely minden értéket megillet. Igazi hazafiság nem állhat az értékek elől való elzárkózásban: mert ez nemzetünket csak szegényítené.

A másik, amire e pontnál óvatosan kell vigyázni: hogy a szellemi és kulturális közösség vagy annak hiánya csupán *szellemi* indiciumokból állapítható meg; s nem pedig a divatos »fajelmélet« alapján, mely úgyis csalékony és ingatag, s szellemibb törekvésű korunkban a múlt század materialista és determinista világnézetének egy sajnálatos maradványa. Az Akadémia elnöke maga is céloz rá, mennyire visszaélnék napjainkban a fajmagyarság fogalmával. Gyulai Pál bizonynyal nem állt a fajelmélet alapján, mikor a fiatal Ignótus első kötetére a sajtó hallgatásával szemben fölhívta irodalmunk figyelmét;¹ s mindenkép klasszikus kritikánk szellemi hagyományait követjük, mikor hangsúlyozzuk hogy magyar író magyarságát nem a keresztlevél, sem a családja, hanem kizárólag művei alapján szabad megítélni. Bizonyosnak kell vennünk, hogy felfogásunk itt sem különbözik lényegileg a Kisfaludy-Társaság hivatalos felfogásától: hisz e Társaság tagjainak sorában is látunk írókat, kiket inkább életművük, mint aszcendenciájuk avat magyarrá.

Mindezekben tehát nemcsak hogy áthidalhatatlan szakadékot nem érezhetünk irodalmi állásfoglalásunk

¹ »E kötetke több figyelmet érdemel, mint amennyire a sajtó méltatta.« Gyulai: *Bírálatok*, Akadémia kiadása 1911. (A »*Személyes keservei*«-ról.)

és az Akadémia elnöke által hangoztatott elvek között : de sőt magunk is magunkhozvaló minden következetlenség nélkül aláírhatnók oly irodalmi konzervativizmus programját, »amely nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, de mindig megmarad a nemzeti mult talaján s nem hódol be rögtön mindennek, ami új, ami külföldön termett vagy amit a mulékony napi vélemény pillanatnyilag fölmagasztal».

Mégis, amint a szónok ajkáról halljuk e programot — és halljuk tovább, amivel folytatja — kiáltó ellenmondást kell találnunk...

Hogyan igazolhatja e folytatás (s a gyakorlat, melyet jelez és elárul), oly irány elveit, mely »nem üldözi az újat s nem is zárkózik el előle«?

Nem arra a gyakorlatra gondolok, melyet a szónok hosszasan védelmez s mely például a Kisfaludy-Társaság tagjainak megválasztásában érvényesül. E pont lényegére nézve az Akadémia elnökének kétségtelenül igaza van. Minden társaság úgy választja meg tagjait, ahogyan akarja s egy irodalmi társaságot semmi sem kényszeríthet, hogy a legkiválóbb írókat csak megközelíthető teljességben is kebelébe gyűjtse, mihelyt ő maga sem állítja, hogy azok mind vagy jóformán mind, kebelében vannak. Legfelebb hazafias szempontból fejhezhetjük ki sajnálkozásunkat, hogy az ország legnagyobbmultú irodalmi testülete — a Vörösmarty és Arany társasága — éppen ma, amikor a Szellem igazi Fórumára talán nagyobb szükség volna, mint valaha, oly elveket követ, melyek tekintélyének kockáztatására vezethetnek. Kétségtelen, hogy nem őrizheti meg régi súlyát és befolyását a nemzeti ifjúságra és műveltebb rétegeire, ha megengedi, hogy a magyar irodalom igazi élete, mind több és fontosabb jelenségeiben, kapuin kívül játszódjék le. De, ismételjük, ez a Társaság magánügye, melybe mi semmi körülmények közt sem igényelhetünk beleszólást.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, amit az Elnöki Beszéd Adyról mond. Ez már a mi ügyünk. Ez egyúttal legjobb példája igazunknak; mert íme, mikor a Társaság felelős polcáról »több év óta először« hangzik el mintegy hivatalos beszámoló irodalmunk helyzetéről: a lámpás fénykévéje elhalt barátunk friss szobrán pihen meg, mely távol áll ama tisztelt Társaság kertjétől, de díszhelyén egy másik nagyobb és elevenebb kertnek, a magyar Költészet kertjének!

— Ady tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülsége vita tárgya nem lehet, — állapítja meg a hivatalos szónok, s e mondat e helyről magában is alkalmas lenne hosszú évek elkeseredett vitáinak vetni véget, ha a következő mondat rögtön újra nem kezdené a vitát; oly kardot cserélve, melynek szúrása tán még fájdalmasabb, mint a legkeményebb, legvisszautasítóbb kritika lehetne.

Az elnöki beszéd kritikája a költő helyett az embert éri — az embert és hazafit — a szegény meghalt Adyt, aki immár nem felelhet erre s talán még inkább minket, Ady élő barátait: mert hiszen szerinte a költő »végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az *irodalmi körnek* a ráhatásából, amelynek ő — minden esetre a saját hibájából is — egészen odaadta magát«.

A minket illető személyi résszel hamar végezhetünk. Amennyiben a szavakban foglalt súlyos vádak csakugyan reánk vonatkoznak, legyen szabad azokat a meghatározottabban visszautasítanunk. Alig tudjuk elhinni, hogy ez így van. Mi bizonytal nem tehattük Adyt »az aranyborjú-imádás költőjévé«, annál kevésbbé, mert mi magunk sem imádjuk az aranyborjút. Ha azt imádnók: nem volnánk ma is szegény költők. Aranyborjú-imádók, úgy vélem, visszariadnának a magyar írás nemes, de nem jövedelmes mesterségétől. Éppoly kevésbé tehattük mi nagy költőnket a »proletárság bárdjává«. Minket tisztán irodalmi kapcsok fűznek össze, s a legkülönbözőbb

politikai meggyőződésű emberek vannak és voltak mindig köztünk. Soha senkinek meggyőződését nem befolyásoltuk; legkevésbé Adyét, aki azt nem is tűrte volna. Ha pedig az a vád is ránk vonatkozna, hogy mi készítettünk elő bármily téren és bármily mértékben oly eseményt, »mely az országot vérbe és gyalázatba fullasztotta«: bizonyval szomorú, hogy ily vád magyar emberek közt komoly és vitathatatlanságig objektív bizonyítás nélkül fölvetődhetik.

Nyikvánvaló pedig, hogy ily bizonyítás nem is képzelhető.

A *Nyugat* a magyar törvények felügyelete alatt állt, — s ama végzetes években az előleges cenzura ellenőrzése alatt, mint a többi lapok. A *Nyugatot* a forradalom hatalmasságai betiltották és megszüntették, éppúgy, mint a többi hazafias és polgári lapokat. A *Nyugat*ba oly férfiak dolgoztak, akikről föl sem lehet tételezni, hogy közösséget vállaltak volna folyóirattal, mely véres és szennyes események előkészítéséről gyanusítható. A *Nyugat* mindig csak oly állásfoglalást tűrt meg hátsábjain, mely távol az aktuális politika szempontjaitól, magas erkölcsi és eszmei elvek szerint igazodott. A háború alatt a *Nyugat* költői többnyire¹ élükön Adyval, s hasonlóan az európai költészet legnemesebb külföldi képviselőihez, fölemelték szavukat a barbár erőszak mérsárlása ellen, s az Emberiesség és a Népek Testvérisége érdekében. Nincs okunk titkolni ezt, sőt büszkének lehetünk rá. A magyar kultúrának csak becsületet szerezhettünk ilymód, s ma annál nagyobb joggal tiltakozhatunk hazánk borzalmas megcsönkítése ellen, mert az erőszak elvét, melynek alapján az történt, soha egy pillanatra sem ismertük el.

¹ Nem mind; s mindig csak a magasabb Erkölcs emeletein. Eseményekhez kapcsolódó írásaiban a *Nyugat* el tudta ismerni a viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségét is.

Vajjon lehet-e még arra gondolni, amire az Akadémia elnöke egy zárójelben gondolni látszik: hogy írásaink hatása, esetleg félreértve, észrevétlenül, »talán öntudatlanul«, lassanként készítette elő a türelmetlen idők végzetes hangulatát? Valóban, az írott szó következhetséi kiszámíthatlanok lehetnek, s a költői felelősség kérdése a legkomplikáltabbak egyike. Kinek jutna eszébe Goethét felelőssé tenni mindazokért az öngyilkosságokért, melyek a *Werther* hatása alatt megtörténtek? Felelős volt-e Kaszszandra a jóslatért, melyet félremagyaráztak? Mi kötelessége lehet az írónak, azonkívül, hogy írja legjobb tudása és lelkiismerete szerint azt, amit az Isten ajkára ad? A többit rá kell bízni az Istenre, ki szavait sugallta, s azok hatásáról legfőllebb saját lelke fóruma vonhatja őt feleletre. Széchenyi, a legnagyobb magyar, fájdalmas tusákat vívott önmagával, mert izgató betűi — mint hitte — egy nemzetet vittek véres forradalomba, s rettenetes katasztrófába. A *Nyugat* írói előkelő szemlébe írtak, kicsi és művelt közönség számára, s mindenkép kevesebb veszélyével a félreértésnek, mint egy izgató politikus. Nem kell hinni, hogy ők nem érezték a felelősség súlyát, hogy nem küzdöttek lelkük istenével. Líraibb munkáik őrzik is tán e küzdelem nyomát. De ki meri mondani, hogy ők bűnösök, ha szándéktalan is? hogy belső küzdelmük nem a túlzott lelkiismeret naivságából fakadt? Minden skrupulusuk csak tisztaságuk dokumentuma, mely fölött végre is alig ítélni lehet más, mint a Történelem.

Adynak nem voltak ily skrupulusai. Az ő lelkében oly erős volt az Isten szava, hogy minden kételyt elhallgattatott. Ez nem annyit jelent, hogy a felelősségérzet hiányzott belőle, hanem, hogy egy magasabb felelősségérzet vitte őt: a saját küldetésével, a saját csodálatos zsenijével szemben. Ha csakugyan igaz volna, amit az Akadémia elnöke feltételez: hogy Ady gyenge, befolyásoknak engedő ember lett volna, akit egy »iro-

dalmi kör» könnyen nyert meg valami nemzetellenes irányzat eszközének, akkor a Kisfaludy-Társaságot kellene vádolni súlyos mulasztással, hogy ezt a »rendkívüli tehetséget«, akit maga is ilyennek ismer el, nem iparkodott inkább a saját nemzeti irányzatának megnyerni, semhogy ama nemzetellenes csoport prédájául hagyja. Minderről azonban szó sem lehet. Ady nagyon is jól tudta, mit akar, s ment egyenesen előre, nem hallgatva senkire, s nem nézve sem jobbra, sem balra. Ady politikája csakugyan végletes volt: mint minden lángészé, ki oly törvényeket érez magában, melyekhez képest a Kor konvenciói kicsinyekké válnak. Meg kell őt értenünk, ami természetesen nem annyit jelent, hogy mint a Kor kicsiny emberei, okvetlenül azonosítsuk magunkat politikájával. Gyulai Pál vajjon azonosította volna magát Petőfi politikájával, amely nem kevésbé végletes volt, mint az Adyé? Nem ment-e ez a politika egészen ama hirhedt kiáltásig: »Akasszátok föl a királyokat!«? Érdemes visszaemlékezni, hogyan beszél Gyulai nagy költőkortársának politikai állásfoglalásairól. »Képzelmek« — mondja — »a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi erőszakolt következményeivel foglalkozik... A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt... A római történetből Spartacust, a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát, s a kunyhót, mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfiaira!«¹...

Mintha csak a Kisfaludy-Társaság valamely ma élő kritikusat hallanók — Adyról beszélni! De avval a különbséggel, hogy Gyulai mindebből nem vonja le azt a konzekvenciát, amit a mai kritikus Adyra nézve levonna. Ellenkezőleg: mindez nem gátolja Gyulait abban,

¹ Petőfi Sándor és lírai költészetünk. *Gyulai: Kritikai Dolgozatok.* Akadémia kiadása.

hogy Petőfit a legnagyobb magyar költők egyikének, s nemzetünk örök büszkeségének ne tartsa. S mi úgy véljük, ez a helyes álláspont. Nem látunk semmi nehézséget abban, hogy napjaink konzervatív kritikusa is el ne ismerhetné Ady tüneményes nagyságát, ha annak túlzó politikájával magát nem is azonosíthatja; s el ne ismerhesse a nélkül, hogy e politikai nézetkülönbségből vádat merítsen, a költő nagyságát befeketíteni.

Bizonnyal kötelessége is ez az elismerés annak, aki érzi a felelősséget nemzete minden nagy értékével szemben.

Ami ez állásfoglalástól jobbhiszemű konzervatív kritikusainkat ma még visszatartja, az nem lehet egyéb, mint a hiányos értesültség. Ki mondhatna igazságos kritikát a költőről, ha nem ismeri alaposan annak munkáit? S aki jobban, aki alaposan ismerné Adyt, bizonyosan nem beszélne annak »minden hagyománytól való elszakadásáról«, s nem állítaná, hogy »nemzetéről alig mondott valaha valami jót«.

Igazán elszakadt volna Ady minden hagyománytól? Nem illethetné e vád hasonló joggal Petőfit is, ha igaz, hogy »a magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt«? Dózsa Györgyöt Ady is megtalálja, s talán már ez is hagyomány: a Petőfi hagyománya. Ám Dózsa csak egyetlen kép abban a nagy galériában, mely Adynak a magyar multtal való kapcsolatait szimbolizálja. Mennyi »őse« volt neki a magyar korok mélyein keresztül, mennyi Barla diák, Mátyás bolondja, Esze Tamás komája, s Bottyán vezér, mennyi Táncsics Mihály és Vajda János. Nem mindig rokonszenves névsor a Ma konzervatív emberének: de nem vonul-e tagadhatatlanul a magyar történelmen keresztül egy kuruc és rebellis hagyomány is? Nem igaz gyermeke-e ez is a magyar temperamentumnak, s kívánhatjuk-e e hagyomány végleges megszakadását? Ady még leglázadóbb forradalmában is őseket keres, tradícióba kíván kapaszkodni.

kodni. S ahol igazán elszakadtnak érzi magát, ahol nem tudja megtalálni az őshöz fűző kapcsolatot: ott magyar fájdalom a tragikus kétségbeesésig emelkedik:

Tőle jövök, és idegen
Az én őszám, fajtám, királyom!
Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva
A kerek földön senkire,
Csak fájából kinőtt magyarra.

(Ond vezér unokája.)

»Csak fájából ki-nem-nőtt magyarra» — mondhatnók inkább: mert aki fájából kinőtt volna, az már e bánatot nem érzi. Mily távol van a gyökértelenségtől az, akinek minden évezredes gyökérszál megszakadása ilyen fájdalom! De ki mondhatja Adyt gyökértelennek, ki költészetét valamennyire is ismeri? Nem cseng-e szavainak és strófáinak ezreiből az ő magyar szó, magyar ritmus hatalmas, friss, eleven tradíciója, mint senki másban mai költőben? s hogy e tradíció nem csupán önkénytelen, hanem tudatos folytatása a régi magyar költészet nagyszerű hagyományainak, arról tanuskodnak irodalmi tanulmányai, melyek Petőfin és Csokonain át még régebbre nyomozzák vissza saját családfáját: »mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztetünk«... S nem kapcsolja-e egész későbbi költészetét nyelvben és érzésben tudatos gonddal a magyar Bibliához, s hitújító korunk »jeremiád« énekeihez?

S lehet-e az, hogy ily magyar költő, ilyen mélyen, gyökeresen magyar, ne szerette volna nemzetét s ne mondott volna arról semmi jót? Ezt is csak az állíthatja, aki nem ismeri eléggé. Ó igen, korholta,átkozta, ostorozta, nem kevésbé talán, mint ama Berzsenyi, ki »rút szibarita váznak« nevezte hajdan! De minden szidalom, minden átok a szeretet túlságából fakadt, s a fájdalom zokogásában tört meg. Mily megható szerelmi vallomásokat tesz e kiátkozott költő hazájának:

Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.

Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.

És, jaj, hiába, mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék
Százszor is, végül is.

Közismert verset idézek: de vajjon ismerik-e azok is, akik Adyt hazátlannak ócsárolják? Igaz lenne, hogy »alig mondott valaha valami jót« nemzetéről? Nem ő írta-e a háború rettenetei közt:

Mikor most szinte minden nemzet temet,
Sirathassam meg mégis csudálatos,
Dacos, kicsi, árva én nemzetemet.

Mindig kicsi volt, hős, bús, ám megmaradt,
Elválasztott és kiválasztott derék,
Igaz s mártir hazug századok alatt.

Igen, igen! Ady tudott vallomást tenni nemzetéről, s »Egyszerűen magyarnak lenni. Pláne ily tagadott, tiltott, érzett Szerellemmel! Mindvégig hűséges vallomást tett; s még utolsó verse is, melyet betegen, nyomorultan, már beszélni is alig tudva, írt még, egy ily tördelt, zokogó vallomás volt, egy végső, kétségbeesett, dadogó könyörgés, az ország megszállásának első rémnapjaiban:

Ne tapossatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény szép szivünkön:
Baljóslatú, bús nép a magyar...

Ez-e az a »végletes« cinizmusú költő, akinek amaz Elnöki Beszéd szerint egyetlen mentsége, hogy talán jobb, mint amilyennek tetteti magát? Berzeviczy Albert szerint »az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén, vagy tettetett voltán fordul meg«. Dehát Ady sohasem volt cinikus! Különös vád az a cinizmus. Nincs a világnak oly költője, akinek műveiből hajmeresztő cinizmusokat ne lehetne idézni. Hallgassuk csak meg ezeket a hazafias strófákat:

Azzal vagdalkoznak némely,
Nem tom milyen emberek
Hogy ez országban nyilvános
Épületek nincsenek.
Mit? nyilvános épület nincs?
Hát az akasztófa mi?
S ezt bizony majd minden falu
Határában láthatni.

Vagy a következő sorokat:

És egy kiáltás lesz a nemzet
Egy olyan óriás kiáltás
Melytől a csillagok potyognak
»*Vitam et Sangvinem*
Pro rege nostro!«
Mint hajdanában
Bögtek dicső apáink...

Nem úgy hangzik-e az, mint a legcinikusabb kigúnyolása mindannak, ami a magyar ember előtt szentség? Pedig e sorokat Petőfi írta, akit senki sem vádolhat cinikus nemzetgúnyolás szándékával. Hasonló »cinizmusokat« Adyból is bizonyosan bőven lehetne idézni. De Ady éppoly kevésbé volt cinikus, mint Petőfi. Nem akarom most vitatni a kérdést: lehet-e valóban nagy Költő — nagy alkotó — cinikus, vagy épp »lelkileg züllött«

ember? Én nemmel válaszolnék... Akárhogyis, Adyra alig lehetne lényével ellentétesebb jelzöt találni, mint ezt, hogy cinikus! Sőt nem volt még a világon költő, nem volt ember, aki oly komolyan vette volna életét, küldetését, aki oly tragikus komolysággal hitte volna minden egyes szavát, mint ő. Ady életét »eleve-elrendeltetett« életnek érezte, melynek ő maga szinte nem is ura, mert minden tévedésével, gyönyörével, nagyságával, bűnével és gyászával együtt valami felsőbb isteni kiválasztás szerint kell leélnie. Ady élete szimbolikus élet volt, mint a Dantéé. Ady végzetet betölteni jött t az ő jachtjára várt a tenger kezdettől fogva; ha győzött; az »Isten járt előtte« kivont karddal! S mert Adyra divat, manapság úgy nézni, mint ama tékozló fiúra, ki végső napjaira, erői fogytán, jobb útra tér: hadd igazítsam itt helyre az Elnöki Beszédnek egy kronológiai tévedését. Ady híres Isten-versei, az Istennel harcoló, hitet kereső s »hitetlenül is hívő« lélek örvényes erejű vallomásai nem a költő utolsó szakából valók, mint Heine *Lazarusa*: hanem azok még pályája első felében, 1909-ben, az *Illés szekerén* c. kötetében jelentek meg. Ez évben írta Ady azt a csodálatos himnuszát amelyet igazán nem cinikus csak mélységesen hívő lélek tudhatott elgondolni, de még csak megérteni is:

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús »Ádám, hol vagy?«-ára
Felelnék hangos szívverések.

Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

Ady a világirodalom egyik legnagyobb költője ; Ady egyszermind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is ; s aki őt bármely politikai vagy irodalmi párt-szempontok miatt nem tudja vagy nem akarja élvezni, a legmagasabb szellemi élmények egyikétől fosztja meg magát, s hasonlít ahhoz a guelfhez, aki a gibelin Dante könyvét olvasópolca helyett a máglyára tette. Igaz : az Ady ellen föltámadt ellenszenv érthető és természetes ; nemcsak azért, mert »merészen újító« s formában és tartalomban egyaránt szokatlan költészet az övé, hanem azért is, mert maga a költő, kora szenvedélyeitől átfűtve, mint Dante, éppoly kevésbé kíméli az ellenpárt érzékenységeit, mint a nagy firenzei. De épp mert hatásának minden gátja e »gyászos kor« személyi és párt-érzékenységeiben gyökerezik : bizonyosra kell vennünk, hogy ez a hatás idővel nem csökkenni, hanem még növekedni fog ; s ez kívánatos is, mert mit számítanak pártok és ellenpártok az örökkévaló Szépség és Szent Magyarság csodálatos lehellethez képest, mely Ady lapjaiból mindenütt megcsap bennünket ?

Ez a mi érzésünk, ez a mi véleményünk.

De sohasem tagadtuk a kritika jogát, s bizonynyal ha valakinek más véleménye van Adyról s megírja : azt mi azért nem fogjuk ellenpártnak, vagy éppen ellenségnek nézni ; ily esztétikai véleménykülönbség nem fog oly éket verni közénk, mely miatt a »magyar irodalom kettészakadásáról« lehessen panaszkodni. Az Akadémia elnöke egyik nyilatkozatában kijelentette, hogy ő szívesen nyújtja békejobbát, csak feltétlen kapitulációt ne kívánjunk tőle. Ilyesmit mi nem is kívánunk. Egyet azonban mint emberek és magyar emberek bizonynyal jogosan kívánhatunk mi is ; és ez az, hogy legyen bár valaki munkáink esztétikai értéke felől bármely véleménnyel emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magátólértetődőségét ne vonja kétségbe. Lehetünk rossz írók, s erről mindenkinek joga van ítélni ; de a haza-

árulás rettenetes vád, s nem is irodalmi fórumra tartozik. Ha valakit hazaárulónak tartok, nem fogok vele kezét; s ha egy honfitársamnak jobbomat nyújtom, azt már evvel a ténnyel tisztességes magyar embernek ítélem.

Hisszük, hogy az Akadémia elnöke egyetért velünk ebben. Akárhogyis: egy célt szolgálunk mindannyian: ennek a csodálatos — régi és még mindig fiatal — magyar Kultúrának megmunkálását, — mindig új tavasz elé.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TÓTH ÁRPÁD.

(Vázlatok költői arcképéhez.)

1928.

Egy nagy költő távozott közülünk e sugaras, nosztalgikus őszben, csöndesen elszunnyadva egy este, mint aki elalszik egy csodálatos vonat pamlagán, hogy reggel felé egy távoli és nyugalmasabb hazában ébredjen...

Jönni fog majd az Irodalom, mint dúsgazdag halott örököse és hivatalosan számbaveszi a hagyatékát. Én nem tudok számolni, lajstromozni. Kezem tétován járkel a kincsek közt; még érzi rajtuk egy más kéz melegét: egy szelíd, nemes, baráti kezét, melyet már sohasem fog megszorítani...

*

A szavam akadozik, s a koszorú, amit hoznék a friss sírra, elfoszlik ideges újjaim görcse alatt. Jobb is így talán: drótbakötött, pedáns füzér helyett szórt virágok és tört babérlevelek. Egy-egy szomorkás emlék árvácskája, és a száraz babér, mely olyan hideg és zörgő, mint a sírokra hulló őszi lomb, vagy a zokogástól kiszikkadt torok hangja...

Olyan kevés babért kapott életében! Régente ez az ország legalább a babérrel nem volt fukar. Akkor tisztelték az elvonult poétát, ha nem is vegyült az »Élet« harcaiba s nem is verekedte ki magának ököllel és kiáltással a tiszteletet. A lelki hagyaték is nemzeti kincs számba ment. Halk költők halála egész országokat sujtott: mindenki érezte, hogy egy-egy »szentelt fő« tűnt el az élők sorából.

Ez az érzés fog el ma sokunkat : ahogy őseink érezték valaha, mondjuk, a Berzsenyi temetése után.

Nagy költő volt ; kétségkívül és vitán fölül az. Másokról, hangosabbakról, Adytól kezdve, lehetett vitázni. Az ő költészete nem adott fogózót a vitáknak. Tiszta volt, egységes, töretlen, az első pillanattól kész, az utolsó percig változatlan. Kevés ilyen »harmonikus jelenség« van az egész magyar irodalomban ; igazán a Berzsenyieket, Kölcseyeket kellene idézni.

»Gáncstalan költő« : a Baudelaire híres szava illik őrá. Gáncstalan, nemes és magas poéta, mindvégig hű a költő igazi hivatásához, amely mégis csak a »szépségek teremtése«, s amelyhez mind többé-kevésbbé hűtelenek lettünk e »káromkodó és nyers-dalú« korban. Szépséget teremteni abból az anyagból, ami éppen van — kicsiny és szomorú életünk anyagából!

Mennyi mindentől függ, mennyi mindennel összefügg ez az élet, a magas világpolitikától, mely a megélhetés lehetőségeit befolyásolja, a láthatatlan kórokozókig, melyek a tüdőt rágják és pusztítják! A költő azonban zárt és nemes szépséggé varázsolja, mely kiválik a körülmények halálláncából és megmarad — mint a ragyogó korállpaloták — akkor is, mikor a szegény élő, aki rakta és lakta, már rég kihalt belőlük.

S nem is tudatosan teszi ezt, hanem valami passzív és szinte gépies ösztönből, mely hasonlít a koráll-állatok ösztönéhez. A Költő ősi és igazi ösztöne ez! De mily kevés költőben él manap, eredeti tisztaságában és erejében!

Őbenne élt és alkotott, megteremtve a különös és szomorú szépségnek egy egyéni világát, mely életből formáltatott s mégis magasabb, mint az élet. Mert az ő költészete, noha semmikép sem koturnusos vagy nagy-képű, mégis minden ízében igazi *magas líra*, nagy költészet, amilyen alig zendül ma már. Görög szépségek költőivel rokon ő, noha trafikoslányról és kiskocsmákról dalol; vagy rokon a Victoria-kor archangelikus nagy angolaival, akiket annyira ismert és szeretett, akiknek egy pár költeményéről a magyar versfordító művészet utólérhetetlen remekeit adta...

Ezt a nemes, zárt és gáncstalan poézist, ezt a különösen tiszta költői nagyságot — melyet nem érintett a Kor és az Élet zürzavara — csodának érezheti századunkban, aki nem ismerte a költő személyét. Szomorú gondolni erre: ezt a poézist csak oly költő teremthette meg, aki maga sem volt egészen ezé az életé; aki mindig egy kicsit vendég és jövevény volt itt: »közöttünk való, de nem közülünk való« — ahogy a sírja fölött idéztük.

Nem mintha e szentje az Éneknek nem érzett volna melegen együtt mindennel, ami élet; s nem füzte volna őt is mint mindannyiunkat a vágy és szeretet ezer köteléke ehhez a forró, zavaros és édes földi léthez. De ez a vágy előre lemondott a küzdésről s a szeretet az előkelő és szomorú utas szemlélődő és bús szeretete volt, aki szívesen leül asztalunkhoz s elszív velünk egy böles szivart: de jól tudja, hogy nem maradhat soká.

*

Talán érdekesebbek és szomorúbbak voltak előtte e földi dolgok — amiért tudta, hogy elmegy —, talán mégsem oly komolyak és szomorúak, mint mások előtt. Könnyebb volt a szemének szépséget csinálni belőlük. Küzdés és acsarkodás helyett csak nézte őket, eljátszogatva velük magában s képzeletben, mint sakktáblán a bábokkal.

Nem küzdő, hanem magányos, játékos, szemlélődő élet volt ez. Egy kicsit nagy, szent diák, aki élte; aki előtt még látvány és játék a világ. Aki botanizál, sakkozik, matematizál és szavakkal lapdáz; egy kicsit kívül az életen; és fölényesebb, mint az élők és öregek.

Játék és látvány: ezekből szövődik a költészete. Milyen fantasztikus jelenség lehet ez az élet annak, aki így félig-meddig kívülről nézi azt! Mint egy különös, exotikus ország; benn-élni szenny és keserv, átutazni gyönyör és nosztalgia.

S a szelíd néző és utas képzelete vonzódik a fantasztikumhoz és exotikumhoz, mint a nagy diákoké gyakran. Ez vonja különös világításba verseit, melyeknek formai tökéletessége, biztos, hibátlan kompozíciója, nyelvi és verselésbeli virtuóizása, másrészt a játszó, sakkozó okos ész csalhatatlan kontroljára vall.

Valami őszinte és önfeledt öncélúság van ebben a játékban; a szépségét nagyrészt éppen az teszi, hogy magának és magáért való: időtöltés, elszórakozás, vígasz... szinte minden egyéb ambíció nélkül... (Ahogy a korállállat ösztöne építi gyöngyről-gyöngyre az »örök virágokat«.) Sorait nem a kezdet és cél lendülete diktálja, hanem a fantázia játékos gyönyöre rakja össze: ha volt valaha ötvösművésze a magyar versnek, ő az.

*

Ez a nagyon új, nagyon egyéni hangú költő mintha nem akart volna tudatosan semmi újat. Egy nagy diák áhítatával csüggött mindig mintákon, mestereken, s többnyire mintha nem is lett volna más célja, mint mindenféle változatban játszani az egyszer megtalált formával, — avval a különös, dudolgotó, hosszú sorral,

amit a magyar irodalomtörténet bizonyosan Tóth Árpád-
versnek fog nevezni —, vagy kipróbálni, hogyan hatná-
nak mindennapi, apró keservei valami más, régi, meg-
szentelt versalakban. Vagy belemerülni valami idegen
költő versébe, s pensuszerűleg, diákos lelkiismeretesség-
gel adni azt vissza magyarul, türelmes pontossággal
oldva meg a strófákat, mint egy-egy sakk-feladványt...

Nem keresett újat, nem akart hatni, küzdeni, csak
játszott magának. Ott volt velünk, az új magyar líra
harcos csapatában; de alig merjük őt fegyvertársunk-
nak nevezni: mert hogyan mondhassuk fegyvernek az
ő szelíd tollát? Ő maga vándorbothoz hasonlította azt,
melyhez dölve egy fáradt vándor halad havas pusz-
tákon át.

*

Igy ment át a költő is, vérét és dalait hullatva, e
szomorú kor hideg pusztaságán, a biztos halál felé (és
közben szinte akaratlanul tárta föl egy új szépség vi-
lágát): mint ős mondáink csodagíme, amelyről énekelt,
s mely vérezve, fájva is, önkénytelen szebb tájakra ve-
zette a magyart. Küzdelem nem volt ez; de fájdalom
volt; s talán éppen azért volt fájdalom, mert nem volt
küzdelem. E szemlélődő és játékos líra mélyén, e fan-
tasztikus világítás és ópiumos zene mögött egy nagy
szenvedés melege ég. Az élet reménytelen vágya —
mint az ellenállást találó áram — nagyobb hőfokra
hevül, mint maga az élet. S az ötvös összerakott szavai
csodálatos belső ízzást kapnak ebben a hőségben; át-
ízzanak és eggyéolvadnak, — a nagy művészet ízzása
és egysége ez.

Igy lesz az ötvösségből Magas Költészet, megmentve
az üres virtuozitás és hidegség vádjától, mely épúgy
elolvad s elcsúszik e gáncstalan Poézis meleg és síma
testén, mint egyéb vádak és viták...

*

Egyetlen módon lehetne vitássá ez a költészet: ha vitássá tennők magát a szépségeket teremtő Költészet ős elvét: aminthogy a vad harcokba merült kor nagyon is hajlamos erre. A költő nem volt érzéketlen e vitákkal szemben és sok keserőséget okoztak azok neki. Tudta, hogy az új évek jelszavai aktív és az élet küzdelmeibe bekapcsolódó lírát követelnek, s különös ellenmondással, mely költői karakteréből önkényt következik, ő tisztelte az Életet, a Küzdelmet, az Aktivitást, s mindazt, ami egész lényétől oly távol állt.

Mégis semmit sem tett, hogy e Mába, küzdelembe, aktivitásba belekapcsolódjon. A szerény egység zsenije volt, és alakjának nagyságát és szépségét éppen az tette, hogy sohasem próbált más lenni mint ami. Nyelvünk legnemesebb magasságaiba jutott föl, a Berzsenyiek légkörébe, anélkül hogy a Berzsenyiek zord erejét szenvedelte volna: megmaradt halk szelídségében és gyengédségében. S a Csokonaiak művészetének igaz örököse — ő, a debreceni szobrász fia — noha a Csokonai élet-sorsából is ki kellett venni részét: távol maradt a Csokonai-divat duhaj romantikájától. Csak aki volt, aminek született, régi kézművesek beteg diák-üke, élt és halt a maga külön koráll-kastélyában.

Mit lehet sokat beszélni ily egységes, zárt és gáncstalan költőről? hacsak nem a Filológia szólhatna róla sokat, föltárva művészetének részlet-titkait; de hát ki törődne ma egy elvonult művész titkaival? Ő érezte a csöndöt maga körül, s küzdelem nélkül mondott le a dicsőségről, mint annyi minden másról. Verseskönyvei ritkásan jelentek meg: halk és gyengéd hangja szinte elveszni látszott az erőt és termékenységet harsonázó újabb hangok között. Ki törődött a tökéletességgel?

Életében talán én voltam az első és egyetlen, aki

egyszer a nyilvánosság előtt, kinyomtatott cikkben, nagy költőnek neveztem őt. Szomorú szerénységgel reagált erre : úgy érezte, nem fontos már nagy költőnek lenni. Amit csinált, magának csinálta s kissé gúnyos önvígasztalással, a távoli szellemibb századoknak.

*

Milyen szomorú, mégis vigasztaló, nemes alakjára, édes, varázsos egyéniségére emlékezni! A nemesség hiába pusztul el : kincs már az is, hogy *volt*. Halálára el lehattunk készülve ; mégis szinte elhihetetlen csapásként hatott és sújtott le : mert lényében volt valami múlhatatlan. S csodálatos gazdagság és kedvesség áradt legnagyobb szomorúságából is : mint egy szent jóságú égitest, mindig a fényes oldalát fordította felénk. Szelleme friss és hős maradt a végsőig ; s mikor kincses hajója már süllyedőben volt, a kapitány ott állt még a hídon, s szeretettel vetett még egy pillantást ránk, barátaira, kik a partról néztük süllyedését s tehetetlen nyujtottuk feléje kezünket.

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

1933. január 15.

Ce vice impuni... — Egy francia író találta ezt a jelzõt az olvasás gyönyörüségére ; s valóban, ennek a gyönyörüségnek tivornyai és orgiai nyitva még a beteg elõtt is, akit egyébként minden mozgástól és élvezettõl eltilt a gyengeség. *Impuni?* Régi kérdése a teológiának, van-e bûn büntetés nélkül s élvezet bûn nélkül? Bizonyos, hogy az olvasás gyönyöre is, így nagyban és önmagáért üzve, sokszor elrontja a lelkiismeret szájízét, akár az ópium, vagy más magányos szenvedélyek ; de jutalmaz is, mint õk, titkon, s be nem vallott örömmel. Az olvasó egyedül lebeg a világ fölött, cézári dözsölésben ; szultánná válik és istenné, mint az ópiumszívó. A lelkek titkai kitárulnak elõtte, mint egy hárem. Ő a legfõbb bíró, s egymaga ítél eleveneket és holtakat.

Császársága addig tart, míg ítéleteit hangosan ki nem mondja ; az elsõ hangos szóra megszakad az ópium-részség. Az olvasó megint ember lett, beállván a szociális véleménycserébe ; gondolata nem ítélet többé, hanem vita. S mégis, ellenállhatatlan erõ készteti, hogy isteni magányát földadja. A meddő és társtalan élvezet nem elégíti ki. Az olvasó *beszélni* akar olvasmányairól. Leszáll világ fölött lebegõ trónjáról, melyen úri nézõ s egyetlen bíró volt. Leszáll a társakhoz, érvelni, hatni, élni... S talán ez a leszállás teszi magát az irodalmat is azzá, ami : életté ; — tétlen szellemek magányos gyönyöreinek kincstárából az emberi lélek harcterévé és tenyészparkjává. Az író mûveket alkot, melyek min-

denike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó : nem a néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érvelő, egymásnak felelő.

Az olvasó, aki ír.

1933. február I.

Regények. — Egy angol esszét olvastam, amely a mai regényt népszerűsége tekintetében az elmúlt századok vallási irodalmával hasonlítja össze. Doctor Johnsont egyszer megkérdezte valaki a korabeli prédikátorokról. Tíz-tizenöt vagy még több nevet vetett föl, a leghíresebb szónokok neveit, kik évenként vastag kötetekben adták ki beszédeiket. A doktor finom elmével mondta el mindenkiről véleményét, s a jelenlévő úritársaság tagjai hozzászóltak a nagy kritikus megállapításaihoz. Mindenki ismerte a szóbanforgó szerzőket és munkáikat. Vita fejlődött ; kiki emelni törekedett kedvelt hitszónokát ; ötleteket idéztek, fordulatokat. Látszott, hogy oly auktorokról van szó, kiket hallgatni vagy olvasni a divathoz és műveltséghez egyformán hozzátartozik ; akik a közvéleményt izgatják, a korra hatnak ; kikről mindent tud a snob, s mindent tudni akar a kotnyeles vidéki, aki oly szerencsétlen, hogy csak hideg nyomtatásból szüresölheti elegáns körmondataikat.

E híres írókból — egy kor legbüszkébb csillagaiból —, akiknek munkáit évről-évre várta s izgalommal beszélte meg a legnagyobb kritikus és a legintelligensebb közönség : ma még nevét sem ismeri az olvasó egyetlenegynek sem. Még az az olvasó sem, aki különben az irodalomtörténet lapjain otthonos s régi könyvekben jártas. A tizenöt névből egy sem maradt. S a tizenöt csak példa itt : még és még tizenötöt lehetne mondani minden évtizedből. Ez az egész büszke irodalom nagy könyvtárakra menő termésével, elsüllyedt mindenestül és mindörökre. S amit még másfélszázad multán is olvasunk és ismerünk ama kor irodalmi terméséből, az éppen nem

az akkori irodalomnak e fősodrából való. Az szinte csupa outsider-termék más műfajból, amire abban az időben tán senkise figyelt...

Az angol esszéíró hasonló jövőt jósol a mai regényirodalomnak is. Ma a közönség úgyszólván kizárólag regényt olvas. A bevezetett regényírók minden évben megalkotják a maguk azévi remekét, melyet illő és szokás is elolvasni, hogy a következő évben már ismét más regényeket legyen illő és szokás elolvasni. A regény egy évig él, mint ahogy az ujság egy napig. Egy évig, vagy tíz évig, vagy ha tovább is, — mi különbség? A remekmű máris gyanusan sok, s egymást borítják el. A műfaj túlkönnyűvé és termékennyé látszik válni ahhoz, hogy egyes alkotásai halhatatlanok és pótolhatatlanok legyenek. Ritka is pályázik ma már erre. Kivált nálunk Magyarországon, ahol a regény mind szűkebb látkörű naturalizmussal köti magát a korhoz és az úgynevezett élethez, amely tudvalevőleg azért élet, mert nagyon is halandó. Verset nagyon keveset olvas a mai ember, de könnyen meglehet (ha lesz még számunkra »késő utókor«), hogy verseinkből több fogja élve megérni azt, mint ebből az egész bújá regénytermésből, mely épúgy elsüllyed, mint elsüllyedt a hitvitázók és prédikátorok irodalma.

*

Naturalizmus és giccs. — Mily kilátástalan, elszegényítő műfaj — a mai írónak jóformán egyetlen műfaja, amelyben még (a színpad prostitúciója nélkül) a közönséghez szólhat. Nem volt a költészetnek még ily paradox műfaja, mely zsenit kíván, mint minden költészet, s mégis: »nem tűr zsenit«. A legszabadabb, legtagabb műfaj, s mégis az, amely a legnagyobb rabságot s önmegtágadást kívánja a költői lángésztől. A regény valóság-konvenciója zsarnokibb a régi époszok meszterkelt hagyományainál. S az olvasó gyakran meg-

figyelheti, hogy mennél zseniálisabb a regény írója, annál kényelmetlenebbül, feszélyezettebben érzi magát a modern regény műfajában. Ezért törik át a mai regényírásnak éppen legjelentősebb művelői a műfaj korlátait: Proust az esszé, Virginia Woolf a líra irányában.

Természetesen, minden regényíróra nem vonatkozik ez. Móricz Zsigmond például maga volt az, aki a mai magyar regényírás valóságkonvencióját kialakította a saját zsenijének parancsai szerint, s így ezt a konvenciót ő sohasem érezhette a lángész nyügén. Egészen más-ként van utódaival és követőivel. Náluk ez a naturalizmus már valóban örökölt konvenció, valami obligát szemléleti mód, mely az írók megtöri s a műfajt elszegényíti. Lehet-e szegényebb, klisészerűbb, konvenciósaabb alkotás, mint egy átlagos magyar naturalista-, mondjuk, paraszt-regény? Nem is az írók tehetnek erről: a műfajban van a hiba, melyből csak a műfaj széttörésével tudnának szabadulni.

Legtöbbször, sajnos, nem is akarnak szabadulni. A klisé túlságosan is kényelmes. Konvenció, de kifogástalan alkotások könnyű receptjét bírjuk; s az írók nem lehet rajtafogni tehetségének kihagyásain, legalább addig nem, míg élményeit írja. A zseni könnyen nélkülözhető itt, jobb is, ha nincs. A fő, hogy az alkotás tökéletesen »életszagú« lesz, mert megfelel annak a konvenciónak, amely az »életszag« jelszavával kialakult és beidegződött. A konvenció mindig könnyebb és biztosabb hatást jelent, mint az élet friss kifejezése, melynek előbb külön szugesztió és beidegződés kell.

Egy barátom szokta mondogatni, hogy a naturalista regény ma már éppolyan »giccs«, mint hajdan az Ohnet érzelmes történetei voltak. A képzőművészetben már régóta giccs a naturalizmus, s még a Bastien-Lepage zolai modorát is ma már mindenki *vieux jeu*-nek érezné. De kétségtelen, hogy a közönség még mindig könnyebben tudja elfogadni és megérteni a naturalista ábrázolás

megszokott konvencióját, mint az újabb festészeti modorokat ; s épily jól elfogadja és megérti már az irodalmi naturalizmus szemléletét is, amely különben kitűnően tud témáiban az átlagos közönség mindennapi fogalmköréhez alkalmazkodni. Hozzájárulnak ehhez a szexuális merészségek és politikai baloldaliság, amelyekkel a naturalista író, megtartva a könnyű klisé és népszerű metódus előnyeit, olcsón tudja egyszersmind a modernség és forradalmiság menlevelét és alibijét megszerezni. Ha giccsnek azt nevezzük, ami könnyen előállítható s olcsó sikert ígér, akkor ma nincs a naturalista regénynél biztosabb giccs az irodalomban.

1833. február 15.

Regények. — Levelet kaptam multkori cikkemre, mely igazságtalansággal vádol a modern regény irányában : vajjon Tolsztoj, Dosztojevszki, Thackeray, Flaubert, Balzac, Meredith vagy Hardy, mind csak egy efemér műfaj tűnő értékei? Ezt ugyan bajos volna állítani. A műfaj meghalhat : de Homérosz vagy Vergilius sem vesztették el varázsukat azért, mert az eposz meghalt. A *művek* olykor halhatatlanok ; csak a *műfajok* halandók.

Az eposz úgy halt meg, hogy *kihalt* : mindig kevesebb született. A regény talán úgy hal meg, hogy mindig több születik. Ez is egy neme a halálnak : a tömeggéhígulás. A szesz is elveszti erejét, ha föleresztik. A modern regény elvesztette erejét ; mint olvasó napról-napra érzem, hogy nem érdekel az új regény akkor sem, ha jó. Minden mást szívesebben olvasok. Igaz, hogy ezzel szemben a jó naturalista regény új meg új tömegekhez jutott el. De ez már csak kultúrstatisztika és szociológia. Az irodalom sohasem az, amit a jelen tömegek olvasnak : az mindig a jövőé és a keveseké. Ezren és ezren hajóznak Amerikába : de ezek már nem felfedezők és nem conquistadorok. Az irodalomtörténet nem kevésbé arisztokratikus, mint a felfedezések története.

A modern regény nagyjai felfedezők voltak. Felfedezték a valóságot. Az élet igazi lehetőségeit, a sors vonalait, az emberi lélek titkait, a cselekedetek rúgóit. Felfedezéseiket izgatott szemmel és dobogó szívvel követtük; s azok nem maradtak hatás nélkül egész látásunkra, életnézetünkre. Egy Tolsztoj-fejezet egész társadalmunk sívárságára döbbsentett rá. A naturalisták felfedezték a vaskos valóság életízét. Csupa felfedezés! Móricz a modern magyar parasztvalóság életízét... Móricz, aki utolsónak képviseli a nagy naturalizmust, mint ahogy a másik magyar, Arany János, utolsónak képviselte valamikor az eposzt.

A mai regény már egészen más, és a mai naturalizmus egészen más. Életszaga és életíze nem kevesebb, egyben mégis óriási a különbség. Nem *felfedezi*, csak *ábrázolja* a valóságot. Az olvasó érzése nem a lélek mélyeit föl-kavaró megdöbbenés: hát ez a valóság! ilyen a valóság! Ellenkezőleg: az olvasó öröme a ráismerésé, mint a jó fényképnél. »Tényleg ilyen! pontosan ilyen! én is így ismerem! micsoda élethű rajz! milyen megfigyelés! szinte látom, szagolom, ízlelem stb.«

Ez azonban nagyon alacsonyrendű műélvezet; s erre pályázni alacsony művészet. A képzőművészetben mindenki tudja ezt, s csak a laikus tartja valami nagy dicséretnek, ha egy arcképről például azt mondom: milyen élethű. Rá kell már jönni, hogy ez a portréhűség nem nagyobb érdem az irodalomban sem. A naturalista regény azonban nem tart igényt többre. Mindent, ami ezen túl van, megvet és perhorreskál, s a legnagyobb zsenitől is azt a különös önmegtagadást követeli, hogy minden ambícióját az élet mentül hívebb és elevenebb reprodukálására szorítsa le. A zseni azonban teremteni és nem reprodukálni született; s ez az, amiért azt írtam multkor, hogy mennél zseniálisabb az író, annál inkább feszélyezve érzi magát a mai naturalista regényben. Zseni: még a szó is elavult ma. Az irodalom fog-

lalkozás lesz, céhekbe verődik. S a műfaj — korunk vezető műfaja — művészetből receptrejáró ügyességgé válik, szakmányba gyártott, tömegeknek való cikké, szezoncikké, mely lemondott a halhatatlanságról, s melynek méltatása már valóban nem az irodalom dolga.

1933 március 1.

Paraszság és irodalom. — Kérdés érkezett hozzám : tudom-e, hogy az egyik költő — akinek verseiről a *Nyugat* hasábjain némi bíráló megjegyzéseket tettem — valóságos és hamisítatlan parasztfiú? Ha tudtam volna, bizonyval egészen más szemmel néztem volna költészetét.

Itt a feleletem : tudtam és nem néztem más szemmel. Nem vagyok hajlandó más mértéket alkalmazni a paraszti, s mást az úri származású költőre. Arany János is paraszti származás, Burns is az volt hajdan. Egyik sem igényelt külön mértéket. A kritika nem vehet tekintetbe enyhítő körülményeket : csak az eredményt nézheti.

De nem is erről van szó, s a paraszti származás nem mint enyhítő körülmény szerepel, hanem mint külön dicsőség, költői érdem, mely egymagában is előre fölshökteti a költő verseinek értékét, presztizsét. Oly babona, mely mind-mindinkább kezd elharapózni irodalmi életünkben, s mely ellen hangosan tiltakozni kell. Értem, ha Móricz Zsigmond különös melegséggel fedezi fel a parasztszármazású írókat ; de nem értem, ha valaki a paraszti származást mint irodalmi glóriát fonja a költő feje köré. Ez fontos a költő megértésénél, de nem megítélésénél.

Bizonyos, hogy gyermekkorunk miliője döntő hatással van egész lelkünkre, és sokszor mondták már, hogy az író abból él haláláig, amit első húsz évében látott és szenvedett. A parasztfiú nagy kincseket hozhat magával a népkultúra ismeretlen mélyeiből ; de mégsem nagyobb kincsek ezek, mint amiket bárki hozhat az emberiség

titokzatos mélyeiből. S elsősorban : lássuk a kincseket! Suhancok érkeznek egyenesen a faluról, gyalog! s hetykén követelik, hogy portékájukat megbámuljam. Mutasd előbb : nem szórtál-e el minden jót útközben? s nem cserélted-e be a külvárosban hitvány vásári cifraságért? Nem érdekel, honnan jöttél, s minő alkalmatossággal? Csak egyetlenegy érdekel : mit hoztál?

Melledre ütsz s büszkén hivatkozol rá, hogy te vagy a nép gyermeke, a falu szíve, s talán még azt is hozzáteszed, mint különös rangot, hogy sejtelled sincs a műveltségről. Nekem ez a rang kevésbé imponál, inkább bizonyos gyanút kelt : ha költő vagy, minden életre s lelki gazdagságra szomjas, hogyan van hát, hogy nem iparkodsz mohón fölszívni a kultúrát, amelybe annyi élet és lelki gazdagság ivódott bele, és öröklődött rád? S ha eredetiségedet és »őserődet« félted a kultúrától : micsoda gyöngye legény lehetsz! Arany és Petőfi nem féltették a magukét. Ők csakugyan türelmetlen szomjjal itták a vén Európa szellemi italaít pedig ők még sokkal szűkebb csatornákon kapták, mint ahogyan már te megkaphatod.

Nem adok hát semmit arra az ostoba magyar babonára (mely még a Baczur Gázsik korából származik), hogy a műveltség árt a költészetnek. A világirodalom éppenséggel nem bizonyítja ezt. Még kevésbbé adok arra a kasztszellemre és osztályelőítéletre, mely a paraszt- vagy proletárszármazást tekinti a költői tehetség kritériumának. Jelen voltam, mikor egy ismert fiatal írónk fülig elvörösödött, s majd a föld alá süllyedt szégyenében, mert leleplezték, hogy az apja nem parasztszellér volt, hanem magasrangú állami tisztviselő. Mintha egy álgrófot leplezték volna le. A parasztgög és proletárgög époly arisztokratikus osztályérzés, mint a grófgög. Ezeket a szempontokat valóban korbáccsal kellene kivenni a kritikából. A költészet birodalmában nincsenek kasztok és származási előnyök. Mindenki az, ami ; de legbelül csak ember. S ez az egyetlen rang vagy kaszt, ami költővé

avathat. Óriás csak akkor lehetsz, ha kinövöd ruháidat. Ahogy Tolsztoj kinőtte a grófságot; s Petőfi és Arany a parasztságot.

1833. május 1.

Kultúránk hazugságaiból. — Vidéken töltöm a húsvéti napokat. Egy este vendégségben vagyok, rokonoknál. Gyermekkoromban, ha anyám látogatóba vitt, lehetőleg nem vettem részt a társalgásban, hanem a könyvespolc elé állva, tanulmányoztam a glédát álló művek címeit; minden ismerősünk könyvállományának leltára a fejemben volt. Azóta maradt megrögzött szokásom, hogy akárhol vagyok, körülnézek a lakásban található könyvek közt. Így teszek ezúttal is. Vendéglátó gazdám derék tisztviselő, a mindenható közigazgatás szolgálatában. A könyv, amit találok, kevés, de valóban kitűnő. Micsoda változás! Ama régmúlt időkben még az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. díszmű érdektelen piros kötetei töltötték ki a sorokat, esetleg a lexikon, vagy a napilapok selyemfólió ajándékkiadványai, melyeknek tövében törpén szégyenkezett egy-egy Jókai- vagy Ohnet-regény; ez volt az egész irodalom.

Ma (igaz, hogy helyenként feltűnően rossz szomszédságban) oly neveket és címeket olvasok a könyvhátakon, melyek a legkényesebb irodalmi sznobot is kielégíthetnék; s azonkívül itt van egy egész sorozat, egy előkelő irodalmi tárasság kiadványa, gondolom 40 kötet, mely az összes »magyar klasszikusokat« tartalmazza, Balassától Madáchig vagy meddig... Az idegen, aki »nép és haza« kultúrájára akarna következtetéseket vonni, megmagyaráztatván magának e könyvcímeket, azt gondolhatná: íme az ideális ország, ahol a fáradt hivatalnok, hazajöve este a szolgálatból, a világirodalom nagy szelemeiben keres fölüdülést, vagy nemzete lelkének megszentelt tradícióit szívja magába táplálékkul.

Persze, szó sincs róla. Ezek a könyvek, melyeket pillá-

natnyi fölbuzdulás és a részletügynök szuggesztív ereje telepített ide, megérkezésük óta hiába várják az olvasót; igazában nem is várják, mert nem is születtek olvasásra. A klasszikusok például dúsan aranyozott köntösökkel egészen jól hatnak a könyvespolcon; de ha fölnyitod őket, gusztustalan sűrű nyomásuk, iskolai szemelvény jellegük, a belőlük áradó unalom, azonnal visszadöbbszent. Aki ezeket a könyveket csinálta, maga sem álmodta, hogy a közönség, amelynek szánva vannak, olvasná is őket (elég, hogy megveszi). Ki kívánhatná a fáradt hivatalnoktól, hogy dolgai végeztével érdekkörétől távol-eső nehéz olvasmányba fogjon, melyek még hozzá legrosszabb iskolai emlékeit idézik? Amit ő tényleg olvas, az sokkal kevésbbé büszke irodalom, s ami legbüszkébb benne, az többnyire amolyan álremekmű, mint a *Krisztus története*.

*

Az irodalom látszat-életéről. — De nem ez a műveltségi kérdés érdekel itt most engem: hanem az irodalom elevenességének kérdése. Mivel elevenebb az igazi nagy irodalom ezeknél az álremekeknél? Az álremek, a szezoncikk, mint az átlagregény, néhány év alatt eltűnik, a polc mögé kerül, vagy csak rossz szomszédságnak marad meg az aranyruhás büszkeségek mellett; az igazi irodalom pedig itt van, a »legrégebbi időktől kezdve«, s újból megjelenve változatlanul élni látszik, aranyruhában és büszkén; — de micsoda látszatélet ez? S kinek áll érdekében ezt a látszat-életet fenntartani? Az a néhány ember, aki az ilyen »klasszikusokat«, mesterségből vagy csodálatos szenvedélyből, tényleg olvassa, alig járul hozzá a fenntartásához. Ellenben ez a szegény közíg. hivatalnok hozzájárul a maga részlet-filléreivel, s a kiadó hozzájárul reklámjával és szervezetével, s az egész közvélemény hozzájárul presztizisztizsletével és őszinteség-hiányával. A hazugság voltaképp hódolat a magas és

nemes dolgokkal szemben, melyekre nincs szükségünk, s melyekre rejtett módon mégis szükségünk van. Így jelennek meg újra és újra könyvek és könyvsorozatok, amiket senki sem olvas, s amik még létüket is csak a konvenció hazugságának, s a szellem arisztokráciája előtt való meghajolásnak köszönhetik. Ha a demokratikus elv, s a teljes őszinteség a szellemi életben diadalra jutna: hova lenne akkor az irodalom? Furcsa és csüggesztő gondolat; hazugság, meghajolás és majmolás kultúránk rúgója. De jó és rossz kibogozhatatlanul egybefonódott e kusza világban; s hazugság, meghajolás és majmolás többek között azt is jelenti, hogy a megnyomorított átlaglélek sohsincs egészen megelégedve avval ami, s mindig külön szeretne lenni önmagánál.

1933. július 1.

Nagyúri dilettánsok. (A dilettáns mint hódító.) — Ahogy mondani szokták: mai irodalmunk egyik »rákfenéje« a dilettantizmus. Dilettánsok azelőtt is voltak; de többnyire szerényen meghúzódtak a divatlapok hátsó hasábjain, alkalmi albumok díszlapjain, vidéki hírlapokban s a műkedvelői előadások programján. A háború után azonban előmerészkedtek félreeső táboraikból, s valóságos rohammal foglalták el az irodalom napfényes tornyait és előkelő bástyáit. Az idő kedvezett nekik. A Szellem megalázva, sőt bűnbak gyanánt alázatosságra kényszerítve, szinte valami *Minderwertigkeitsgefühl* érzetével hódolt be és félemedett meg ez években minden rang és hatalom előtt. A kritika részéről igazán nem fenyegette ellenállás a dilettáns író, hacsak némi rang és hatalom presztizsével jelentkezett. A legmerészebb cselekedet amire a kritikus egy püspökkel, egy írogató államtitkárral, egy közéleti nagyság nevével szemben rászánta magát, az volt hogy hallgatott munkáiról. Az irodalmi világ tudta, mennyire kell komolyan venni a

dícséreteket, melyek e méltóságos és kegyelmes egyéniségek könyveiről elhangzottak. A közönség azonban nem tudta. S ha a toll avatottjai nem álltak ellen a dilettánsok rohamának, a közönség annál kevésbbé állt ellen, mert e dilettáns művek javarésze határozottan ínye szerint készült. Az igazi író azt írja ami neki tetszik, nem ami a közönségnek ; de a dilettáns maga is a közönségből való s egy ízlésen van a közönséggel. Az átlagból való s eltalálja, ami az átlagnak kell. A témákat amik a »művelt publikumot« aktuálisan érdeklik, s az irodalmiságnak s szellemi sznobizmusnak pontosan azt a mértékét amit a nagyközönség elbír. Bizonyos zsurnalisztikus ügyességet is könnyen elsajátítt, sokszor könnyebben mint a született író, akinek egyénisége súlyával, önálló mondanivalóinak ballasztjával kell küzdenie. Legkevesebb ellenállásra lelt a dilettáns a kiadónál, aki e nagyurakat egészen másként kezelte, (még rendesebben is honorálta), mint az éhenkórász, mindig pénzzavarban levő s rendesen egy kicsit lenézett hivatásos író.

Igy lesz érthetővé a dilettánsoknak az a példátlan felülkerekedése és elhatalmasodása amit ma irodalmunkban tapasztalunk. Nem az a főbaj ebben hogy könnyű sikereik méltatlan és nem egészen becsületes konkurrenciát csinálnak az igazi írónak, bitorolják babérait, s kevesbbítik érvényesülésének lehetőségét oly korban, mely a Szellem embereihez úgyis mostoha. Ez még csak az írók baja volna, félig-meddig céh-ügy. Nem irígyeljük a dilettánsok közönség-sikereit : a közönség sokkal rosszabb irodalmat is szívesen olvas ; de arról legalább tudja hogy rossz irodalom. A dilettáns ellenben a jó irodalom névsorában szerepel, szerkesztők és kritikusok jóvoltából, és előkelő irodalmi társaságok szentesítésével, melyek persze szívesebben választják tagjaik közé a nagyurat, mint amaz éhenkórász literátort. Nem a közönség vétkecs itt, hanem az irodalom. A magyar szellem hivatásos őrei vétkecs. S a vétkek nem kicsi : mert gyáva bizantiz-

musból a lángliszt közé korpát engedtek elegyülni, a közönséget — melyet útbaigazítaniok kellett volna — félrevezették, s az irodalmat meghamisították. Többre becsülték a világi rangot a szellem rangjánál, s újkori imoniások módjára kiszolgáltatták a szellemi hatalmat világ hatalmasainak.

1933. október 16.

A legérdekesebb könyv. — Kicsit nehezemre esik beváltani az ígéretet, hogy ebben a számban folytatom kalandos kritikai portyázásomat »könyvről-könyvre«. Voltaképp ma csak egyetlenegy könyv érdekel: a magamé amit most kell sajtó alá tataroznom, rövid hetek alatt. Az író számára mindig a legérdekesebb könyv a saját készülő munkája. Minden egyéb írást titkon és többé-kevésbbé tudatosan arra vonatkoztat s avval vet össze. Kivált már így, a végső simítások napjaiban. Műve még itt van, előtte; minden lehet, tökéletes remek vagy gyökeres hiba. Idegen könyv mit jelenthet neki? Lehet segítő vagy földresujtó; egyébként közömbös, legalább addig míg a sajátján változtathat. Mert abban a pillanatban amint a gyógyíthatatlan nyomtatásba mered s visszavonhatatlanul kiesik hatalmából: könyv lesz mint a többi, szerzője szemében gyakran halottabb és érdektelenebb bármely idegennél.

Igazában csak az eleven ami nem létezik. A »legérdekesebb könyv« mindig az ami még nincsen megírva — nincs egészen megírva, s talán sohasem lesz. Nem az a papírtömeg izgat ami már szép rendben hever itt mellett, látszólag készen, befejezve, s csak a nyomdát várja. Az a másik mű izgat, amelyet elképzelésemben látok s amellyel ez még nem azonos; még távolról sem azonos, s talán sohasem lesz. Ez az amivel semmiféle létező könyv érdekessége nem tud versenyezni. Néha hetekig, hónapokig nem olvasok semmit: egy nem-létező könyv tart lekötve.

Nem-létező — szeretném megértetni magamat — ez nem egészen pontos kifejezés. Ahogy egy könyv amit nem olvastam még végig, azért nem kevésbbé *létezik*, és létezik akkor is, ha sohasem is fogom végigolvasni : úgy van talán avval a könyvvel is ami nincs még egészen megírva. Ha nem léteznék, ha most teremteném, akkor azt írhatnám bele, amit akarok, szeszély szerint. De szó sincs róla, hogy azt írhatnám. Minden szó mely művembe illik s amelynek ott helyet kell foglalnia, már eleve meg van határozva ; s ha nem azt a szót találom leírni, amelynek az illető helyen állnia kell, azonnal érzem hogy ez csak pótlék, hogy ez csak ideiglenesen állhat meg mert *a valódi szó most nem jut eszembe*. Amint eszembe jut, rögtön ráismerek : *ez az !*

Nem találomra »költök«. Megnemírt, »nem-létező« munkám valahogyan és valahol bennem megvan már. »Praeexistál«, ahogy a filozófusok mondják, — mielőtt egyetlen szót is leírnék. Mintha valamikor kívülről tudtam volna az utolsó betűig, s most csak vissza kellene emlékezni. Micsoda misztikus emlék ez ? Milyen születés-előtti életből származik ? Miféle plátói »eszmék-világából« ? Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó époly kicserélhetetlen, előre meghatározott, (s mind egymástól-függő), legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek ?

*

Minden a szón múlik. — Minden igazi író, aki önnön alkotásának folyamatát figyeli, rájön előbb-utóbb hogy az írói mű kitűnősége vagy elhibázott volta legvégső fokon stíluskérdés. Szavak, átmenetek és fordulatok ügye — legalább amennyire az író azt láthatja és megállapíthatja. Egész biztossággal érzem hogy regényem jósága, történetem valószínűsége, s még alakjaim élethűsége is, minduntalan egy-egy megtalált vagy megnem-talált szón fordul meg. A legmélyebbrehatóbb tanulma-

nyokat végeztem ; gazdag vagyok élményekben és emberismeretben ; őszinte és erős érzelmek hevítenek. Mindez nem ér semmit. Ha a kellő szó a kellő helyen nem áll rendelkezésemre : művem papirosízű, rajzom élettelen.

Ez is az irodalom misztikumához tartozik. A szavak bölcsőbbek a gondolatoknál.

Ne higgyetek a »rögös és ügyetlen stílusú remekművek« érvének és babonájának. A legrögösebb és legügyetlenebb stílus épúgy stílus és épolyan döntő mint a legügyesebb és legsímább. Csak el kell képzelni *Az Ember Tragédiáját* tökéletesen zengő versekben, vagy a *Bánk bánt* lecsiszolt és könnyenfolyó nyelven. Mindegyik egyszerre nagyon távol kerülne attól a remekműtől aminek ma látjuk és érezzük. Végelemzésben itt is a szavakon múlik minden, akár a nyelv és verselés legnagyobb virtuózainak munkáiban.

Az én új regényem, amely színre büszkén, a befejezettség kövérségében, de önmagával még elégedetlenül néz föl az asztalról alkotójára, egészen más mint tiszta művészkedésnek szokás tekinteni. Eszem ágában sem volt szép szavakkal hatni vagy stílusbeli effektusokat létrehozni. Ellenekezőleg : valami mondanivalóm volt a világhoz, valamire figyelmeztetni akartam az emberiséget... Az író nem hallgathat. Még ha tudja is hogy művét az emberiségnek csak igen kis része fogja olvasni : ő megtette kötelességét, ő beszélt. Tehát mondani akartam valamit, megmutatni egy lehetőséget, amely rémített és lidércnyomásként ült a lelkemen ; s erre egyetlen mód volt egy képzelt történetet elbeszélni, de egyszerűen, minden cicoma nélkül, tisztán az alakokra, a történetre (a lehetőségre) fordítva a figyelmet. S mégis a szavakat vizsgálom, a stílusfordulatokat mérlegelem... Jól tudom hogy egy szó mindent elronthat. De egy másik szó sokat helyreüthet. Ama bizonyos eleve meghatározott, misztikusan már magamban hordott szó, amelyre csak vissza kell emlékezniem...

1935. február

A messzeség és az itthoni fű. — Stílushibák nélküli, gáncstalan magyarsággal megírt könyvet olvastam nemrég — egy fiatal költő útleírása volt, oroszországi utazás. Kit ne érdekelne Oroszország? Az »orosz szfinx«, ahogy nemrégiben mondtuk. Ma már »az emberi társadalom kísérleti laboratóriumáról« beszélünk. Ez a kísérlet nem kisebb kérdést vet föl mint a szfinxé. A híres Kapun túl mintha a jövők és álmok birodalma kezdődne. Vagy a rémálmoké... Minden hír izgat, ami onnan jó.

És mégis, a fiatal költő útleírásának szinte nagyobb szenzáció volt számomra a stílusa, mint a tartalma. A gáncstalan stílus öröme adja kezembe a tollat — vagy inkább a fájdalom azon, hogy ez az öröm olyan ritka. Nem a könyvről akarok írni, az orosz útirajzról, egyáltalán nem könyvről vagy íróról. Csak szavakról és mondatokról teszek pár megjegyzést, újabb íróink stílusáról, ami olvasás közben eszembe jutott. Üljünk le hát a fű közé és feledjük el a messzeséget.

Egész véletlen, hogy az első megjegyzést az orosz útirajz juttatta eszembe, — tulajdonképpen nincs ennek a stíljában semmi rendkívüli. Egyszerű, rendes, jó, magyar stílus. De ép ez a ritka és feltűnő benne. A magyar fű közt vannak virágok és nagyon sok gaz van, de sima, egyenletes, egészséges színű gyepet keveset találok. A magyar író vagy a stilromantika orgiáit üzi, vagy pongyola és zsrnalisztikus. Vajjon szabad-e a stílusra alkalmazni amit Jókai az asszonyról írt: hogy annál jobb, mennél kevesebbet lehet mondani róla? A műfordítás kétségtelenül úgy jó, ha nem venni rajta észre, hogy műfordítás. A stílusról talán nem mondanám ily kategorikusan: úgy jó, ha észre sem venni hogy stílus... De bizonyos, hogy nemcsak magam örülök ma oly könyvnek, amelynek stílusa nem veteti észre minduntalan, hogy stílus.

Se pózzal, se pongyolasággal.

A magyar stílus gatyában jár. — Persze, a fogalmazás mindig egykiesit hősi erőfeszítés. Kivált a magyarban. A mi nyelvünk még nem gurul oly jól kijárt kerekeken, nem gondolkozik az író helyett. Hiányzanak a kész, jó szólamok, a stílus apró gépalkatrészei, melyeket oly gondtalanul alkalmazhat az angol, a francia író. Ez talán előny, de csak ahogy a nehézség előny lehet a művészenek: *oui, l'oeuvre sort plus belle...* A stilisztá, aki vállalja ezt a nehézséget, valóban »sziklát farag és ércet kalapál«; nem csoda, ha atléta- vagy ötvöspózba vágja magát. De nem egyszerűbb-e, a nyelv kitaposatlanságát nehézség helyett könnyűségnek tekinteni? Ahol nincs út, ott minden szabad...

Ez is oly téma, ami messze vinne... Panaszkodunk, hogy a magyar kritika nem őrzi a stílust. Más irodalmak nyelvét szigorú akadémikus hagyományok bátyázzák körül, csak a magyar szabad préda. Kosztolányi néhány év óta tiszteletreméltó küzdelmet folytat nyelvünk tisztaságáért. Hasonló harcot kellene indítani a magyar irodalmi nyelv szépségeért is. Nem az idegen szavak csúfítják el legjobban a nyelvet, hanem a csúnyán használt magyar szavak, a kúszált mondatok, logikai hibák, grammatikai hanyagságok, és a rettenetes képzavarok...

Ezek ellen a magyar nyelvet semmi sem védi.

Szeretném megértetni, mennyire nem kis dologról van itt szó. A magyar stílus gatyában jár. Francia írók például örökre kompromittálna egy-egy olyan mondat, olyan vétség a stílus logikája vagy szépsége ellen, amelyet nálunk a legjobb nevek viselői is, szinte minden lapjukon, tökéletes gondatlansággal megengednek maguknak, sőt irodalmiatlan kicsinyességnek éreznék törődni vele. S ez nem annyit jelent, hogy a francia okvetlen az akadémikus tekintély bilincse alatt nyög. Szó sincs róla; bármely elevenen él is az akadémikus hagyomány például Franciaországban, a modern francia (vagy angol) írók nagyrésze lázadó és szabad, stílusban épúgy mint másban. Lázadó,

csakhoggy tudatosan az ; lázadása valóban lázadás, korlátok áttörése, a művészi szabadság aktusa. Lázadó, mert van mi ellen lázadni ; kemény anyagban dolgozik. Lázadása nem könnyebbség, hanyagság, véletlen : hanem merészség és művészet.

A magyar író azonban többnyire nem a lázadó művészhez, hanem a hanyag iskolásgyermekhez hasonlít, aki megkönnyíti magának a feladatot.

*

Mért nincs stílkritika Magyarországon? — Persze, nehéz lázadni ott, ahol nincs mi ellen lázadni, s ahol a legvaskalaposabb akadémikusok époly hanyagul és lomposan írnak, mint a zsrnálisztikus modernnek. A magyar stílus valóban a Csáky szalmája. Itt el sem tudok képzelni stílushibát, amely vitát keltene, amelyet valaki megemlíteni is érdemesnek tartana. Megvetésreméltó szörszálhasogatásnak tűnnék föl, valamely író stílusáról, általános (többnyire magasztaló) megjegyzéseken és frázisokon kívül még csak szót is ejteni.

S csakugyan, méltán rossz néven is vehetné a magyar író a gáncsot és akadékoskodást modoros, hanyag vagy logikátlan mondataival szemben, amelyek mindazáltal nem rosszabbak, mint amilyeneket majdnem minden más írónknál is találhatunk, a legjobbakat is beleértve. Miért éppen X-et vagy Y-t érje itt a rovás? Nem látzanék ez személyi támadásnak? Hol lehetne kezdeni a kritikát? Bűn-e az, amit mindenki példája, s az általános hallgatás szentesít? A magyar irodalmi stílust csak egy szigorúbb közvélemény nyomása emelheti föl. De ez a szigorúbb közvélemény nem alakulhat ki, amíg a magyar író bármely mondata elleni megjegyzést egész írói lényé elleni megjegyzésnek érez. Nem is illik a mondatokba belekapaszkodni. Mikor a *Nyugatban* nemrég szigorúbb stílkritikát ígértém, sokan szemrehányást is tettek nekem,

mintha valami irodalmi illetlenséget követtem volna el. Az *Arkádia*-rovat kisserkeszthet néhány végleges stflus-hibát. De az igazi veszedelem azokban van, amiket nem is lehet, s nem is érdekes kisserkeszteni: annyira általánosak.

*

Nyelvszépség és relativitás. — Azonkívül egy elvt kérdés is felmerülhet itt. Mi az, amit hibának lehet minősíteni? Hiba lehet-e az, ami általános divat és szokás? Hol vannak itt a törvény, a szabályok? Hisi a stflusban méginkább áll az, ami a grammatikában: hogy az igazi törvényhozó az *úzus*. S nálunk még igazán kialakult úzus és hagyomány sincs. Aztán a nyelv folyton fejlődik, eleven folyamat, alkalmazkodik a modern lélekhez. Ami fordulat tegnap még hökkentett, ma már megszokott és nélkülözhetetlen; ami ma még hiba, holnap törvény lehet. Ki fogja ezt a folyamatot megakasztani?

De a nyelvszépség mégsem ilyen egészen relatív. Ugyanazon szavak szükségtelen ismétlése például sohasem lehet szép, mert szegénységet éreztet, s a szegénység érzése mindig nyomasztó, még a stflusban is. Ebben alighanem mindenki egyet fog velem érteni — ami az elvet illeti. A gyakorlatban viszont íróik a legfesztelebből ismételtetik ugyanazt a szót egy lapon többször is, ragaszkodnak feltűnő fordulataikhoz, mint egy dickensi naív alak a szójárásaihoz, vagy nem restellik például a *hoggy*-ot kétszer, sőt háromszor leírni egy mondatban, ami igazán nagyon csúnya; s mindezért semmi veszélye sem fenyegeti őket a megrovásnak. Hasonló ismétléseket néha csakugyan nehéz nyelvünkben elkerülni; noha csak igen ritkán lehetetlen. S talán éppen azért kellene hogy szigorúbb köztétele sujtja az ily hibát: kényszeríteni íróinkat, hogy megtalálják, begyakorolják, szokványossá tegyék a nyelvet gazda-

gító, ma még talán ritkább szavakat és fordulatokat, melyek a csúnya ismétléseket mind könnyebben nélkülözhetővé teszik s utódainknak egy dúsabb és szebb magyar stílus örökségét biztosítják.

*

Nyelvfejlődés in pejusa. — Valóban, ha már nyelvfejlődésről van szó: nem értem a nyelvnek sem forradalmárait sem konzervatívjait. A lényeges kérdés nem az: fejlődjék-e a nyelv vagy sem? — úgyis fejlődik. A kérdés az: rosszabbá vagy jobbá fejlődik-e? A fejlődést lehet befolyásolni, s nem igaz, hogy a nyelvben minden fejlődés jó. A magyar stílus történetében már több példát lehetne mondani nyelvünknek *in pejus* való változására, szegényesedésére. Hogy csak a legfeltűnőbbet említsem, a félmult kiveszése, amely szinte szemünk előtt ment végbe, szegényebbé tette a magyart igeidők dolgában, mint a legtöbb nyugati nyelv, például akár a francia, akár a német, amelyekkel pedig azelőtt egyenlő gazdag volt. Ez a szegényedés az irodalom bűne. Mikor én olvasni kezdtem, gyermekkoromon és ifjúságomon át, a félmult még teljesen eleven volt az irodalomban, s Jókai nyelve, mely tele félmultakkal, a legmodernebbül és legelőbben hatott. A félmultat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban. Az irodalmi nyelv azonosulni akart a beszélt nyelvvel: a naturalizmus kora volt ez. A félmult kiveszte azonban megnehezítette és megcsunyította a magyar stílust. Gondoljunk csak a *voltra*, amely a mai magyar elbeszélő nyelv átka és főterhe, s amely félmult nélkül semmivel sem pótolható. A *volt* ismétlése époly csúf, mint a *hoggyé*. Mai novelláink hemzsegnék a *voltoktól*, egy-egy mondatban néha három-négy is van, s ügyetlenné, lomhává teszi a legszebb leírásokat.

A szók jelentésének divatoktól függő elváltozásai

sem mindig gazdagítják a nyelvet. Néha igazán kár a szó régi ízéért, színéért, amelyet az új, ellaposodott értelem megfakít. Szegény Ambrus Zoltán, egyike az előttünkjáró nemzedék kevés számú gondos stilisztáinak, egyszer szenvedélyesen fakadt ki előttem az *ám* szó modern használata miatt, amely újabb íróink mondatainak élén egyszerűen annyit jelent, mint: *de*. Persze a *de* maga is elég bajt ad a stilisztának. Minduntalan szükség van rá, ismételtetni csúnya, s helyettesíteni nem mindig könnyű, annál inkább, mert a rokonértelmű szavak mind hosszabbak és súlyosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a *hanem*, melyet még Jókai oly csodálatos zamattal tudott használni, különös módon kezdett kijönni a divatból. Aki először használta az *ámot* a *de* értelmében, azonnal iskolát csinált: mindenki megörült az újításnak. Az *ám*, szépségét azonban megölte ez az újítás: így csúnya és modoros, régi jó magyar zamatát pedig, melyet elődeink írásaiban még annyira élvezünk, lassan-lassan egészen elveszti.

Nemkevésbé kérdéses értékű a *tűnik* szó divatos jelentésváltozása is. Ez eredetileg költői lelemény volt, s nem szegényíteni, hanem gazdagítani látszott a nyelvet. *Tűnik* a *föltűnik* helyett (»csodálatosnak tűnik«, »gyönyörűnek tűnik«) villanóbb, képiesebb, impresszionisztikusabb hatású... Valóban az irodalmi impresszionizmus terméke, s a *Nyugat* első korszakában született, olyan költők tollán, mint Tóth Árpád, akik a tűnő, villogó, hangulatot idéző kifejezést keresték. Náluk helyén is van mint költői kép, mely ujdonságával, tömörségével s merészségével hat. De mi lesz a költői képből, ha prózai szólamná válik, aprópénzzé kopik, elveszti költőiségét, de megtart valami szenvelgő és irodalmi színárnyalatot, viszont kiszorítja a régi, természetes kifejezést, mely a komoly, prózai stílusban szép és helyénvaló volt? Mindkét kifejezés egyformán

veszt evvel a cserével, s a prózai nyelvbe, egyelőre legalább (míg el nem mosódik) egy kellemetlen, idegen íz kerül.

*

Jelentéktelen példák. — Ezek persze csak jelentéktelen példák, s távol vagyok attól a pedantériától, hogy ily kicsiségekért üzenjek hadat a divat hatalmának, mely ront és épít óhatatlanul. Mégsem volt talán fölösleges erre az utóbbi példára is utalnom, mert ilyen apró modorosságok épúgy megronthatják a stílus ízét, mint a hanyagságok, szóismétlések vagy egyéb csunyaságok. Nemcsak kollektív divat van, hanem az egyes íróknak megvannak a saját egyéni divatjaik, amelyek sokszor még feltűnőbb ízűek, mert nem mosódnak el a közhasználatban. S most nem a stílromantikát üző, szándékosan modoros írókra gondolok, s nem a Karinthy véleményére, aki szerint a stílus annál rosszabb, mennél egyénibb. A stílromantika néha művészet, s a modorosság lehet a poézis választott eszköze; bár többnyire csakugyan a gyengék pótszere az. Szóval nem modoros írókra gondolok, hanem egyes, elszórt modorosságaira oly íróknak, akik különben talán egyszerűen és jól tudnak írni. Néha elég ártatlan fintoerek ezek, s igazán a dickensi figurák visszatérő szavaira emlékeztetnek, (egy írónk például *mintha* helyett állandóan azt mondja: *akárha*.) De az ily csökönyösség a végén mégis zavar s enyhén kómikus hatást tesz, akár a dickens-embereké; szürkévé, szegénnyé gépiesíti a nyelvet. Még rosszabb, ha egy finom esszéíró és franciás kultúrájú esztétikus valamely közkeletű fogalmat változatlanul egy kedélyes ízű magyar népies szóval fejez ki (mint például az a különben kitűnő fiatal kritikus, aki ha önmagáról beszél, mindig így mondja: *jómagam*).

Dehát ezek valóban jelentéktelen példák, és egyáltalán nem is gáncsok. Egészen más gáncsokat lehetne

emelni a mai magyar irodalom stílje ellen, s egészen másfajta példákat felhozni, ahogy mondtam, »legjobb írćinkból«. Alig nyithatok föl mai magyar regényt, hogy itt is, ott is ne leljek valamit, ami ízlésemet, logikámat, magyar nyelvérzékemet, vagy egyszerűen a fületem sérti. Mint említettem, az igazi hiba nem is a szavakban és kifejezésekben van, hanem a mondatokban. Ezekből ijesztő példányokat idézhetnék. Resteltem ezt tenni, s megbántani vele magyar írókat, akiket különben szeretek és nagyrabecsülök. (S hiszen talán a magam írásai-ból is lehetne felhozni époly elrettentőt.) Régebben azt mondták, hogy »a stíl az ember«; s vannak írók, akikre nézve ez igaz is. Vagy legalább vannak, akiknek a stílusuk oly testhezálló öltöny hogy minden ütés amely a stílust bántja, magát az író-t éri. Ilyen író azonban mindig kevesebb lesz, s mostani prózaíróink többsége igazán sokkal több és külömb a saját stílusánál (legalább ha stíluson a nyelv tudatos kezelését, a mondatok belső logikáját, a szók választásának és használatának gondosságát értem.)

De ha az egyes író-t nem is mindig méri a stílusa: annál inkább méri az irodalom, a kultúra nívóját a jó rók átlagos stílusa. Ezért fontos a »szórszálhasogató« kritika, ha nem is mindig az egyes írókkal, de igenis magával az irodalommal szemben.

1935. augusztus

Az én erdélyiségem. — Szeretném hangerősítõvel ismételni a Schöpfung szavait, amiket a *Nyugat* mult számába az erdélyi irodalomról írt. Igen, eljött a nap, amikor a kertésznek le kell akasztani fogasáról a nyese-ollót. Ez mogorván hangzik, de bók rejlik benne: azt jelenti, hogy az erdélyi irodalom kinõtt a dilettantizmusból. Furcsa, hogy a magyar kritikus milyen elfogultan, óvatoskodva közeledik még most is az erdélyi írókhoz. De ahol valami okból nehéz a kritika, ott annál szükség-

gesebb. S aki komoly aggodalommal csügg egy serdülő fejlődésén, nem húnynak szemet hibáira és veszélyeire.

Igaz lenne, hogy mi, a *Nyugat*, »nem rokonszenvezünk az erdélyi irodalommal«? Micsoda visszás vád ez! Én a magam részéről soká éltem a »szép Erdély egy messze zugában«, közvetlen a régi határ mellett. Magam is egy kicsit erdélyinek érzem magamat. A transzilván színek kitörölhetetlenek lelkemből s könyveimből. Minden ami erdélyi, érdekel és izgat. Az új erdélyi irodalomhoz sok személyes emlék köt: számos íróját szeretem és nagyrabecsülöm. Emlékszem Reményik első verseire; még könyve sem volt akkor és senkisé ismerte; erdélyi irodalom még nem is létezett... Emlékszem az elragadtatásra, amivel a *Fekete Kolostort* olvastam; én írtam róla az első cikket a *Helikonban*; szegény Dadi még olvasta korrekturában a halálos ágyán, s örült neki... Emlékszem az örömrre, mikor Tamási Áront megismertem és sikerült útjait egyengetnem...

Igy hát nekem megvan az alibim; cikkeimet, amiket az erdélyi irodalomról írtam, az *Erdélyi Helikon* annak idején épen nem találta ellenségesnek vagy rokonszenv nélkülinek. És mégis igaz az, hogy az erdélyi irodalmat én sohasem mint külön »autonóm« kis literaturát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom egy része volt. A *Fekete Kolostorban* a magyar, sőt európai »kincsház« nyereségét üdvözöltem, a székely »helyi színekben« a magyar szellem színskálájának gazdagodását. Az első cikk, amit az erdélyi irodalomról (ezt is ép a *Helikonban*) írtam, a regionalizmus túlzásaitól és veszélyeitől óvott.

Az igazi veszély azonban nem a »helyi színek« túltengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Mindazt, amit Erdély, népi mélyeiből vagy régi íróinak örökségéből, felszínre hozni tudott, a magyar szellem mindig otthonosnak és magáénak érezte. Ezt inkább keveseltük mint sokaltuk. Sőt

néha azt panasztuk magunk között, hogy az új erdélyi írók átlaga túlságosan is színtelenül illeszkedik a mi pesti »nyugatos« kórusunkba. A regionalizmus szelleme ezeknél az íróknál, sajnos, egészen más formában jelentkezett. Éspedig a regionális öntudat formájában. Amely kedvezett a dilettantizmusnak, és nem kedvezett a kritikának.

*

Védekező kollektivitás. — Eszem ágában sincs, hogy kritika tárgyává tegyem az úgynevezett »transzilvánizmust«. Ezt történeti szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Lényegében nem irodalmi fogalom. Az irodalomban a külön erdélyi öntudat még a transzilvánizmus fogalmának megszületése előtt fejlődött. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egyidőre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába került gyermek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Így alakult ki az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Mint Magyarországon Kazinczy korában, minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem, amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette.

Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágzámba vesszük.

Ezek az idők elmúltak már; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közösségeket szo-

kott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít. S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül. Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít. Megmaradt az a megszokás, mely még a leg-szegényebb erdélyi írásban is a nyelv és szellem elnézést és hálát követelő szolgálatát látta. Egyszerűen a másodrangú írástudást, vagy ép az irodalmiatlan giccset látni benne — s pláne még az egész erdélyi irodalomnak bizonyos hiányaira és lejtőire rámutatni: ez valóságos szentségtörésnek tűnik föl! S egy magyarországi folyóirat részéről legalább is *casus bellinek*! S ha erdélyi író követte el: árulásnak!

Presztizs és minőség. — Ilyenforma az erdélyi gondolkodás; de a magyar kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet. Hisz fejlődésének oly pontjára jutott már, melyen az ily kritikai *salvus conductus* elég kétes előny. Irodalmonkívüli erők hozták létre; de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága, tarthatja fenn az elfáradás és közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fenn, az pedig elvész és elapad a kritikátlan termelés unalmában. Panaszokat hallok az erdélyi közönség közönyéről, mely únja a saját íróit s magyarországi vagy fordított könyveken kap. Az erdélyi könyvnek állnia kell a versenyt, tisztán belső értékére támaszkodva; s így állnia kell a kritikát is.

Méginkább állnia kell ha a magyarországi piacot ambicionálja. *Salvus conductusa* végkép érvényét veszti, mihelyt a pesti könyvkereskedő kirakatában megjelent. Semmi kíméletre nem tarthat többé igényt. Erdélyisége presztizsével úgyis előnyben van a hasonlórangú magyarországi származású könyv fölött. S ennek a presztizsnek elsősorban a léhább és olcsóbb termékek látják hasznát.

A közönség mindig kap a könnyűn... Hát még ha azt ilyen presztizs is támogatja. Amelyet nem igen tud az irodalmitól megkülönböztetni.

Szabad-e hogy a kritika ennek a presztizsnek még meg is adja az irodalmi szentesítést? Evvel hozzájárul a közönség megtévesztéséhez. S az irodalmi félmjelzések meghamisításához. A háború utáni erdélyi irodalmat rendesen csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében, s arra gyakorolt hatásában is vizsgálni. Ez a magyar kritikus természetes joga és kötelessége. Az erdélyi irodalom hatása a magyar irodalmi életre nem egy tekintetben üdvös volt. Friss példáját adta egy romlatlanabb, lelkesebb és szabadabb irodalmi szellemnek, erősítette az irodalom fontosságának tudatát, megtanított a magyar kultúra ügyét különválasztani a politikai határok és lehetőségek esetlegeitől. De igen könnyen lehet hatása káros is, ha elbátorítlanítja a kritikát s olcsóbb és szórakoztató, nem egyszer gyenge minőségű termékeit is a komoly irodalmiság nimbuszával küldi piacunkra.

Könnyű és szórakoztató írásokra bizonynyal szükség van. Bizonyos az is, hogy az erdélyi írók könnyű fajsúlyú műveikben is többnyire igen tisztességes szándékkal és eszközökkel szórakoztatják a közönséget. Már témáik is magasabbak és intelligensebbek mint amilyenek általában a könnyű regény témái szoktak lenni. Történelmi helyzetük komolysága a komolyabb, történelmi és világnézeti témák iránti érdeklődést nevelte föl bennük. De éppen ezek a komoly és »művelt« témák alkalmasak arra, hogy a közönséget csalódásba ejtsék. S mihelyt erdélyi könyvről van szó, szívesen és szinte szándékosan csalódik maga a kritikus is. Így kerülhetnek aztán a jószándékú és felületes, olcsó kultúrával pompázó feuilleton-regények a jámbor olvasók és tájékozatlan irodalomkedvelők »köztudatába«, sokszor nagyobb hangsúllyal mint az igazi irodalom standard-

művei. Kérdezni lehet, fontos-e ez a köztudat? És fontos-e hogy például a *Stradivari* című erdélyi regény, ahogy mondják, több példányban fogyott a pesti piacon mint a legjobb magyarországi könyvek nemtudomén hány százaléka együttvéve? A példányszámot nem kell sajnálni még Courths-Mahler-től sem. A tömegek közt még a ponyva is bizonyos hivatást teljesíthet; s aztán nemcsak a *Stradivari* fogyott nagy példányszámban, hanem a *Fekete Kolostor* is, aminek csak örülni lehet. De a *Fekete Kolostor* erdélyi bélyeg nélkül is az volna, ami! Nincs-e valami irodalomellenes abban a közszellemben és kollektív »sugallatban«, amely a giccset ugyanavval a presztizzsel viszi előre, mint a remeket s amely a kritika ellen kollektíve háborodik föl és azt kollektíve kikéri magának?

*

Erdélyi csillagok. — Mindez nem kritika akar lenni az erdélyi irodalom ellen. Csak védőbeszéd a kritika szabadsága mellett. Az erdélyi irodalomról elhangzott kritikával én nem mindenben értek egyet. A fölvetett kérdések némelyikéhez — mint például az erdélyi írások »társadalmi« hatásának kérdéséhez — hozzá sem tudok szólni. De elszomorít az, hogy magyar írók védekező csoportban tarthatnak össze a magyar kritika ellen, s kivált még hogy erdélyi írók a magyarországi kritikában külföldről jött támadást láthatnak. »Külföld« politikai fogalom; a kultúrának semmi köze az országhatárokhoz. Ahogy már mondtam: magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv.

Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írások és a magyarországiak egyformán. A régi erdélyi írók még sokkal messzebb voltak magyarországi társaiktól, mint a maiak. Politika és vallás, háborús és közlekedési okok szinte még tudomásukat is elzárták egymástól: egységes magyar irodalom ekkor még létezni

se látszott. Az a székelyesfranciás kis literatura, amely Erdélyben a fejedelemség korában kivirágzni kezdett, mégis édes és spontán hajtása a magyar nyelv közös talajának, mely a Királyhágón inneni ország késő virágait is megtermékenyítette. Az Aporokat és Mikeseket, minden különös erdélyiségükkel, a magyarországi író époly joggal tekinti őseinek mint az erdélyi; nem is beszélve Pázmányról, akit a marosvécsi *Helikon* tízéves találkozója alkalmából kiadott *Erdélyi Csillagok* című könyv szintén az «erdélyi csillagok» közé soroz.

En azt gondolom, hogy a »transzilvánizmus« leghelyesebb fogalmazásához épen ezek a gondolatok segíthetnek; s az *Erdélyi Csillagok* írói sokhelytt közel állnak ehhez a fogalmazáshoz. A transzilvánizmus nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar: erdélyiségében magyarságát őrzi és Európát gazdagítja. A transzilvánizmus a politikán túl és minden politika dacára kulturális nemzeti érzést jelent, mely nem szétválaszt, hanem összekapcsol; az európai nacionalizmus formái között ez egyike a legszabadabbaknak és legemberibbeknek.

Ez a transzilvánizmus nem találhat jobb és szebb kifejezést az irodalomban, mint ha azoknak a nagy erdélyieknek hagyományait követi, akik egyszerre tudtak erdélyiek és magyarok és európaiak lenni, s erdélyiségükkel a magyarságot és Európát dúsabbá tették. Ilyen értelemben a marosvécsi *Helikon* nagyon jól választotta meg ünnepi kiadványának anyagát. Szívbeli örömmel olvastam ezeket az esszéket Erdély nagyjairól, noha egyik-másik némi provinciális naivsággal túlozza hőseinek európai jelentőségét, s szerzőik írástudása sem mindig tökéletes. Vannak köztük lelkes szakemberek írásai, akik védtelenül esnek a frázisba és a képzavarba. De még ezeken is áthat valami igaz melegség és líra: egyik-sem száraz, tudákos értekezés, s legtöbbjük hangja nagyon távol áll a felületes és fölényes ujságíró-tónustól is. A legjobbakat a legjobb erdélyi írók írták, s némelyikük

valóban szép példája a nagyközönség elé szánt ismeretterjesztő esszének. Hőseikről bizonynyal nem sok újat mondhatnak, de annál több újat és érdekeset tudnak mondani az erdélyi sorsról és lélekről, s a magyarsághoz és Európához való viszonyáról. Ezt példázzák a különös és tragikus erdélyi nagyok, akiknek sora a könyvben a híres Kolozsvári-testvérekkel kezdődik, a prágai Szent György-szobor alkotóival... őket követve vonulnak föl egymásután Dávid Ferenc, a hitújító, Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász, a két Bolyai, matematikusok, Körösi Csoma, a világjáró. Sorsukban csakugyan meglepő párhuzam érződik; titánok ők, de Szizifusz is titán volt, s Prométeusz is, akit végül vadon sziklához láncoltak az írgy istenek. Mindegy, hogy a szikla kaukázusi-e, erdélyi vagy tibeti. A sziklán is a fény szomjasai: »Erdélyben születni s Európát kívánni«, mint az egyik esszé szerzője kifejezi. Ez végzetük az erdélyi íróknak is, akiket a kötet felsorakoztat, Rodostó rabjától kezdve, a legnagyobb magyar regényírón át egészen Ady Endréig, akit mint Pázmányt, e könyv szintén erdélyivé avat. Az az erdélyiség, melynek példáit és hagyományait ez a névsor adja, sohasem lehet idegen a magyarsággal és Európával.

KOSZTOLÁNYI

A költő, aki eltűnt közülünk, fiatalságom első barátja volt. Ezt talán nem kellene itt említenem, személytelenül kellene róla írnom. Kit érdekel, hogy mi volt ő *nekem*? Arról van szó, mi volt mindnyájunknak, a *Nyugat*nak, a magyar irodalomnak, az egész magyarságnak... Barátságunk különbenis osztozott az »ifjúkori barátságok« rendes, szomorú sorsában. Eltávoztunk, bár ez mindkettőnknek fájt; félreértések is estek köztünk, amiket a régi szenvedélyes rajongás emléke csak nehezített. Később a felhők eloszlottak. De az óra már délutánra hajlott, a reggeli friss, forró ragyogás nem tért vissza többé. Betegsége még messzebb vitte tőlem. Míg most a halál egyszerre megint közel hozta.

Mintha levetett volna valami álcát, úgy lép megint elélem, visszafiatalodva, ahogyan legmelegebb éveinkből emlékszem rá. Olvasom régi leveleit, amiket hajdan oly izgalommal vártam s úgy kaptam ki a postás kezéből, mintha szerelmes levelek volnának... S hirtelen azon fogom magam, hogy megragad a régi izgalom, szeretnék újból írni neki, fölvenni a régi fonalat, kiönteni a szívemet, mint ifjan... Micsoda naiv gices: ő már azt sohasem olvasná! S ő már előre megfelelt mindenre, előre és végleg. Személytelen, mindenkire szólva, ahogyan csak megfelelhet az élet kérdéseire egy ember, akinek sikerült kifejezni magát. Egy író.

Az ember elment, az író itt maradt. Ami belőle az enyém volt, külön az enyém, az eltűnt. S elvitte magá-

val az én életemnek egy darabját is; egykicsit én is meghaltam vele. De most nem rólam van szó, s nem arról, ami elmúlt. Az író élete nem múlik el, csak befejeződik, elkészül mint egy könyv. Ez éppen annyira kezdet, mint vég. Tedd el a fiókba a személyedhez címzett régi leveleket, s vedd elő azt a mindenkinek szóló nagy levelet, művét. Az mindenre felel s mindig időszerű. Őszintébb is mint a legbizalmasabb magánlevél. Könyveidet az elköltözöttért, aki nem hagyta meg címét, tartsd meg magadnak. A nagy levélen rajta van szellemi adressze; immár örök és változhatatlan, mint egy álló csillag helye az égi mappán.

Ez mind igaz; de mily hamisan hangzik mindez, ha őrá gondolok! Úgy érzem, hogy itt áll mögöttem, beletekint az írásomba, neveti páthoszmom, s ingerkedve ismétli jelzőimet. »Időszerű«? »Őszinte«? »Mindenkire szóló«? Hirtelen elszégyellem magam. A jelzők csakugyan rosszak; noha a szavaknak ezer értelmük van. Igaz minden lehet. A nagy feladat: *jellemzőt* mondani. Ez volna egyedül méltó hozzá, az egyetlen, ami őt érdekelné. Szinte látom feszülő figyelmét, mint valami jó mesterségbeli torna előtt. Megfogni lényét, körülírni, bekeríteni! Megtalálni a legpontosabb kifejezését. Szuggerálni a nyelv kitanult mágiájával... Ha ő volna a helyemben!

S egyszerre érzem, mily más vagyok mint ő! A feladat nem tud úgy izgatni, ahogy őt izgatná. A torna, a mesterség ópiuma nem ígér számomra megnyugvást és paradicsomot. Elborítanak az érzelmek, a gátlások. Nem — nem tudok személytelenül szólni róla, mint a csillagász a csillagokról. Halála óta már egy hónap eltelt, de én még nem tudok halottként gondolni rá, aki egy más világ lakója. Küzdök vele s mérközöm, mint társal; minden szavam magamról vall.

Ez az egyetlen mód, ahogyan beszélhetek róla: magammal kapcsolatban, magamhoz mérve, magamon át. De ezt talán ő is így jobban szeretné. Hisz az életet

szerette, élni kívánt! Ugy érzem, ahogy én meghaltam egykicsit benne, ő viszont tovább él bennem, közös multunknál fogva! Nagyon küzdelmesen, s egyáltalán nem a halottak módjára. Úgy beszélek róla, mintha magamról beszélnék, ennenmagam határaitól és korlátaitól. Nagyon különböztünk, noha az első pillanatban megállapítottuk, hogy teljesen egyek vagyunk: »szellemi ikertestvérek«, ahogy fiatal s még rajongó barátom az első elragadtatás lázában írta. Testvérek csak a vágyakban és eszményekben voltunk. De ezek még fontosabbnak látszottak számunkra, mint a tények és adottságok.

Mindaketten vágytunk a világ teljes átélésére és kifejezésére. A kifejezés eszközét a nyelvben kerestük, a magyar nyelvben, melyet mindketten imádtunk; de elégedetlenek voltunk avval a móddal, ahogyan ezt az eszközt idősebb kortársaink használni tudták és merték. Korunk magyar irodalmát megvetettük; halványnak, nyavalygónak, illatos selyempapirosok zizegésének tűnt föl előttünk majdnem minden, amit ebben az időben magyarul írtak. Erősebb példákért a multhoz fordultunk, főleg a mult utolsó nagyjához, Arany Jánoshoz. De körülnéztünk a messzeségben is, a külföldön, megismertük a századvég dekadens vágyakozását, mely az újra, soha nem ismertre szomjazott.

Tudatosan tüztük ki feladatunkul irodalmunk fölgazdagítását. Erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá akartuk átformálni. Fiatalkorunk dacára teljesen tisztában voltunk a céllal; de más-más út vonzott. Kettőnk közül ő volt a józanabb, gyakorlatibb. Az írói mesterség hőse, akivé lett, már korán jelentkezett benne. Szilárdan megvetette lábát a hagyományban, s makacs munkával akarta kiharcolni az állandó ihletet. Eszménye Arany volt, Flaubert, Stendhal és a parnassienek. Esztétikáját én is elfogadtam, de levontam belőle a végső következtetéseket. Szakítottam a költészet regényes konvenciói-

val és gúnyolva beszéltem az ihletről. Viszont teljesen ki voltam szolgáltatva az ihletnek, amelyben nem hittem. Sohasem tudtam rabbá tenni, mint ő ; kedvemre idézni s rendelkezni vele, akár a mese hőse a szolgáló szellemekkel, melyek egy gyűrűforgatásra megjelennek. Neki mindig rendelkezésére álltak ; elkísérték az ujságírás robotjába ; segítő sugalmuk tökéletes műremekké emelt egy-egy röpke cikket, levelet, riportot. Ő valóban megtörte a paripát, keményen kilovagolva, hogy minden lépése tánc lett. Az írás munkafegyelmét számtalanszor jobban bírta mint én, kinél a görcsös erőfeszítéseket hosszú csüggedések követték. Zsenge barátságunk folyamán mindig ő volt a biztató, a bátorító : noha fiatalabb volt nálam, s maga is a lelki kataklizmák korát élte.

De ő szilárd talajt talált a hagyományban : és pedig nemcsak az irodalmi, hanem az életbeli hagyományban is. Hamar kiábrándult a divatos modern jelszavakból, s valósággal fölháborodott egy alkalommal, mikor Arany János nyelvét »dekadensnek« mertem nevezni. Pedig közelállt hozzá a dekadens életérzés ; az ösökből azonban erőt és egészséget akart látni. Erőt és egészséget látott az életben is, melyet többre becsült az irodalomnál ; a valóságban, melybe úgy fogózott, mint iskolába adott ideges gyermek izmos és paraszt apjába. Melegen érezte a tények erejét, a mult hatalmát, az élet ősi, örök folyásának szépségét és változhatatlanságát. Megéjtette a hagyományok ellenállása ; otthon, család, haza meghitt varázs módjára hatottak rá. Származás, örökség, vérségi emlékek s rokoni ereklyék kincset és ihletforrást jelentettek neki. Míg én gyermeteg daccal üzentem hadat a családi gögnek, s egy ideig még nevemet is, familiám nagy megütközésére, tüntetve s mintegy demokratikusan, az ősi írásmód ellenére írtam : ő büszkén viselte nemesi előnevét s szívesen emlegette ősfélszékét s nagyapáit.

Gyermekek voltunk mind a ketten ; de kettőnk közül ő volt a felnőttebb gyermek. Ő volt az, aki nem

báva elképzelésből és ifjúi ábrándból indult ki, hanem az eleven és forró valóságból, amelyhez különös mód a társadalmi konvencióknak több közük van, mint a puritán igazságnak és logikának. A megállapodott, s megállapodásszerű emberi életformák, amelyeket legszebb költeményei később a lét mélységeinek, szerelemnek és halálnak eszméivel is társítani tudtak, olyasminek tunkent föl előtte, mint a versek rímei. A rím néha fontosabb, mint a tartalom. Így fogadta ő el a konvenciókat és külsőségeket, s nem kereste hozzájuk az erkölcsi vagy értelmi igazolást. Álláspontja egy költő álláspontja volt. Míg én már akkor is dugdostam magamba egy szemernyt abból amit ő utolsó idejében kissé megvetőleg *homo moralis*nak nevezett.

Egyek voltunk az arisztokrata és művészi világnézetben. De arisztokratizmusunk különbözött: én mindent az egyén erejére és érdemére akartam építeni. Toronybavonulásom egyúttal ítéletet jelentett, a logikátlan és csúnya világgal szemben. Bíró fia voltam s véremlen az ítélezés. Az ítélet jogát követeltem a költő számára; sohasem tudtam belenyugodni abba, amit eszem vagy igazságérzetem nem szentesített. Mindezt ő naivságnak érezte volna; s a köztünk lapangó ellentétet élesen kihozta egy évtized múlva a háború nagy lelki megrázkódtatása. Ő éppen úgy iszonyodott vérontástól és barbárságtól, mint én. De elfogadta, mint az élet tényét, mely ellen hiába volna a lázadás. Hozzá tartozik a nagy képhez és témához: ő csak szemlélő és ábrázoló lehet... Sőt volt talán művészlénységnek egy szöglete, egy rejtett ideg, mely önkénytelen még élvezni is tudta az új világosságot, amit a rettenetes események az emberi állat természetrajzára derítettek. Ahogy a művész élvez egy erős színt, vagy a klinikai tanár egy jellegzetes »szép« kórképet.

Semmi sem lehetett volna idegenebb neki, mint az én iszonyom és lázadásom, ki sohasem voltam hajlandó

megbékélni egy ténnyel, (vagy éppen még értéknek is látni) csupán azért mert tény. Ezzel az ellentéttel sok minden összefüggött, még irodalmi ízlésünk is. Az ő nagy példája s választott istene Shakespeare volt. Engem nyugtalan hajlamaim Dante felé vontak. Milyen ellentétes eszmények! Övé az ezerlelkű: aki tárgyilagosan gyönyörködik szépben és rútban, jóban és rosszban, erényben és bűnben egyformán; nem is kíván eligazodni az élet őserdejében; ábrázol egyedül az ábrázolás kéjéért s személyileg szinte el is tűnik; véleményeit, rokonszenveit még sejteni sem lehet... Enyém a lírikus, a szenvedélyes és intellektuális; aki pártállást vállal és ítélkezik, matematikai rendbe szeretné szorítani a zűrzavart s minden igazságtalanság felháborodással tölti el; a gyakorlatot sohasem hajlandó az elmélettől különválasztani, s személyileg is kiveszi részét a küzdelemből, melynek végén a száműzetés mostoha asztala vár. Így követeltem én is a költő számára azt a természetes, minden embert megillető jogot: küzdeni a jóért vagy a rossz ellen, még ha a küzdelem balgának, donkisottinak látszanék is, vagy annál inkább!

Kettőnk közül ő volt a fölényesebb, a józanabb, s bizonyos tekintetben mégis a hősiesebb is. Hívebb az író hivatásához s keményebb és mozdulatlanabb az őrhelyen, amely a kultúra őrhelye volt, noha ő kultúra helyett talán inkább csak mesterséget mondana. Én azonban sohasem voltam tőle oly távol, mint akkor. Elhidegülésünk már régebben kezdődött, s talán egyszerű visszahatása volt annak a szerelemhez hasonló szenvedélyes barátságnak, mely ifjúságunkat összekötötte. Soha zsendülő szellemek nem bámulták egymást lelkesebben, mint mi, s induló költőtől nem lehetett volna többet és nagyobbat várni, amit én vártam tőle. Ő pedig a forró, közös évek mértéktelen magasratörése után, mintha hirtelen leszállította volna igényeit, előkelően kiejtve kezéből a súlyosabb értékeket. Könnyű és

kicsi dolgokkal látszott megelégedni, kínálkozó, tetszetős hangulatokkal, érzelmes rajzokkal és játékokkal, puskinsi színezésű halk és elegáns vázlatokkal. Ez elég volt, hogy nevet és népszerűséget szerezzen számára a finomabb olvasók körében, de előttem szinte árulásnak látszott. Hogyan, ez lenne ő, kin azelőtt azzal szoktam csúfolódni, hogy semmi sem elég jó neki, ha nem legalább kétezer méter magas és örök hó nem fedi? Úgy tűnt föl nekem, hogy hűtlen lett nagyratűzött céljainkhoz, s olcsó sikerekkel éri be. Szerénység volt ez? az alkotó óvatossága, aki lassan épít könnyű anyagából, mint a pók a legkisebb körökön kezdve? tartózkodó előkelőség, mely nem megy túl a saját portáján? úri dac, a többretörő s erőszakosabb pályatársak igényeivel szemben vagy fölényes közöny, mely az irodalmi törekvésben is donkisottizmust lát? Legyenek mások *vatesek*, a nemzet prófétái, a magasságok légtornászai! Ő megmaradt a fiatal és pompás ujságíró s gyermekemlékeit csengető dekadens poéta szerepében. És pedig minden tüntető halkság és visszavonulás nélkül. Hisz így is tudott elérni sikereket, nem csekély népszerűséget, komoly hatást közönségben és írók közt egyformán. Kialakította stílusát, külön modorát s légkörét, melyet poétikus külsőségekkel, enyhe pózzal is hangsúlyozott, tintája színével, nyakravalója formájával, rímeinek tüntető meszterkélttségével.

Én ezt nem tudtam megérteni. Én a költészetben mindig maximalista voltam, alig képzeltem költőt, aki nem a legnagyobbat akarja, amit tud, esodálkozott a hanyag ujjgyakorlatokon. A szenvedő, könnyű versek, hevenyészett műfordítások szinte fájtak tőle. Azonkívül mind jobban gyűlöltem a pózt, s nem akartam belátni, hogy a póz gyakran az őszinteség egyetlen lehetséges formája. Ez talán visszahatás volt saját ifjatang pózaimmal szemben: bántott minden, ami készakart, modoros, tüntető. Túljó rímei is kedvetlenítettek. Mi szüksége

ezekre az olcsó ékszerekre? Én is szeretem a rímet, de csak ha úgy nő ki a sor végén, magától, mint az ágon a virág. Első novellái sem tudtak megkapni. Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prózától azt kívántam, hogy *mondjon* valamit; ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységet láttam.

De egyszerre a költő nőni kezdett. Egynéhány verse, a *Hitves*, a *Boldog, szomorú dal*, az *Ádám fiam útravalója* váratlanul le kembe zengett, mint a hirtelen megkondukt harang. Déli harangszó volt, az emberélet szomorú teljében, mely már eszünkbe juttatja a halált. Ezekről a versektől alig tudtam szabadulni, csengésük elkísért az ágyba, a félálomig, ezeknek ütemére jártam az utcán, ezeket mondogattam kedvesemnek. Régi barátom megint velem volt, ha csak szellemben is; mert egyébként keveset találkoztunk. Néha együtt mentünk egy-egy felolvasó útra, s ilyenkor a vonaton a költészet mesterségbeli kérdéseiről beszélgettünk, a vers válságáról, ami a levegőben volt, s őt épúgy izgatta, mint engem. Ő akkor egy könnyed mozdulattal egyszerűen eldobta a rímes és mértékes formát, mely mindaddig oly fontos volt neki, s megpróbálta szabadversekben fejezni ki magát. Ez nem adhatott igazi megoldást, s a *Szegény Kisgyermek* költője mindinkább a prózaírásra tért át. Egy nap elhozta hozzám *Pacsirta* című regényét, kéziratban. Most fedeztem fel benne a magyar próza nagyját.

A regény a *Szegény Kisgyermek* helyszínét és levegőjét idézi vissza. De elhagyva mindent, ami a régi versekben olcsónak látszhatott. Puritán, szinte sivár igazsággal... És mégis költőien; ami a nyelv különös mágiáját mutatja. Nincs ebben a nyelvben semmi lírai! Csak a szokatlan pontosság és jóhangzás, a mondatok szabatossága s a szavak tisztasága — hiánya mindennek, ami henye. bősege mindennek, ami jellegzetes — ezek árulják el a versen iskolázott író. Aki tudvalevőleg a legjobb

prózaíró. Azonban nem cél itt irodalmi méltatást csinálni. Én is írtam prózát, s az én prózámnak is használt valamit a vers palaestrája. De külön tanulmány tárgyává tenni a próza titkait, mint egy különös versforma titkait: ki csinálta ezt más ökövére magyar? Flaubert jut eszembe, vagy régi francia akadémikusok, latin retorikusok, klaszszikusok... A költő fegyelme nem volt elég erre: a stiliszta szakfegyelme kellett, a tudós fegyelme, a nyelvész fegyelme. És mindehhez az ujságíró külön fegyelme, mely bátorságot ad, a könnyű munka gyakorlatát, és megszabadít a naiv súlyosságtól, az ostoba komolyságtól... Kiben van mindez együtt? Magyarországon nem volt meg senkiben. Csak ha az ő prózáját olvasom, csak akkor érzem meg milyen mélypontra sülyedt mai irodalmunk nyelve, micsoda Csáky-szalmája ez, milyen bűnösök a stílus körül még legjobb íróink is. Én egy csöppetsem vagyok purista, nem hiszem, hogy az egyes nyelveknek önmagukba kéne zárkózniok, nem egyszer vitatkoztunk vele erről! De az ő fanatizmusára szükség volt: hogy eszméltessen! Egyetlen fanatizmusára ennek a fanatizmus nélküli munkásnak — a szerszáma iránt! Ez valami, ami józan és érdemes; nem lemosolyognivaló nagyratörés és donkisottizmus. Munka. Mesterség. Művészet. Kifejezni az életet, az imádandót és veszendőt, türelmesen, szerény darabjaiban, egyszerűen és hivalkodás nélkül. Próza.

S a prózának ez a művésze mégsem igazi prózaíró. Szíve a vershez vonta, a vers sorsa izgatta őt, a versköltőket érezte vetélytársainak. Még a prózában is a vers isteni könnyűségét, tökéletességét és tartalmatlanságát kereste. Boldog író, aki a gondolat keserves súlyosságából mindig csak épen annyit tart meg, amennyire szüksége van, hogy az ár el ne kapja hajóját; s nem kockáztatja a gyönyörű futást s tökéletes lengést valami otromba súlytöbblet terhével! Kifejezni az életet, igen; de nem az Életet, nagy É-vel; s a hangsúly inkább a

kifejezésen van. Feloldatlan rögök nincsenek önála, se nehézkes magyarázatok. Ahogy a versben a rím hozza a gondolatot... Édes Annának gyilkolni kell, nem valami bonyolult lélektani tétel kedvéért, csupán a regény irama kedvéért. Az élet igazában megfoghatatlan. Esti Kornél ellensége a mélységnek, s többre becsül egy könnyed és üres, de tökéletesen megcsinált hírlapi cikket valami mély költeménynél vagy töprengő tanulmánynál. Pedig súlyos és töprengő idöket élünk, a céltalan és boldog lengések aranykora lejárt, még a versek is tele vannak gondolattal és szándékokkal. Esti Kornél borzadva látja az ízlés hanyatlását, a politikai és társadalmi jelszavak elharapózását a versekben, a világnézettel üzőtt szélhámoskodásokat, zseni-pózt, a magyar sors és az emberi műveltség veszedelmein való céltalan és színészkedő mellveregetést. Ő gyűlöli a *vates*eket, s károsnak és rombolónak érzi a fő-fő *vates* mindent elöntő hatását, aki pedig nagy költő, a legnagyobb, Ady Endre.

Miért éreztem én magamat bántva, miért kellett tollhoz nyúlnom és visszabántanom őt, mikor — igazában híven önmagához, mert álláspontja kezdettől fogva ugyanaz volt, s az őszinte írástudó bátorságával a közvélemény terrora ellen — kimondta véleményét a nagy költőről, akit ő nem tartott oly nagynak? Valami mély ellentét szólalt meg itt is közöttünk, vagy csak az igazságtalannak tudott kritika ingerelte föl amúgy is rossz egyensúlyú idegzetemet? Sok-sok ideig nem érintkeztünk azután, s bizonyos, hogy Esti Kornél szavai sokszor keltettek bennem ellenmondást, olykor belső tiltakozást is, noha művészetét mindig jobban bámultam, s írásait elbűvölve kényszerültem élvezni. Az elegáns és népszerű rímelőből, fiatalságom első barátjából, szemem előtt lett nagy író és költő, ahogy már akkor tudtam, hogy az lesz; de nem épen olyan amilyennek akkor jósoldtam és képzeltem volna a jövőről alkotott ábrándokban. Nem mentünk egymás mellett, mint »szellemi

ikertestvérek». S hiába újíttottuk meg a régi barátságot, nem találtuk többé az utat egymáshoz. Őt könnyű vitorla vitte a gáncstalan művészet síma hullámán, az én hajómban pedig meggyült a szomorú súlyag, amelyről Esti Kornél oly megvetőleg beszél. A gondolat, a mondani-való egyre keményebb terhe, mely oly ellensége a művészetnek, ahogy ő értette a művészetet.

Az utolsó műveiben neki is belopózkodott művészetébe egy súlyos és kemény gondolat. Oly súlyos és kemény, hogy egy másik magyar költő egykor hősnek mondta, aki ezt a gondolatot agyában viseli. Nem volt már a téma mindegy neki: volt valami benne, amit különösen és minden áron ki akart mondani. Itt nemcsak a kifejezés tornája érdekelte. S most úgy tűnik föl, mintha ennek a gondolatnak csirája kezdettől fogva benne ült volna lelkében. Lassan nőtt föl, mint egy rettenetes embrió; ha jelenlétére gondolok, egyszerre más színben látom minden írását, ifjúsága dekadens rímeitől kezdve egészen a végső novellák cinikusan ható hitetlenségéig. Egész életműve mintha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megéri és kiteljesedik: a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában; ezeken kívül csak a Semmit hitte. Ez volt a sötét háttére könnyűségének, művészete boldog céltalanságának: mert semmi sincs ingyen. Imádta az életet és félt a haláltól már korá ifjúságától kezdve. Képzletét delejes erő vonta a sötét partok felé. Művei tele vannak orvosok és betegek rajzaival. Most egyszerre maga is ott állt a határon. Mily soká kellett ott állnia, s belenéznie a sötétbe. Rettenetes küzdelmet vívott a Rémmel! Lélekzetfojtva figyeltük, önzően, mert magunkra gondoltunk. Utolsó versei, melyek a magyar költészet legszebbjeihez sorakoznak, mindenkinek a saját haláláról énekelnek.

A «GONDOLAT ÉS ÍRÁS» ELŐSZAVA.

(1922)

E tanulmányok az irodalom és filozofia határain járnak kicsi lámpáikkal.

Van köztük rövid és hosszú, régi és új, komoly és játékos.

Előszót kívánnak, mert nem egységes és tegnap-írt könyv ez, hanem hosszú fejlődés állomásai; csupa tévelygő, kik sötétségben és zivatarokban, hol erre, hol arra, körben forogtak az egy Igazság körül.

Néha már azt hittem, kialszik a lámpa: de megint föllobbant.

Cikkek vannak itt, nagyobbára aktuális cikkek, — de aktuális cikkek örök témákról; s talán az örök dolgok aktuálítása él egy kicsit ebben a könyvben is, úgy mint a lelkekben élt az utolsó tizenöt év változatai közt.

S itt van egy élet is.

Itt a fiatalság, a tanuló gyermekes hiúsága, még friss önbizalom és kincses forrongás: indulva boldogan az Eszmék birodalmának meghódítására.

S itt vannak a férfi kételyei és csüggedései, a meg rázkódtatások és megingások a Zivatarban.

Minden ellenmondásban mégis csak egy élet, minden tévelygés között mégis egy út.

Adom a cikkeket, témáik rendjében* és változás nélkül; de egy-egy évszámot irok mindenik cím után: legyen mint kilátszó zsinór a fölfűzött szemek közt. Nem néma számok ők: magyaráznak, egyeztetnek, dicsekednek vagy elnézést esdenek. Kérem az olvasót, figyeljen rájuk!

Babits Mihály.

* Ez így volt a *Gondolat és Írás* c. kötetben. A jelen kiadás visszaállítja az időrendet.

JEGYZETEK.

E tanulmányok majdnem kivétel nélkül valamely aktuális indítéknak vagy alkalomnak köszönik létüket. Természetesen távolról sincs itt minden, amit hosszú éveken át a magyar irodalom utait és eseményeit figyelve elgondoltam és leírtam. Mellőztem azt, aminek érdeke pusztán az aktuálitáshoz kötődött, az élő irodalom napi kritikáját, kortárs írókról írt bíráló cikkeket vagy jellemzéseket, valamint a könyvbírálatokat is (hacsak a bírálat formája nem csupán ürügy volt valamely általánosabb érdekű probléma felvetésére). Ezek közül nem egynek megvan a maga történeti érdeke. Így például annak a cikknek, melyet Kuncz Aladár *Fekete Kolostoráról* írtam, mindjárt a könyv megjelenése után, az *Erdélyi Helikonba*, s mely először állapította meg e remekmű értékét és helyét irodalmunkban. Így azoknak a kritikáknak is, melyek az új népies iskola első jelentkezéseire hívták föl a figyelmet, valamint a *Nyugat* által kiadott *Új Antológia* előszavának, mely először próbálta meg az újabb költőnemzedék szellemi arcképét megrajzolni. Megemlítem még a háborúban elesett fiatal költőről, Békássy Ferencről, írt nekrológot, s a korán elhunyt kiváló tudósról, Király Györgyről, szóló tanulmányt, mely a magyar tudományos irodalom kéréseit érinti. (Az egyik *Irodalmi Problémák*, a másik *Gondolat és Írás* c. kötetemben olvasható.) Kihagytam végre azt az ismertetést is, melyet egy francia folyóirat felkérésére írtam a magyar irodalomról, s melyet később, német közönség számára átalakítva, a berlini egyetemen is előadtam; holland fordításban is megjelent. Az érdeklődő elolvashatja *Élet és Irodalom* c. könyvemben; itt feleslegesnek tartottam közlését, mert tartalma e kötet olvasóinak már nem sok újat mondana. — Egyebekben a *Nyugat* különböző évfolyamaira utalok. Majd minden lényegesebb effajta írásom ott látott napvilágot.

Az *Írás és Olvasás* egyes darabjaihoz, mikor először jelentek meg könyvalakban, jegyzeteket csatoltam, melyek

részben a cikkek keletkezését világították meg, részben tartalmukat egészítették ki bizonyos technikai kifejtésekkel és magyarázatokkal. E jegyzetek közül a fontosabbakat itt ismétlem, ellátva helyenként azokkal a pótlásokkal, melyeket az azóta eltelt hosszú idő tesz szükségessé.

IRODALMI NEVELÉS (687. l.)

Eredetileg csakugyan a fogarasi főgimnázium értesítőjében jelent meg ezen a címen: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. Itt tehát a dolog természeténél fogva kényszerültem az akkori gimnáziumi tantervben megállapított tárgysorrendhez ragaszkodni s a tantervet általában glosszáim számára bírálhatatlan alapul elfogadni. Maguknak a glosszáknak eszmei függetlenségén és érvényességén ez mit sem változtat.

AZ IRODALOM HALOTTJAI (703. l.)

E tanulmányok mindhárom író, akiről beszélnek, ha nem is szavaikkal, de hangsúlyukkal bizonyára némileg túlbecsülték. Ennek az oka részint az írók időbeli közelségében s a cikk írásának idején uralkodó általános hangulatban, részint kétségkívül azon véletlenségben is kereshető, hogy ifjúságomban mind a három író valamely okból közel jutott hozzám.

Ma már nyilván látom ezt; mégis újra közlöm itt e tanulmányokat. Mert magamnak sem az esztétikai megítélés volt bennük a fontos, hanem az irodalom-pszichológiai probléma, amelyet fölvetnek. Az e probléma körül mondottakat nem érinti az sem, ha a példaként szereplő írók értékéről ma már sok tekintetben más véleménnyel vagyok. (1916.)

A szóbanforgó Komjáthy-könyvet Sikabonyi Antal írta, és Rákosi Jenő újságvállalatának, a *Budapesti Hírlap*-ak, kiadásában jelent meg.

PETŐFI ÉS ARANY (727. l.)

E cikk megírása óta Arany tanári működéséről számos új adat látott napvilágot, s az irodalomtörténetin kívül egyéb előadásainak jegyzetei is előkerültek. Ezeket persze a cikkben még nem használhattam föl. — A megbírált Petőfi-könyv Hartmann János *Petőfi-tanulmányok* c. kötete.

VÖRÖSMARTY (748. 1.)

Az első, aki Gyulai Vörösmarty-arcképének elégtelenségét és, hogy így mondjam, Vörösmarty arcának kettős-ségét észrevette, Schöpflin Aladár volt, már 1907-ben. (L. Schöpflin: *Magyar Írók. A két Vörösmarty.*) Cikkeim írásakor ezt a tanulmányt nem ismertem.

A fordításról és a formák viszonyáról l. a *Dante fordítása* c. cikkhez írott jegyzetet.

DANTE FORDÍTÁSA (804. 1.)

(1916-ból való jegyzet.)

E tanulmány nem azonos megjelent Dante-könyvem előszavával s jóval előbb íródott, mint a *Pokol* fordítása elkészült volna.

Ma már ennek sem minden állításával értek egyet, de a fő gondolatok azóta még megerősödtek bennem. A műfordítás a népek lelkének egyik érintkezésmódja, finomabb hangulati mondanivalók közlése néptől népig: de e célt csakis a formahű fordítás szolgálhatja.

Az utóbbi pontot irodalmunkban még mindig vitatják. Vitathatóságát nagy mértékben támogatja a Baksay kitűnő Homér-fordításának sikere: pedig ez a mű kétségtől oly értelemben kitűnő, mint a Pope Homérje: kitűnő mű, anélkül, hogy a jó fordítás szolgálatát tenné.

»Különös, — írja Radó Antal a magyar Homér-fordításokról szóló értekezésében, mely voltaképp a Baksay panegirisze — hogy az alakhű fordítás merev követelésével még ma is találkozunk irodalmunkban, még pedig nem, mint az ember hinné, klasszikus filológusok részéről, mert hiszen ezek... az antik versformát igenis elejthetőnek mondták, hanem költők részéről. Csak nemrég Kozma Andor éppen Baksayról stb.»

Az én véleményem szerint ez éppenséggel nem különös, hanem egészen természetes. A költők ragaszkodnak a formahűséghez, mert ők értenek ehhez a dologhoz: ők ismerik a forma fontosságát. Csupán a költők véleménye lehet irányadó. A filológusnak az adattartalom elsőrangú fontosságú a költői műben is: s az adattartalom, azt hiszik, hívebben visszaadható a kevésbé formahű fordításban. (De akkor tulajdonképpen alig van értelme, hogy egyáltalában a verses fordításhoz ragaszkodjunk.) Költői szempontból azonban a tartalom mint adattartalom egy-

általán nem bír fontossággal: csak mint színtartalom; s a színezés hűsége nem egészen azonos az adathűséggel. Teljesen elengedhetetlen azonban a hangulati és formai hűség; mert a költőnek nem tartalmi, hanem hangulati és formai mondanivalói vannak, egyébként prózában is megmondhatná. E hangulati és formai mondanivalókat közvetítenemzettől nemzetig a művészet, a műfordítás; a tartalmi mondanivalókat a tudomány is közvetítheti.

Érthető tehát, ha a költők (mint Arany, aki a klasszikusok magyaros fordításáról paródiát írt) és a költő-műbírák (mint Matthew Arnold híres essayjében: *On Translating Homer*) mindig a formahű fordítás szószólói voltak. Jól érezték ők, hogy az új formába való átültetés voltaképp nem fordítás többé, hanem inkább ugyanazon tárgynak egészen más költői művé való feldolgozása: mert hiányzik belőle a formaközlés jellege, egy formahangulat átadása nyelvből-nyelvbe. (Ezért a franciában, hol a formaátvevés nyelvi okokból gyakran még tökéletlenül is lehetetlen, a verses fordítás inkább átültetés s ritka kuriózum.)

Az ellenkező véleménynek természetes képviselői, mint mondtam, a filológusok s a legkiválóbb talán Wilamowitz-Möllendorf érdekes tanulmányában: *Was ist Übersetzen?* és fordítói gyakorlatában is. Wilamowitz, mint Baksay is, abból indul ki, hogy egyes formák más-más nyelvben más-más használatúak és hatásúak, ahogy pl. a hexameter a magyarban ünnepies, a görögben naív. Eszerint a formákat is le kell fordítani, mint a szavakat: azaz olyan formát kell keresni, mely az új nyelven körülbelül hasonló hangulatú és hatású, mint az eredeti nyelven az eredeti forma. Wilamowitz finom tudással keres össze hasonló *használatú* formákat klasszikus és modern nyelvek közt s megpróbálja néhány átültetéssel igazolni elméletét: a Nibelungenlied egy részletét homeroszi stílusban és versben fordítja görögre, Goethe egy dalát horatiuszi formában latinra stb.

Érzésem szerint az eredmény éppen az ellenkezőt bizonyítja, mint amit akár: azt t. i., hogy a költemény hangulata és hatása mennyire átalakul még a leginkább hasonló használatú idegen versben is. Ennek igazolására merészkedem ideírni a következő néhány sornyi kísérleteket, melyek filologice bizonynyal tele vannak a legelemibb hibákkal (hiszen szerzőjük távol áll a filológiától), de mégis kellően szemléltetik célzatunkat. Az első Vörösmartynak *Haldokló leány* c. költeménye, melynek első strófáját emlékeztetőül ideírom:

Mért, könnyű lebel,
mért játszadozol te ölemben?
A sárga level,
kit szárnyad emel,
nem zseng soha több kikeletben

Vörösmarty-tanulmányunkban kimutattuk, hogy ennek leginkább megfelelő stíl a latinban a tibullusi forma; tehát ime:

PUELLA MORIENS.

In gremio aura levis mihi cur sic ludis inerti?

Quam fers, languida non herba virescere vult.

Ac velut in media herba via languescere nata,
sic vita in media nata puella mori.

Quam dabat iste fidem miles mihi vae male servat
conterit heus eculi ungula cor trepidum.

Depositura meo tumulo levis aura quid affers?

Flaccida — ne signo plus feras — herba sat est.

Perjurum variis si floribus uti videbis,

«Aspice vestigia» — redde — «superbe, tua!»

Ugyanígy megpróbálhatjuk a *Keveházát* (a leghomeroszibb zamatú költeményt, melyet magyarul ismerünk) a Homeros stíljében görögre ültetni. Csak a kezdő sorokat írjuk le:

1. Τίπ' αὐτ' αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες ἀγκυλοχεῖλαι
ὀρνιθές τε κακοὶ μεγάλα χλάζοντες ἐπήδαν
Δανουβίῳ παρ' ὀχθῆσιν πλατέος ποταμοῖο;
οὐκ ἄλλα φρονέοντες οἰωνοὶ τ' αἰγυπιοὶ τε
ὀρνιθές τε κακοὶ μεγάλα χλάζοντες ἐπήδαν
ἀλλ' ὅτι κείσονται μάλα μυριοὶ ἀντόθι νεκροὶ
αὔριον ἥϊωθεν· τοὺς δ' ἐνθάδε γυπτες ἔδονται.

2. Λαός Δανουβίου ἐντός τε πέρην τε ῥόοιο
οὐκ αὐτως ἐγχεσιν ἀγείρεται οὐδε μαθήσει
ἀλλ' ἥως τε ζόφος τε πέρην κατενώπα ἰδόντες
ἔστασαν ὥστε ῥόον ποταμοῦ τηδ' ὕδατι πλησθέντ'
αὔριον αἵματι πολλ' ἐρυνθαίνεσθ', αὐτὰρ ἔπειτα
μήτερες αὔξουσιν θαλερόν κατὰ δάκρυ χέοντες.

Látványos, mily egészen más lesz a vers az idegen köntösben; s ez érthető is, mert a forma más *hangulatú*, ha ugyanazon *használatú* is. Wilamowitz tévedése éppen

abban rejlik, hogy igazi filológus létére a forma *használatát* azonosítja *hangulatával*; holott a két kategória körei egymást egyáltalában nem fedik. A homéri hexameter pl. kétségtől hasonló használatú volt a magyar alexandrin-nal, mégis egészen más hangulatú; s éppen e formahangulat különbsége, mely azonos műfajnál és azonosan népies hangnívóban is fennáll a görög és magyar közt: ez az, amit a műfordítónak át kell ültetnie, ha nem egyszerűen egy magyar költeményt akar alkotni a görög anyagából, hanem a görögnek szellemét magyarul kifejezni. A görög hexameterhez, minden használati különbsége dacára, még mindig közelebb áll a magyar hexameter, mint bármely alexandrin: mert ez *mégis csak hexameter*; s a magyar fordító legfőbb és legnehezebb formai feladata éppen a magyar hexametert a görögnek hangnemére beállítani, a görögével azonos használatra alkalmassá tenni. Nehéz feladat, de mégsem oly *elvileg* lehetetlen, mint egy egészen más, sőt más nemzet szellemétől alkotott versformával a hexametert kifejezni.

MAGYAR IRODALOM (823. 1.)

(1916-ból való jegyzet.)

Az ú. n. magyar versforma problémája egészen külön fejezetet érdemelne. A valóság az, hogy ez a versforma minden változatosságával és élénkségével is, régi formájában kevésbé látszik alkalmasnak, hogy a modern, mélyebb és differenciáltabb érzések köntöse legyen. Ezért van az, amiről Négyesy panaszkozik: hogy újabb költőink egészen elfordulnak az ősi formáktól. A magyar vers mai ízlésünk számára népies forma, a népies formák minden korlátoltságával, ügyetlenségével. Petőfi gyermeket és népies hangulataihoz sokkal jobban illett, mint a maiakhoz: s mégis már Petőfi sokkal szívesebben alkalmazott magasabb hangnemben nyugateurópai verset. Az alexandrin, ahogy újabb költőinknél itt-ott megjelenik, művészetlenségével, pongyola és monoton könnyűségével, igazán elkedvetlenítő, szinte már nem is vers. A kísérletek, francia alexandrint magyarral visszaadni, megdöbbenően mutatják, mily szegény és színtelen ez a mi formánk, mennyire nélkülöz minden hajlékonyságot és finomabb zenét úgy, ahogy ma átlag kezelik.

Az első, aki érezte ezt, Arany János volt. Ezért akarta versünket kezdettől fogva reformálni: és pedig az ú. n. nyugateurópaihoz való közelítés, az időmérték alkalmazása

által, ami nyelvünk természetével nem ellenkezik. (Hiszen ez az ú. n. nyugateurópai vers tulajdonképpen szintén teljesen magyar: a nyugati nyelvek nem is képesek a pozíciós-mértékes verselésre.)

Arany először (*Toldiban*) a magyar ütemek ereszkedő voltánál fogva kínálkozó trochaikus megoldással kísérletezett; az eredmény azonban kemény és monoton hangzású maradt. S kétségkívül ő sem öltöztette volna bonyolult és nehéz költészetét oly túlnyomóan e kemény és naiv formákba, ha későbbi éveiben más úton nem sikerül azokat modernekké alakítania; aminek egyszerű titkát nekünk is csak el kellett volna lesni, hogy régi formánkat mai használatban is alkalmasként megőrizzük és továbbfejlesszük. S csakugyan, e titok (legalább az alexandrinra vonatkozólag) pontosan kifejezhető néhány könnyű szabályban, amelyeket Arany, ha tudatosan és épígy nem formulázott is, *Buda halálában* és a *Toldi szerelme* későbbi részeiben majdnem mindig pontosan betartott, ha tárgyban vagy hangnemben valami külön oka nem volt, hogy a régi, naivabb verseléshez ragaszkodják. És bizony ez egyszerű szabályokat tudatosan vagy tudattalanul be is kell tartani mindenkinek, aki manapság magasabb vagy komplikáltabb érzelmeket alexandrinban ki akar fejezni. (S ma már alig lehet költő, akinek ne volnának érzelmei komplikáltabbak, mint amilyet a régi népi forma megtűr: úgyhogy a régi, föl nem újított alexandrin is ma már alig használható egyébire, mint népies stilizálásokra.)

Ime, idézek most egy strófát a *Buda halálából*, hogy a modernné tett alexandrin szabályait egyszerűbben megérthessük:

— — — — —		— — — — —
Sátorba nyitottak,		engedelem nyervén;
— — — — —		— — — — —
szólt az előljáró		maga ékes nyelvén;
— — — — —		— — — — —
Etele a szókat		érti vala folyvást:
— — — — —		— — — — —
de azért kívánta,		magyarázza tolmács.

A ∪ jellel jelöltem azon szótagokat, amelyek a vers zenéjének minden vesztesége nélkül lehetnének ellentétes kvantitásúak. A szabályok tehát (melyek felállításában Aranynak tisztán csak gyakorlatára és semmiképpen sem elméletére voltunk tekintettel) a következők:

1. A félalexandrin utolsóelőtti szótagának hosszának

kell lenni. Az oly vers, melynél e szótagok egyike rövid, legfeljebb oly gyakoriságú és szerepű lehet, mint a spondaikus hexameter. (Különösen ily szerepe van a rímben levő paenultima rövidségének.)

2. Az előző négy szótag egyszerű szabálya: ezek közt legalább két *szomszédos* szótagnak rövidnek kell lennie. Tehát e négy szótag:

vagy $\cup \cup - -$: *Ionicus a minore*;

vagy $- \cup \cup -$: *Choriambos* (Arany szerint a magyar vers legotthonosabb üteme);

vagy $- - \cup \cup$: *Ionicus a maiore* (amelyet Arany, az utána következő tagokkal együtt nézve, szintén a choriambikus versek közé sorol: anapaestikus lejtésre is emékeztet);¹

vagy $\cup \cup \cup -$ és $- \cup \cup \cup$: amelyekről Arany megjegyzi, hogy a choriambushoz hasonló hangzásúak.

Bármelyik szabály ellen ok nélkül vagy huzamosabban vétünk, a vers népies pongyolaságba s leggyakrabban zenétlen keménységbe csúszik. Mindazonáltal itt is érvényes, ami versnél mindig: a szabályokat *nem szabad* egész pontosan és kizárólagosan megtartani. Módjával szép magyar nyomatékot adhat a versnek a rövid paenultima, de akkor az mindig hangsúlyos legyen; viszont a 2. szabályhoz való túlzott ragaszkodás oly lágyságot és olvadékonyságot szül, mely a szándékolt kifejezéssel ellenkeezhetik.

Egészen hasonló célt szolgál az ősi nyolcas metrízálása, melyet Arany románcszerű verseiben stílszerűen a spanyol trochaeus-formával elegyít, különösen használva azt a szép fordulatot, mikor a trochaeus a cezurát a negyedikről az ötödik szótag végére löki át:

Most is vallják,		gyre dallják
Szerbhon ifjai,		eányi...

Az *Ionicus a minore*-formát, kevésbé rendszeresen és tudatosan, de szintén használja, pl. a Tengerihántásban:

¹ Valóban, mi különbség e között: Munkában az éjet nappal teszik eggyé (*B. H.*) és e között: És röpköd a bomba és pattog a gránát? (*A Szondi két apródjából*, mely anapaestusi vers.) Túlságos sok ily anapaestusi lejtésű sor az alexandrint egészen kivetköztetheti eredeti jelleméből.

Sanyarú volt beleszokni,
 napon égni, pirosodni,
 — hüvös éj lesz, fogas a szél —
 derekának hajladozni.

(Az 1j előtti tagot rövidnek vettem, mint Csokonai is a 143. oldalon idézett versében: *A hatalmas szerelemnek — megemésztő tüze bánt* stb., ahol az ionicus-lejtés végig pontosan megtartatik:

Teljesítsd angyali szókkal
 szeretőd amire kért:
 ezer ambrózia-csókkal
 tizedek válaszóért.

Az ily szavakat (teljes stb.) a régiek gyakran *ly*-lyel is írták.)

(*E jegyzet tartalma az ú. n. új népies iskola* fellépése folytán ma már sok tekintetben kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorul. Kétségtelen, hogy a magyar népi versformák szerepe ma egészen más, mint 1916-ban volt.*)

MA, HOLNAP ÉS IRODALOM (904. 1.)

(1916-ból való jegyzet.)

Sok ellenkezést keltett maga az a tény, hogy egy olyan kevésbé beérkezett nyilván még valóban éretlen jelenséggel, mint a magyar futurizmus, hosszú és komoly cikkben foglalkoztam; bár a cikk maga eléggé hangsúlyozza, hogy nem *jelenségről*, hanem *elvről* van szó. Az elv fontossága pedig nem tagadható: mert kétségtelen, hogy az irodalmi anarchia eszméi, tudatosan vagy tudattalanul, bomlasztóan vagy termékenyítően, de hatni és terjeszteni kezdtek. Sőt maga az irodalmi forradalom, teljes és összefüggő eszmekörével, periódikus tünet, analógiái az irodalomtörténetben könnyen megtalálhatók s pszichológiája

tisztán tudományos szempontból sem lehet érdektelen. (Mai alakját persze a háború és korunk társadalmi viszonyai szocializstikussá színezik, a régi hasonló forradalmak individualisztikus jellegével szemben.)

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA (931. I.)

Eredetileg bevezető előadás Odry egyik szavalóestjéhez. Itt némi változtatással.

TANULMÁNY ADYRÓL (940. I.)

E tanulmányt némi tekintetben kiegészíti Ady posztumusz kötetéről, az *Utolsó Hajókról* írt cikkem, mely *Élet és Irodalom* c. kötetemben is megjelent.

Ady-tanulmányomra Földessy egész kötettel válaszolt. Ebben, valamint egyéb írásaiban, heves támadásokkal illette felfogásomat. Nem tartom feleslegesnek itt újból közöztetni azt a választ, mellyel e támadásra feleltem, s mely némi tekintetben Adyról s az új magyar versről valott fölfogásom kommentárját adja (1920):

1. »A zseni titok«. Nem mondtam én evvel valami merész új igazságot, hanem nagyon is egyszerű s a köz tudatban elismert magától-értetődőséget. Ha már az ember általában titok: a zseni, amennyivel gazdagabb lélek, bonyolultabb másnál, annyival inkább az. — »Mit tudok én Baróti Szabó Dávidról?« — Persze, keveset, mert amit ő jelent, mindössze is kevés. — Göthéről sokkal többet tudok. Mindazonáltal lehetséges, hogy Baróti Szabót evvel a kevéssel elégjöl ismerem, — Göthét sohasem ismerhetem elégjöl.

Nyilvánvaló, hogy lehet ennek az igazságnak paradoxszerűen ellenmondani is: hisz a zseni épen az az ember, aki ki tudja fejezni titkát: »mennél zsenibb valaki, annál kevésbé titok«. De mennél zsenibb valaki, annál nehezebb is kifejeznie magát, és különben amennyire kitudja fejezni magát: épen ez a csodálatos kifező képesség új titok. Mi célja ilyeneken vitatkozni? A szellemi élet terén kevés igazság van, aminek az ellenkezőjét is ne lehetne valami értelemben igaznak mondani: hisz oly bonyolult világ ez! Az összefüggésnek kell igazítani: az igazságnak *egyéni*leg igazzá válni azon a helyen, ahol áll. A zseni, rejtelmes kifejező erejével, jobban feltárulhat a rejtelmes emberi *érzés*

számára, mint akárki más ember. Az értelem számára azonban, a tudós számára, az a feltárulás, és a zseni maga, a legnagyobb titok.

2. »Adyra azt mondani: szimbolista — kevés. Miért kevés? Mert ő nemcsak olykor-olykor, hanem habitusosan szimbolista... Hiszen épen ezért lehet így nevezni. »Olykor-olykor« minden költő szimbolista: »a szimbolum olyan módja a szemléletnek, mely egy élénk költői fantáziának sem idegen« — mondja Földessy is. Ő valahogy úgy gondolkodik, hogy Ady nem szimbolista, több annál — legalább is: misztikus. Csakhogy a misztikus nem több a szimbolistánál, hanem más. Adyra nem lehet oly értelemben mondani: misztikus, mint pl. Blake-re. Adynál a szimbolum a fontos, annyira hogy szinte benne él szimbolumaiban, élete is szimbolum lesz, de nem *csak* szimbolum, hanem mindennél fenségesebb dolog: szimbolum! Ez a szimbolista. A szimbolista-versben maguk a szimbolumok pompáznak és rajtuk veszik minden figyelem.

A misztikusnál máskép van. Ott a szimbolum csak eszköz: a fontos az, amit a szimbolum jelent. Az élet pedig *csak* szimbolum, minden fényével és pompájával, nem fontos. A fontos valami, ami az élet mögött van.

Ady semmiesetre sem misztikus.

3. De még kevésbbé: filozófus. Még a misztikus költő sem filozófus, mert költő, mert nem fogalmakkal *egységesít* hanem fantáziával inkább szétszórja a sugarakat, a színeket, túl még a láthatón is mint prizma a spektrumot, vöröstől ibolyáig és azon túl. Bizonyos, hogy a filozófiában is hasznos a fantázia, de csak mint mankója és szárnya az értelemnek, mely a saját céljai érdekében használja fel. A filozófusnak mindig a fantázia fölött kell maradnia. Kant pl. nem »egy vakmerő elképzeléssel állapítja meg a tér és idő csak-emberi voltát«, ezzel »felül-emelkedve a merő értelmén«, — hanem épen értelmi okok alapján mond ellen egész fantáziánknak, állítva, hogy pl. a tér nem lehet objektív — ami fantáziánk számára képtelen állítás, mert a világot nem tudjuk tér nélkül elképzelni. Ady viszont belül marad a képeken, belül a fantázián. Mikor pl. az »egy utcájú zsarnokról, az Időről« beszél, akkor nem »ugyanazt a problémát feszegeti, amit Kant«, — hanem ép ellenkezőleg, az időt, amit Kant az objektív valóságok sorából törölni akart, nemcsak mint objektív valóságot, de sőt mint látható, utcás valamit, testté tette. Ady nagysága és sorban ép ez a költői megtestesítése az elvontnak, mert hiszen ami filozófiai (vagyis

értelmi) tartalom van e versben, az csak annyi, hogy az idő (műszavakkal mondom) egydimenziós és irreverzibilis, amihez bizony nem kellett Kant és ami bizony elég »soványka filozófia«, De hát dícséret a költőre, ha azt mondjuk rá: filozófus?

4. Ady nagy életigenlése, mint *faculté maitresse*, nem a Földessy gondolata. Egészen magától értetődő gondolat ez s nem öneki jutott először eszébe. Én már 1908 körül megírtam (a *Nyugat* első Ady-számában) — s már akkor is úgy mint természetes és ismert valamit. Földessy könyvéről szólva, vissza kellett térnem rá: nem mintha a könyvből hiányzana, hanem épen azért, mert annyira természetes sarkpontja e könyvnek és minden írásnak, amely Adyról szól.

5. Egyáltalán: Földessy mintha minden szavamban hiánykeresést és hibáztatást látna, holott kritikám tenorja épen nem ez. A »metonimikus megfordításokra« nézve is kár újból bizonykodnia, hisz elismertem igazságát (s még példáját is idéztem: a *nedves hazugságot*). De idevágó eset-e a »fekete virág«?

Fekete virágot láttál

Különös volt, tehát letépted —

Ady a nőt képzeletben virágtépőnek és úgy is mondja. Hol itt a metonimikus megfordítás? Az igaz, hogy a sablon-hasonlatokban a férfi szokott virágtépőként szerepelni, ennyiben Ady képe megfordítása a megszokott szemléletnek, — de mért »metonimikus«? — A »ledér Istennél« is természetesebbnek gondolom a magam értelmezését. (Mikor a »betyár istenét« szidják valakinek, ebben az a gondolat settenkedik, hogy »még az istene is betyár«, s épen olyan ez, mintha a római a tolvajt rajtacsípve, Mercuriust emlegetné, a *tolvajlás istenét*.)

6. Földessy versértelmező eljárása sokszor páratlanul erőszakos és felháborítóan jogtalan. Mi joga főleg magyarázni, amit mindenki ért s másképp magyarázni, amit a saját bevallása szerint is mindenki magától egyféleképpen ért? Tessék elolvasni ezt a költeményt: *Az én hadseregem* (a *Minden Titkok Verseiből*). Nincs ebben a legparányibb homály. »Nem lehetett olvasó« — mondja Földessy maga is — »aki azt a verset az első olvasásra másképp magyarázhatta volna, mint az ifjú generációhoz intézett buzdítást s ha olvasóm most rálapoz, kezem rá: mosolyogva fogja az én kommentálásomat fogadni...«

Nem, nem mosolyogva: boszankodva! Földessy minden ok nélkül azt állítja, hogy Ady saját verseit érti a »tiatalokon«, hogy az egész költemény az Ady-versekhez szól: — minden ok nélkül, mert a másik magyarázat kétségtelenül sokkal egyszerűbb és a Földessy mellett legfeljebb az szól, hogy elvégre, ha nagyon akarom, ezt is belemagyarázhatom Ady szavaiba. A szók türelmesek. Szegény Ady, ha csak legtávolabbról sejtette volna is, hogy valaki valaha így ferdén értheti a versét, talán beszűrt volna egy szót, ami végkép lehetetlenné tegye ezt a furcsaságot, de hogy az ördögbe gondolt volna erre? Mikor a vers olyan világos. Bizonyára nem tette föl kedves Földessyjről ezt a különös tömörszilárdságot, ezt a tanárinális-több nagyképűséget, mely ilyen egyszerű verset is tovább akar magyarázni, mindenáron félremagyarázni! és még hozzá »Ady értésének egész reputációját« teszi erre.

Mily csüggesztő gondolat a költőnek, hogy legegyszerűbb szavait így elcsavarhatja, sőt szinte dicsőségének érzi elcsavarni, a kritikus, (S még így kritikus is, aki a költőhöz ennyire közel áll!) Mi hát a költészet? Játéka az éleselméjűségnek? talányfejtés? babbüvelyezés?

7. Még egy hasonló: a »*Mostoha Testvéreim a Betűben*«, a köztudat szerint: az újságírók. Földessy azt mondja, hogy »ez a felfogás torz quodlibetté rontja a verset« s »csak brutálisan értetlen, Adyhoz még csak konyítani sem konyító elmék asszociálhatták e sorokhoz az újságírókat«. Ő szerinte ezek a mostoha-testvérek megint csak: a versek. A saját versei mint testvérei! Mily szubtilis erőltettség e helyett az egyszerű kis költemény helyett! Bizonyos, hogy Földessy itt is egyedül áll magyarázatával. Kérdeztem Ady kiváló barátait, ismerőit, nagyszerű költőket: ők valamennyien a »brutálisan értetlen« álláspontra helyezkedtek. Milyen rossz költő volna Ady, ha annyira nem tudta volna kiszámítani eszközeit, hogy annyi en és ezek így félreérthetik! Földessy egy helyt arról panaszkodik, hogy én szerénységnek nevezem. Visszavonom. Valóban nem szerény. Jobban tenné, ha az volna.

8. Még inkább illenék hozzá ez a szerénység a verselési kérdésekben.

Sorra veszem, amit mond.

Először is tiltakozik az ellen, mintha ő azt állította volna, amit én imputálok neki: hogy Ady *kizárólag szótagszámra* alapítja verselését. Maga is érzi, hogy ez nem volna dícséret Adyra. Inkább védekezik: ő nem mondta, hogy Ady elvetette az időmértéket, csak a régi időmérté-

ket — és egy új, tökéletesebbet állított helyébe. De hogy miben áll ez az újfajta időmérték; arról aztán nem tud többet vagy határozottabban mondani, mint amennyi mértékszerűség a szabad versben, sőt akár a szépprózában is érvényesül, szabályokkal ki nem fejezhető mértékszerűség, úgy hogy most is azt kell mondanom: Földessy szerint ha nem is az egyetlen, mindenesetre az egyetlen megfogható alapja Ady verselésének a szótagszám.

Hogy pedig szavai *jogot* adtak imputálnom neki azt az állítást, hogy Ady minden időmértéket elvet: arra azt a mondatát idézem: »A költő mind gyakrabban fordul ehhez a verselő módszerhez, hamarosan szakít az időmértékkel, úgy hogy a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers, a kötetnek egy versét sem lehet bármely régi mértékre végigskandálnia. (Régi mértékre: azaz időmértékre, mindenki így értené. Pontosan idéztem.)

9. Földessyt megbotránkoztatja, hogy én Ady jambusairól azt mondom, hogy nagyon gyakran elég gyengék.

— Mi lesz ebben a megállapításban az Ady-sorok »fűlbemászó« muzsikájából? — kérdezi. Két dolgot felejt el. Az egyik, hogy ha Ady sorairól azt mondjuk, fűlbemászók, nagyon ritkán gondolunk épen a verscsengésre. Horváth Jánosnak igaza van, hogy e sorok »egy meg-meg újuló hallucináció makacsságával üldöznek, fűlünkbe csengenek« stb., — csak hogy ennek titka sokkal inkább rejlik a szavak értelmének szuggesztív erejében; mint a vers csengésében. (Nem igaz tehát, hogy Horváth ellenmond önmagának, mikor »diszkrétül érvényesülő« zenéről beszél.)

De másrésről: a fűlbemászó zenét talán az ütemek merev szabályossága hozza létre? Szó sincs róla: az édes és leghibátlanabb zene épen az ezer apró szabálytalanságból szűrődhetik össze, melyek mögött a sejtett ideális versséma csak azt a szerepet játssza, amit a láthatatlan és szilárd csontváz a pihegő és változó körvonalú eleven hús mögött. Mindenki tudja például — legalább minden költő tudja —, hogy a jambusi sor első lábának nemcsak hogy nem kell tiszta jambusnak lenni; sőt épen a legszebb jambusi sorok közé tartoznak azok, amelyek trochaeuussal kezdődnek. Ezért a szabálytalanságért nem kell Adyig menni, a legklasszikusabbaknál is megvan ez (pl. Aranynál,

találomra: *Nézd ez erőt, hatása mily tömördek: Széchenyi emlékezete; Most viadalra helyet nézni járnak: Szentiványi Álom stb.*). De egyébként is: el lehet mondani, hogy a jambusnak legklasszikusabb verselőinknél is (legalább

Petőfiék óta) nincsen más egészen szoros szabálya, mint hogy az utolsó lábnak kell tiszta jambusnak lenni; a többi szótag akármilyen lehet. Ellenben mindig fontosabb a cezura; úgy hogy az Ady-sor, amelyet Földessy idéz: *Csönd van és csöndben barangolok én*: trocheus-kezdetével, hibátlan kihangzásával, és orthodox cezurájával, nemcsak nem rossz, hanem metrikailag egészen rendes sor: minden megvan benne, ami kötelező.¹ A hibátlan jambus egyáltalában nem kötelező. Nem igaz tehát, hogy az olyan vers, melyet nagyon gyakran elég gyenge jambusok *tarkítanak*, nem volna méltó Adyhoz: azt mondani egy költőről, hogy jambusai gyengék vagy hanyagok: nem hibáztatás, csak jellemzés; Petőfi jambusai még rosszabbak, mint az Ady félék; oly jambustalan jambus sorok, mint: *Új rablói vannak a nyárnak*, bármely újabb költőnél találhatók (nálam is); s egyáltalán a költő pillanatnyi hangulat célja dönti el, mennyire közelíti meg a tiszta jambus ideális, de szigorúan alkalmazva kiállhatatlanul merev sémáját.

10. Nem mondtam én, hogy *A Befalazott Diák*, akár csak utolsó soraiban is, épen a *Velszi Bárdokhoz* hasonlít: hanem csak azt, hogy orthodox és balladaszerű; — s az is! Nem *ballada* (mert nem akarok műfajvitákba ereszkedni) — hanem *balladaszerű*, képeinél, képzeteinél, hangulatánál fogva — és ez kétségtelen. S épígy formában is. *A Vadat és halat s mi jó falat* lehet kivételes sor a *Velszi Bárdokban*² de nagyon is jellemző sor a ballada-verse: s ezt mindenki jól tudja, aki egyszer forgatta a Percy-gyűjteményt. Nem ismerni meg itt a középrimes anapaestust majdnem oly járatlanságra vall, mint nem érezni az anapaestust az ilyen nagyszerűen zengő — s az előző jambusokhoz teljesen orthodox módon illeszkedő — sorokban: *Két lankadt szárnyu hējamadár*: vagy *Dűlnak a csókos*

¹ Nem lenne jambus ez:

Csönd van és csöndben barangolok én
E kis Guignol-országocskán keresztül
Hol füröszt minden piszkos, őszi ár
S ömlik a könny nádasgunyhó-ereszből...

Hát mi az ördög ez, ha nem a legorthodoxabb jambus?

² Bár nem *eltérő* a költemény rendes ritmusától, hanem annak kiterjedése.

—100—

*ütközetek*¹ (amiket ő a régi időmérték szerint skandalhatatlannak tart!) Szinte szégyen, hogy ilyenekről még beszélni kell!

— De »mérjük föl« — mondja Földessy — a többi négy strofa megfelelő sorát. — Minek »fölmérni«? Bizonyos, hogy az anapaestusok nem tiszták; mindazonáltal a balladasor-jelleg, az anapaestikus váz — a középrím által is hangsúlyozva, — oly tisztán s erősen rajzolódik be a hallásunkba, hogy csak a botfűlű pedáns mondhatja, hogy nem anapaestus. *Lelke | babona || s árnyak | hona*: világosan ugyanaz a ritmus mint: *Vén bol | tok alatt | süket | falak*.² A többi strofákban több a szabadság: ott az anapaestus rövid szótagjai helyett állnak hosszúak; — de a magyarban, ahol elég kevés a rövid szótag, — a magyarban, ahol pl. az angoloknál, németeknél annyira kedvelt szép, szabad anapaestikus vegyítése a jambusoknak oly ritka és nehéz a rövid szótagok hiánya miatt — ez nem szokatlan szabadság, sokszor szinte kényszerűség; s legpontosabb verselőinknél is előfordul, pl. Aranynál az *Ünneprontók* vagy a *Tetemreállítás* anapaestusaiban és daktylusaiban:

lde a | Jebuzé|us-pofá|dat

Hivnák | haza ő|ket ebéd|jekhez is...

Jöjjön az | anya || hajadön | húga

Hanem e | tört én || adtam ne|ki

Szeme szo|katlan || lángot lő|vell

Kacag, és | sír, s fenn | villogtat|ja

¹ Az utóbbi sor zenéjének megszokottságát az orthodox cezura is hangsúlyozza, Földessy, mint másutt, itt is a cezura-sémát téveszti össze az ütemsémával. (A modern magyar versben gyakran igen erős a cezura, kárpótolva az ütemek kevesebb tisztaságáért.)

² Megmutattuk, hogy az első jambus helyett mindig állhat trochaeus: s *babona* anapaestusnak véve: nem is oly nagy szabadság, amikor a him-rím az utolsó szótagot különben is megpattantja.

11. Ezt a szabadságot jól meg kell figyelnünk, mert Ady verselésében nagy szerepet játszik. Lényege az, hogy némely hosszú szótág rövidként szerepel: pl. a hangsúlytalan, vagy csak helyzeténél fogva hosszú-szótag a hangsúlyos, vagy hosszú-magánhangzós »született« hosszú-szótaggal szemben. Ez a szabadság költészetünkben egyre gyakoribb lesz, sőt újabban kísérletek történtek az anapaestikus verselésnek (sőt még a görögös versnek is) egészen illetően megalapozására.¹ Az ily anapaestus a fülben egészen tökéletes lehet, mert a fül a mássalhangzótorlódást nem mindig veszi komolyan; s ha a vers-sémát néhány tiszta ütem már elég erősen megcsendítette, a többin már könnyen eligazodik magától.²

Ady maga rendkívül gyakran használja az ily szabaddabb ütemet, ahol jambusi verseiben a rímelő sorok szótagszáma nem egyenlő, ott igen sokszor egy-egy ilyen, a fülnek kitűnően hallható, de a szótagmérő tanári szem által meg nem látott, anapaestus rejlik. A Földessytől idézett példák nagy része ilyen s Földessyt útbaigazíthatta volna az, hogy némelyik egészen tiszta anapaestus; pl.

Ü — Ü Ü — Ü — Ü —
Ütá|lom, irigy|lem és | unom

— — — — — — — — — — — —
Most már | hadd jöjj|jenek a | mesék.

Az ilyen sorok teljesen orthodox módon rímelhetnek jambusi sorokkal, amelyekkel pedig nem egyenlő a szótagszámuk. Egyáltalán: hol van az megírva, hogy a rímelő soroknak az orthodox-versben egyenlő a szótagszámuk? Lássuk csak Aranytál:

Rá vissza süt a nap, ádáz tusa napja (12 szótag)

Tetején lobogós hadi kopja (10 szótag)

S vadul a sebből a tört kiragadja (11 szótag)

Kacag és sir s fenvillogtatja (9 szótag).

Talán ezek sem elég orthodox-sorok? (»Rapszodikus, szabadjára eresztett« forma pl. a *Szondi Két Apródjának* for-

¹ Magam is próbáltam ilyesmit *A Halál Automobilon* c. régi versben. Természetesen, amit az anapaestusról mondok, a daktylusra is áll. Tanárt jó erre külön figyelmeztetni; költő magától tudná.

² Nem véletlen, hogy a *Befalazott Diák* anapaestus-soraiból éppen a legelső a tiszta.

mája?) Ady sorainak orthodoxiája csak annyiban kevesebb, hogy az anapaestusok nem mindig tiszták, de hiszen az Arany utoljára idézett sorában sem tiszta az anapaestus. Ettől már csak egy lépés az ilyenekhez:

— Bugják | bús ó|don |a|é|ek (8 szótag)

— Mióta vá|ros ép|íte|ett (9 szótag).

A vers egészen az anapaestussal váltakozó német vagy angol jambus, Épigy ez a strofa:

Mindent | akar|tunk s nem | maradt

Faló csók|jaink|ból egy | falat

Vágy, é|lom, bán|nat, cél ok|ság:

Egy pil|anat|nyi jól|lakot|ság.

Az ütemeket, ahol nem volnának maguktól is egész világosak, élesen a fülbe rajzolja a hím vagy női rím, s megerősíti a további strófák megfelelő sorainak egész hasonló s gyakran teljes élésséggel kihangsúlyozódó üteme. Amit Földessy mint az Ady-sorok általa megtalált, s állítólag egészen új rendszerű ütemeződését mutat be (*Mindent akartunk | s nem maradt Faló csókjainkból | egy falat stb.*) az majdnem pontosan: ennek az orthodox lejtésű »nyugateurópai« versnek teljesen, szinte aggodalmasan orthodox cezura-váza (cezura pl. a 3-dik ütem közepén), mely csak emeli az ütemek csengésének nyugateurópai szabályszerűségét — s hogy ezt Földessy összetévesztette az ütemvázával, s hogy nem ismerte meg benne a jambikus sorok teljesen megszokott és szabályos cezura-sémáját: csak versolvassátságának igazán meglepő hiányosságát mutatja.

12. Nincs tehát e versekben a legcsekélyebb kakofónia vagy kakofóniából csinált harmónia sem; nem kell »két-ségen felül állania« annak, hogy az ily »egyértéktelenített Ady-sorokban minden lehetősége kizárul a verslábas ütemezésnek«: ezek a sorok nem is »egyenértéktelenítettek«, csak különböző szótagszámúak; vagy mint az Arany *Öreg Pincére*, amely szintén anapaestussal váltakozó jambus, s nem valamely »szabadjára eresztette« forma, ahol a »diszharmonikus hangulatrezdülés« kakofóniát hozhatna; vagy mint azok a magyar versek, ahol lassú 3 és szapora 4 szótagos ütemek egyértékűen váltakoznak, mint az *Egri Leány* II. részében (*Rozgonyi | püspök || palotája | nyitva*); vagy a *Tamburás Öreg Úr* Földessytől idézett strófaiban (Ami dalt | elnyűt || ez az ember | öltő stb.), ahol szintén

egy csipetnyi »diszharmónia« vagy »kakofónia« sincs. Édes istenem! Földessy képes arra, hogy a *Fehér Kendő* nagy-szerű csengésű daktilusait »régi mértékre felmérhetetleneknek« mondja. Valahogy úgy jár el itt is, mint a versek magyarázásánál: a magától értetődőt, az egyszerűt, a fülébe csengőt észre sem veszi vagy nem fogadja el; e helyett új elméleteket komponál, melyekkel költőjének és önmagának dicsőségét emelhetni véli — de Ady nem szorult ilyenekre, mert untig elég új van benne úgys; a tudósnak pedig nem hozhat dicsőséget az, ha a tudomány józanságát megtagadja.

13. Földessy elmélete két ponton sarkallik: a zökkenett verseken, és a szótagszámon:

A zökkenett versek theóriája teljesen hamis. Persze, hogy zökkenhet a vers, primitív vagy botfülű költőknél, másolók tollhibáiból, a régi vagy népi költészet zugaiban megcsik, hogy a sor egy-egy szótaggal hosszabb vagy rövidebb, mint kéne — valóságos zökkenet sor — de a Földessy által idézett régi magyar versek közt alig van ilyen. Azok többnyire egyáltalán nem zökkennek: egészen rendes zenéjű versek, csak épen hogy nem egyforma a rimelő sorok szótagszáma, akár mert valamelyik sor auftaktos, vagy több ütemből áll, mint a másik vagy anapaestusokkal van tarkítva, akár mert hangsúlyos vers s három és négy-szótagos ütemeket válogat. Megdöbbenő, hogy Földessy milyen naivsággal fogja a legkülönbözőbb formákat egyetlen fantom-kalap alá. A *Chloé Daphnishoz* auftaktos vers, bizonynyal valamely érzelgős zenére. Nagy ritmusművészetel alkalmazott *Auftaktot* mutat a másik Csokonai vers: a *Felvidulás*. A Szentjóni Szabó verse orthodox trocheaus (*Cencit úgy | szeretem | Mint az életem.*) A Fazekasé rendes magyar ütem (*Mert ha nem | tántorog | Reménységem | győzni fog.*) Mindezekhez hasonlót akármelyik »óhangú madár« csinál ma is; én is csináltam.¹

A régi versekre nézve, ahol nem egészen ügyetlen, primitív dadogások: hasonló áll. (*Panaszkodván | nagy haragjában Ilyen könyörgést | kezde ő magában* pl. ugyanaz a ritmus, mint a *Rozgonyi püspök | palotája nyitva.*)

Ez ellen azt vethetné Földessy, hogy ha a zökkenést a különböző ütemek folyton hullámmzó váltakozása okozza:

¹ A *Cigánydal* utolsó sora époly ütemű, mint az idézett Fazekas-sorok. — A *Daphnis Chloéhoz* auftaktjaihoz hasonlót pedig *Őszi harangozó* című versemben olvashat Földessy.

miért egyezik akkor többnyire pontosan az egyes versszakok megfelelő sorainak szótagszáma? Eredetileg bizonyára a zene kényszere folytán: a strófáknak meg kellett egyezni egymással szótagszámban, hogy egyazon zenére énekelhetők legyenek. Adynak nem kellett felfedezni — sem a régi magyar versből visszahozni a pontos szótag-számmal ismétlődő strófaszerkezetet; természeténél fogva ilyen a legtöbb strófális vers szerkezete, akár magyar, akár idegen, akár régi, akár új, akár Béranger-chanson, akár Balassa-vers.

14. S ezzel itt vagyunk, a szótagszám kérdésénél. Földessy első könyvében kimutatást közölt Ady »szótag-szám szerint formált« verseiről, amire én azt írtam, hogy »külön táblázatot lehetne összeállítani, legalább oly hosszú, mint a Földessyé, az eltérésekről.« Földessy egy elképesztő statisztikával felel: összeállítja Ady ezer versét szótagszám szerinti táblázatokba; pontos jegyzéket készít az eltérésekről (amikor valamely sor szótagszáma véletlenül több vagy kevesebb; mint a többi strófa megfelelő soraié) — s e horribilis és haszontalan táblázatok mintegy 30 oldalt lepnek be könyvéből!

Micsoda felesleges és pedáns papírpazarlás!

Először is: ellenem nem bizonyít semmit; inkább azt bizonyítja, hogy csakugyan lehetett volna a szótagszám-eltérésekből (185 ilyen eltérés van) összeállítani egy ép-oly imponáló listát, mint a Földessy első könyvében közölt lista volt. Azt, hogy az eltérés több lesz, mint Adynak összes rendes, egyező szótagszámú strófákból alkotott versei: én sohasem állítottam. Nem is állíthattam. Hisz ez nem lehetne igaz egyetlen költőről sem, aki strófákban ír, akár orthodox, akár újító legyen; ellenkeznek a strófaszerkezet természetével. Ha akárből, Aranyból, Petőfiből állítanánk össze ilyen táblázatot: az arány mindenütt nagyon erősen az egyező szótagszámú strófák javára ütne ki — nem azért mintha ezek a költők szótagszám szerint verseltek volna: hanem valamely ritmus-séma szerint verseltek s ahol a ritmus megegyezik, ott a szótagszám is körülbelül vagy többnyire megegyezik. Van olyan költő, — mint Berzsenyi — akinél talán alig van eltérés, pedig tagadhatatlanul görög formában írt, Azt hiszem, Reviczky-nél is kevesebb eltérést találna Földessy, mint Adynál. 886 esetből 185 eltérés nem is olyan kevés, s Földessy táblázatából inkább az tűnik ki, hogy Ady *nem* ragaszkodott pedánsan a szótagszámhoz, mint az ellen-

Nem, ez a táblázat teljesen felesleges volt. Azt úgyis tudtuk, hogy Ady, mint minden költő, aki strófákban írt, többnyire egyező szótagszámú sorokból álló strófákat csinált; s ennél többet ez a tábla sem bizonyít. Hogy Ady verselése különösebben vagy főleg a szótagszámon alapulna: azt Ady kijelentései és javításai sem bizonyítják. Minden költőt bánt (nem a szótagszám, hanem a ritmus miatt), ha a nyomdában egy szótag kiesik verséből; minden költő kijavítaná az ilyen hibát; ebben Ady egyáltalán nem kivétel. Semmi ok sem volt tehát ily elrettentő táblázattal bizonyítani egy tényt, amit úgyis tudunk, s egy elméletet, ami e tényből nem következik.

Az elmélet maga — úgy is ahogy Horváth János, de úgy is ahogy Földessy formulázza — nem egyéb ingyen theoriánál, amilyen mindig lehetséges és mindig felesleges. Felesleges feltenni, hogy Ady a régi magyar vers nyomán egy egészen új versformát alkotott volna, amely a szótagszámon alapul (ez különben is inkább franciás lenne mint magyaros). Az egyetlen tökéletes novum Ady verselésében csak az marad, hogy ő mert először ereszkedő és emelkedő (trochaikus és jambikus) ütemű sorokat alkalmazni egyazon strófában.

15. Végre ami az Ady-vers geneziséét illeti: egész ténybelileg megállapítható, hogy Ady csak lassanként szakadt el kortársai verselésétől. Nem áll az, hogy az *Új Versekből* mindössze 5—6 versnek van köze formában a régi vershez; csak találomra többet jelezhetek ide emlékezetből olyan versnek címét, amihez hasonló versformáját abban az időben akárki szokott írni; íme: *A Krisztusok Mártírja, Járlam már délen, Mert engem szeretsz, Az én menyasszonyom, A könnyek Asszonya, Várnak ránc Délen, A vár fehér Asszonya, Félig csókoltt csókok, A fehér Cseni, Tüzes seb vagyok, Léda Párisba készül. Egy párisi hajdon stb., stb.* Azok a szabadságok, amiket ezekben a versekben Ady a jambus szigorúság ellen megenged magának, nem nagyobbak, mint a niket akár Endrődy Sándor is megengedett.

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ (973. 1.)

Az Athenaeum jubileumi Madách-kiadásának előszava.

MAGYAR RITMUS (977. 1.)

Horváth János könyve: *Magyar Ritmus, Jövevény Versidom*; »a magyar jambus kérdéséhez« alcímmel 1922-

ben jelent meg az Olcsó Könyvtárban. Véletlenül a *Nyugat* ugyanabban a számában, mely bírálatom közlését megkezdette, Gábor Ignác egy cikke is helyet foglalt, s az enyémmel sokban ellentétes álláspontot fejtett ki. Gábor külön is polemizált e tanulmánnyal, még mielőtt annak utolsó része megjelent volna; s bár ez az utolsó rész a kiváló metrikus ellenvetéseire sokban már előre megfelelt, mégis szükségesnek láttam azokhoz a *Nyugat* legközelebbi számában még a következő megjegyzéseket fűzni:

Előszőr: Senki sem tagadhatja, hogy Gábor munkája, a közkeletű magyar metrika némely ellenmondásának kimutatásával oly kérdést vetett föl, melyen verstanunk máig sem jutott túl. De az a refrain-szerűség, mellyel (mint Gábor kifejezi) elméletét minduntalan »újra azyonütik«: a *probléma* vitalitását mutatja, s nem a *megoldását*. Az a tétel is, melyben Gábor elméletének egységét foglalja össze (hogy »a magyar hangsúlyos versben a ritmikai hangsúlynak, mindig össze kell esnie a logikai hangsúllyal«) — nem a megoldásnak, hanem a problémának praemisszáihoz tartozik, mert hisz a probléma ép ez: *hogyan van az, hogy gyakran ez a kétféle hangsúly látszólag mégsem esik össze?*

Mindez a magyar hangsúlyos versre vonatkozik. Sik Sándor azonban modern »nyugateurópai« versünket kutatja, melynek elve nem foglalja magában a hangsúlyok összesítésének posztulátumát, Addig, amíg valaki a magyar hangsúlynak ez idegen verselésben való önkénytelen érvényesülését és hódítását vizsgálja, mint Horváth, addig a tények biztos talaján jár, mihelyt azonban (hogy Gábor szavaival éljek) »az újabb magyar verselés ritmusának egész rendszerét« *hangsúlyos* alapon akarja felépíteni, erőltetett problémát állít maga elé, s nem lehet csodálni, ha erőltetett megoldásokhoz is nyúl.

Másolszor: Nyilvánvaló, hogy az Arany László-féle »negytagúszület« csak a súlyos kezdetű soroknál állhat elő, vagyis ahol hangsúlytól hangsúlyig legalább négy szótag esik. Mégis az Arany László felfedezésének tanulsága általános érvényű, mert azt mutatja, hogy a magyar ritmus-érzék négy szótag lepergése után önkénytelenül új hangsúlyt teremt, hogy *nem az ütem függ a hangsúlytól, hanem a hangsúly az ütemtől*. Semmi sem győzhet meg arról, hogy pl. Petőfi verse:

A szerelem, a szerelem,

A szerelem sötét verem

nem négyszótagos ütemekből áll, hogy a természetes ritmus-érzék nem nyomja itt meg önkénytelenül a névelőket, s hogy ez a körülmény nem ad bizonyos döccenést a versnek. Mindazonáltal nem általánosítok, s a súlytalan kezdetű sorokat nem tartom minden esetben egyszerűen szabálytalannak. Ha Gábor figyelmesebben olvasta volna kifogásolt cikkemet, megtalálta volna benne a következő szavakat: »Horváthnak nincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. Túl sok lenne a hibás sor, épen Aranynál, legtökéletesebb verselőnkénél.« E számban olvasható második cikkemben még jobban kifejtem ezt. S hogy teljes színt valljak: a Gábor próbasorát:

Egy néember, egy özvegy, egy hősködő asszony,

egészen úgy skandalom, mint Gábor, (ahogyan e sor anapaestusi képletet mutat) s biztos vagyok, hogy Arany is úgy skandalta. De nem hiszem, hogy ez már eo ipso Gábor elméletének hívei közzé avatna. Talán mégsem mindegy, hogy a súlytalan kezdetet ütemelőzőnek, vagy az ütem részének fogjuk-e föl? Hiszen ezen múlik az a fontos kérdés: igaz-e, hogy »ütem, kezdőhangsúly nélkül, nonsens a magyar ritmusérzék számára?«

Harmadszor: Ha igaz volna, hogy a magyar versben a súlytalan ütemelőzők száma ütemről-ütemre szabadon változhatik: akkor semmi sem magyarázná a verssorok terjedelmének szembeszökő megkötöttségét szinte a magyar vers egész történetén keresztül. Igaz, hogy e megkötöttségben észlelhető némi fejlődés, de ez csak a nagyobb művészet felé való fejlődés, a szabadság itt mindig — szabadság volt és nem szabály. Balassa ebben nem mutat csekélyebb szigorúságot, mint Gyöngyösi. Még az sem igaz, hogy a félsorok egyenlősége csupán Gyöngyösinél alakult volna ki teljesen. Az pedig, hogy a sorok terjedelmének szabadságát a rím fellépése szorította volna meg: teljesen igazolhatatlan állítás. Hol van az megírva, hogy a rím »csak egyenlő sorokat csendíthet erősen össze?« Minden versolvasó tudja, hogy ez nem így van. Mi magyarázhatná hát a sorok egyenlőségét? Talán az európai verselés hatása? De a magyar sorok terjedelme nem kevésbé, hanem talán még sokkal inkább megkötött, mint az idegen versek soraié (s régebben volt az, mintsem az idegen sorok hatottak volna rá). — De nézzük a verset úgy, amint van és nem úgy, amint lett. Itt van pl. Csokonai verse: »Hát ezekért folynak Paktólas habjai?« Ha igaz,

hogy a »hát« itt a tulajdonképeni soron kívül eső ütemelőző, s a sor ennek elhagyásával itt ugyanazt a ritmust adja: miért nem fordul elő Csokonai összes költeményei között *egyszer se*, hogy ez az ütemező elmaradna és a sor eggyel kevesebb szótagból állana?

Negyedszer: Én nem számítom Gábort az iskolás ütemezők közé, de ebben az esetben, amiről itt szó van, az ő ütemezése megegyezik az Iskoláéval. Az én érzésem szerint ez az ütemezés csak az értelelmhez szól — s nem egyúttal a fülhöz. A fül a $\frac{1}{2}$ -ütemezést kívánja. S nem tudom elhinni, hogy ez csak a nőim hatása volna, mert fülem épígy reagál jambusi rím esetén is, mindannyiszor, mikor a félsor nem válik oly erős caesurával magától két háromtagú részre, mint ennél: *Este van, este van...* A $\frac{3}{2}$ -beosztást még tűri a fülem, de a $\frac{2}{1}$ számomra, bevallom, szinte teljesen ritmustalan. Hogy Gyöngyösit idézzem én is, ezt pl.

Örökös betűkkel nevét jegyezteti,

Melynek fényét rozsdá nem szennyesítheti,

ha így skandálom: Örökös | betűkkel | nevét | jegyezteti ez teljesen zenétlen számomra, a »nem szennyesítheti« félso-nál is a fül legszívesebben $\frac{1}{2}$ sémára tagol, holott ez nem nőrim. Nemhogy a nőim lenne hatással a sémára, hanem ép ellenkezőleg — mint cikkemben kifejttem — a $\frac{1}{2}$ séma természetessége hozza létre a nőrímek túlnyomó többségét, ami már Gyöngyösinél feltűnő. (Mert nem szabad gondolni, hogy Gyöngyösinél talán a jambikus rím volna többségben.)

A $\frac{1}{2}$ séma tehát nem holmi örkényes »dallame«, mint a trochaeus vagy a *Boci-boci-tarka* volna: hanem épen a négy szótag lepergése után új hangsúlyt kívánó magyar fülnek legkedvesebb ütem. Mert való, hogy »a magyar vers igazi ritmusa mégis csak az, mely a magyar beszéd természetes hangsúlyából meríti erejét« — de a magyar beszéd természetes hangsúlya maga is egy fonetikai (majdnem: zenei) törvények által teremtet, s nem tisztán értelmi, hangsúly.

Az, amit Arany László kimutatott.

★

Gábor az egész polémiának anyagát közzétette *A Magyar Ritmusról* szóló legújabb könyvében.

BALASSA (1903. I.)
 Dézsi Balassa-kiadása, mely a cikk alkalmát adta, 1923 novemberében jelent meg. Kronológiai észrevételeim ellen Waldapfel József *Balassi Kötetményeinek Kronológiája* c. füzetében vitatkozó megjegyzéseket tesz: e megjegyzések azonban nem győznek meg arról, hogy állásfoglalásom bármiben változtatnom kellene.

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM (1021. I.)

Egy bibliográfiai folyóirat (a Sikabonyi-féle *Könyvbarátok Lapja*) szerkesztőjének felkérésére íródott, s először ebben a folyóiratban jelent meg.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM (1031. I.)

Ez a cikk 1927 tavaszán íródott; előzményei eléggé ismeretesek, s különben kitűnnek magából a cikkből. Berzeviczy a *Budapesti Szemlében* válaszolt. Az Akadémia elnökének nyilatkozataival kapcsolatban egy napilap körkérdest intézett az írókhoz. A kérdésre való feleletemet, mely a mondottakat több tekintetben megvilágítja, az alábbiakban közlöm:

Ha komolyan és érdemileg akarnék válaszolni a kérdésekre, egész tanulmányt kéne írnom. Úgy érzem, ezek tudományos kérdések, s nem politikai megvitatásra valók. A tudomány pedig még a fogalmakat sem tisztázta kellőképpen, amikről itt szó van. Mi az a »nemzeti karakter»? El tudok képzelni oly értelmezést, amely szerint minden igaz költő, ha akarja, ha nem, kifejezője a nemzeti karakternek; s olyant is, mely legdédelgetettebb klasszikusainkat »nemzetietlenné» bélyegzi. Nem kiáltották-e ki Kazinczyt vagy Széchenyit a maguk korában nemzetrombolóknak s idegenség importálóinak, éppoly szenvedéllyel, mint akár ma Adyt? s nem volt-e nemzetgyalázó Kölcsey, mikor azt írta elkéseredésében, hogy »szebb arcot fog ölteni» e föld, ha a korcs magyar kivész s más nyelvű és »más keblű» nép áll a négy folyó partjára? Ehhez képest az egyes kérdésekben így jelezhetném röviden álláspontomat:

1. A »nemzeti karakter» lehet a költői realizmus kérdése — mennyiben tükrözi a költő műveiben az emberi mellett a *nemzetit* is? Így értve e fogalom mindenestre

esztétikai szempontok alá esik. De ha politikai érzületet értünk rajta, nem szabad feledni, hogy a »leggutgesinnetebb« nemzeti érzésű ember lehet ijesztően rossz költő, s épp a legnagyobb poéták — mert ők nemzetük oktatói, s az oktató nem lehet csupán visszhang — könnyen esnek az eretnokség és nemzettagadás látszatába.

2. Mindebből nyilvánvaló már, hogy egy költő nemzeti karakteréről éppúgy, mint esztétikai értékéről sok esetben csak a jövő mondhat igazi és elfogulatlan ítéletet.

3. A nemzeti karakter eleven valami, s mint minden élet, állandóság a változásban.

4. Az új magyar költészet, mely Adyt vallja reprezentánsának, sem idegenül nem áll szemben a nemzeti karakterrel, sem nem ért rajta teljesen mást, mint a hagyomány. Nem mást — csak többet, csak mélyebben, gazdagabban a régít! Csak friss szorítással ragadja meg a régi zászló nyelét, mely langy kezekben megereszkedett.

5. Hogy az Ady magyarsága maga is hagyománnyá váljon, éppoly kívánatos, mint hogy legnagyobb kincsünket ne az ablakon dobjuk ki, hanem kincsesládánkba helyezzük. Egyébiránt akár kívánatos, akár nem, ez a folyamat máris megkezdődött; a legfiatalabb generáció számára az Ady kincse máris hagyomány, s egyre mélyebben az lesz, ahogy ő maga mondja, »ifjú szívekben, s mindig tovább!«

KÖNYVRŐL KÖNYVRE (1936. I.)

A *Nyugat* folyóirat állandó rovata volt, 1934. és 1935. folyamán. Itt dátumokkal ellátott szemelvényeket adok; az alkalom, melyhez eredetileg fűződtek, kitűnik magukból a cikkekből.

Az *Ezüstkor* tartalmazza a *Gondolat és Írás* címen 1922-ben megjelent kötet zömét. Ezt kiegészíti az *Élet és Irodalom* (1929) néhány darabja, valamint újabban keletkezett cikkeim és tanulmányaim egy része. Együtt az egész kötet megközelítően teljes gyűjteményét adja mindazoknak a tanulmányszerű írásaimnak, melyeknek tárgya a magyar irodalom körén kívül esik.

UTÓSZÓ ÉS JEGYZETEK

Babits Mihály Összes Műveihez

Babits Mihály *Összes Művei* előreláthatólag 4-5 egymásután következő kötetben fognak megjelenni, — de mindjárt meg kell jegyzem, hogy ezek az Összes Művek nem jelentik bibliografiai pontossággal az Operas Omniát, hanem azokat a műveket, amelyeket ő az 1937-38 években megjelent tízkötetes Athenaeum-kiadványban «Összes Műveinek» nevezett el.

Kívánsága az volt, hogy ezekhez az Összes Művekhez semmire kerüljön, amit ő onnan kihagyott, vagy kéziratban hagyott kiadatlanul. Szent kötelességemnek érzem, hogy akaratát, mely bölcs volt és igényes, mindenben és hű pontossággal tiszteletben tartsam, — de ugyanúgy szent kötelességem az is, hogy akaratával szembeszegüljek és ne engedjek elveszni kincseiből egyetlen gyönyöcskét sem. A követendő szempontoknak a Babits művek rendezésénél minduntalan felmerülő kettősségét se logikai, se érzelmi rendszer rekeszeibe nem tudtam hiánytalanul elrendezni; mentségemül még az elmúlt rettenetes esztendő is fel kell említenem, melyben a háború és megszállás apokaliptikus réme sem kutatás végzésére, sem kéziratok összeszedésére, sem józanul megfontolt tervek kivitelére nem adott módot, időt és ideget.

Babits Mihály csak a hibátlant szerette, csak a tökéletest becsülte: tudom, nem volna szabad világ elé engednem egyetlen rímét sem, melyet ő pongyolának gondolt, egyetlen jelzőjét, melyet nem érzett pontosnak és véglegesnek. Kétféle, s egymással ellentétes emlékem merül fel, s ezt most úgy mondom el, mintha neki mondanám, tanácsát és beleegyezését kérve, — s egyúttal az

Olvasónak is, vagy az Utókornak! Egyik emlékem konkrét, még a napra is emlékszem, az alkonyi órákra, mikor Babits Mihály Kosztolányi Dezsőnek Szeptemberi Áhitat című halála után kiadott verskötetét olvasgatta, emlékszem izgalmára, mikor a könyvet letette. A *Műhely* című cikluson háborodott fel, melyben Kosztolányinak apró és vicces rímjátékai vannak összegyűjtve. »Hiszen ilyen minden író csinál, játékból, unalomból, kísérletezésből, — de megbocsájthatatlan bűn ilyesmit kiadni egy nagy költő halhatatlan nagy művei között, nagyközönség számára!« Ekkoriban már ő is beteg volt, s én nehéz előérzettől szorongatottan féltem meg, amire oly szenvedélyes izgalommal kért: hogy soha, soha nem fogom megengedni, nem fogom eltűnni, hogy halála után az ő műveivel hasonló dolog történhesék.

Másik emlékem, mely ígéretemmel szembeszáll, s ellentétes irányban mozgatja akaratomat, nem egy eset emléke, hanem húszéves barátságunk ideje alatt szerzett tapasztalatok egész sora, melyek most úgy világítanak előttem, mint élő példázat: hogyan tett volna Babits Mihály az én helyemben? Ha hírét vette, hogy Arany Jánosról megjelent egy új könyv, akárcsak egy sornyi új adat róla, nem rohant volna azonnal, hogy megszerezze? S ha azt hallja, hogy vannak még ismeretlen és kiadatlan Arany-kéziratok, nem haragudott s nem lázongott volna, hogy nem juthat hozzájuk? — mégha az az ismeretlen Arany-kézirat nem is egészen elsőrendű vers kézírata lett volna! Minden törmelék-kövecske kincs volt számára, hacsak egy paránnyal is ki tudta egészíteni Arany János költői vagy emberi képét. S miért becsül-ném én kevesebbre a reámbízott kincset, mint amennyire ő a maga eszményét becsülte? Az idő fogy, az emlékezet ferdül és romlik, fogynak az élő emlékezet hordozói, a barátok és kortársak, kéziratok, feljegyzések elpusztulhatnak, — mi minden romlott, pusztult és tűnt el körülöttem az utolsó évben! Babits Mihály könyve nem Babits

Mihálynak szól — csak szeretném, ha meg volna vele elégedve! — hanem azoknak, akik olyan szeretettel és szenvedéllyel fogják műveinek minden kis állomását felkeresni és felkutatni, ahogy Babits Mihály szerette és csodálta Arany költészetének legszerényebb virágját is.

A rettenetes háború felkavart iszapja még nem ült el, még nem tisztult ki teljesen a lelkekből. Lehet, hogy azok, akiknek Babits Mihály művei, minden verse, minden új sora élmény lesz, záratokat oldó ital és boldogító étel, lehet, hogy azok ma még talán az iskola padjaiban ülnek, — vagy még csak eután fognak megszületni. De aki már meghalt: van ideje várni. S Babits Mihály bizonyára türelmesen fog várni az ő igazi híveire és értőire.

Bibliografiai adatokat kellene szolgáltatnom munkámról, de nem vagyok tudós, s szívesen csábultam a nekem otthonosabb lírai emlékezés utaira. De elmondom a könyv sajtó alá rendezésének tárgyi és bibliografiai adatait is.

Ez az 1200 oldalra tervezett első kötet Babits Mihály valamennyi versét, s Összes Művei közt »Írás és Olvasás« címmel megjelent első tanulmánykötetét tartalmazza. A könyv első 477 oldala pontosan követi azoknak az Összes Műveknek a sorrendjét és tartalmát, amit ő maga válogatott és rendezett sajtó alá; az ezután következő *Jónást*, s az 512 oldalig terjedő *Utolsó verseket* bizonyára csak azért nem vette fel Összes Művei közé, mert ezek az Összes Művek megjelenésének idején még nem voltak meg; ugyanezen okból nem kerülhettek az Összes Versek kötetébe az *Utolsó kéziratok* című ciklus sem; ezeknek a verseknek egy részét, sajnos már be sem tudta fejezni. Az 529. oldalon kezdődő *Kihagyott Versek* Babits Mihálynak nagyrészt fiatalkori versei, amik annak idején különböző, főleg vidéki lapokban jelentek meg, de kötetbe nem vette fel őket, mert hol egy rímrel, hol egy jelzővel nem volt megelégedve s még javíthatni akart rajtuk. De hogy kötetben való kiadásukról nem mondott le végleg, bizonyítja, hogy 1937-ben, az életveszélyes műtét előtt összeszedte őket, s egy karton iratrendezőbe rakta be, amire ezt a címet írta: *Kihagyott Versek*. Valamennyi verset, amit ebben az iratrendezőben találtam, az ő általa megadott című ciklusban közlöm.

Három verset, melyeket az 1927-ben megjelent *Versek* gyűjteményes kiadásába még felvett, utóbb, az Össze-
gyűjtött Művek verskötetéből kihagyta őket, én a teljes-
ség kedvéért mégis visszahelyeztem a sorozatba, ezek;
A szépszemű öreg tovább mesél (552) A festő halála (560)
és a Temetői tavasz (592). A nem merek közéték jönni
című verset (576) kéziratban küldte el Pécsre, de mint
alkalmi verset, nem szándékozott kiadni, a kézirat másod-
példányát el is tépte, én szedtem ki titokban a szemét-
kosárból. Főlöskéleg talán megindokolnom, hogy e verseket
miért adom ki mégis, mikor tudom, hogy ő rosszaknak
tartotta őket. Úgy gondolom, elég ha leleplezem, mi volt
Babits Mihály véleménye, de verseiből lehetőleg semmit
sem hagyok elveszni.

Külön magyarázatra szorul a *Gyűjteménybe fel nem vett*
versek ciklusa: (583) ezeket a Babits Emlékkönyv biblio-
grafiájának készítésével egyide-űleg különböző vidéki lapok-
ból gyűjtötte össze az azóta Oroszországban elpusztult
Sárkány O z kár. Ezeknek a verseknek se kézírata, se lap-
kivágása nem volt meg Babits Mihály megmaradt iratai
közt, s lehet, hogy azért nem vette fel őket versgyűjte-
ményébe, mert kritikája szerint rosszak voltak, de az
is lehet, hogy vidékről Pestre kerülve, elfeledkezett róluk,
s ha szemé elé kerül, legalább egyik-másiknak mégis meg-
kegyelmezett volna.

Az 1941-ben megjelent *Hátrahagyott Versek* kötetének
anyagát az *Utolsó Versek* ciklusban helyeztem el, ezekhez
a bibliográfiai magyarázatokat Illyés Gyulának a könyv
végén leközölt bevezető tanulmányából kapja meg az ol-
vasó. Én ezeknek a Hátrahagyott, vagy Utolsó Verseknek
ciklusához csak a versek megjelenésének, vagy születésé-
nek dátumait jegyeztem fel, az összeszedett lapkivágások
s napló helyett vezetett naptárain segítségével, — mert
éppen az utolsó versek dátumainak ismerete fontos és
érdekes életrajzi adatokkal szolgálhat. Kedves tervem lett
volna, hogy valamennyi vers születésének vagy legalább
megjelenésének dátumát feltüntessem, de egyrészt nem
minden versnek maradt meg a kézírata, napló jegyzeteket
csak 1921 óta vezetek, s múzeumi kutatásra az elmúlt
években nem volt mód. De ha lehetséges lesz, e négy-
kötetre tervezett mű utolsó kötetének végéhez esatolni
fogom valamennyi versnek kikutatható dátumát is.

Hogy miért adtam nyilvánosság elé a Második ének című
mesedráámját, amikor ő csak egy felvonást tartott belőle
kiadásra méltónak, ezt a kötet végén található bevezető

írásomban próbálom megmagyarázni, de ma már szinte magyarázatra sem szorul, hogy amikor levelezése, kéziratjai s fényképei nagyrészt elpusztultak, könyvtára, bútorai, s emléktárgyai porráégtek, és sok éven át gyűjtött emlékekkel diszes kis nyaralóházát a gonosz szomszédok teljesen kifosztották, — amikor mindaz, ami földi életének kerete volt, eltűnt e földről, — a magam akaratából még én is pusztulásra szánjam egyetlen sorát is.

Még el kell mondanom, hogy az Utolsó versek néhány versének kézírata egy-két strófával hosszabb, mint amennyit ő publikált, s noha bizonyára ott a vers vége, ahol ő abbahagyni helyesnek vélte, ezt a pár versszakaszt, mint érdekes adalékot a jegyzetben közzéadom.

A versekben, s mögöttük elrejtett élményanyag elmondását és megmagyarázását fontos és érdekes feladatommak érzem, de ez az anyag talán külön kötetbe kívánczik. Itt csak a Kihagyott Versek közt kéziratban talált két versnek adnék magyarázó glosszát: az 548 és 550 oldalakon található *Utálom a szememet* és *Tudom, hogy csuszom* kezdetű versekhez. Az ezekből áradó önkinzó undor szinte erkölcsi undor benyomását kelti, pedig csak testi undorból származik, amit súlyos sokizületi gyulladásának szenvedései közt a saját csonttáfogyott és állandóan verítékben úszó fizikuma okozott neki. Például emlitem csak ezt, hogy a kényes test és igényes lélek milyen irreális érzékenységgel tudott az élet inzultusaira reagálni.

A Babits Összes Verseinek 1942-ben megjelent 2-ik kiadásában a cenzura tilalma miatt nem jelenhettek meg a *Fiatál katona* és a *Ne ily halált, ne ily harcot* című versek; az *Ezerkilencszáznegyven* és a *Talán a vízözön* című verseket pedig csak erős kihagyásokkal megcsonkítva engedték megjelenni. E kötetben természetesen valamennyi Babits-vers teljes és eredeti szövegében lát napvilágot.

Török Sophie.

A HÁTRAHAGYOTT VERSEK ELŐSZAVA

Magától Babbitstól tudjuk, hogy »A Danaidák« című versét már nyilvános előadáson, pódiumon is jó egy-néhányszor elmondta, mielőtt csak egy sort is papírra vetett volna belőle. Verseit szinte érzékszerveivel, fülével és nyelvvel fogalmazta; nyilván azért lettek oly eredendően vers-szerűek, oly ősen rokonai a dálnak, oly fület, nyelvet gyönyörködtetők. A másnak annyi gyötrődést okozó megírás nála jóformán pusztá másolás volt, az alkotásban a kéznek csak egy-két percnyi dolga ha akadtt. Az ilyen költő nem igen hagy töredéket maga után.

Meglepetve néztem rá, amidőn egyszer kiadatlan ifjúkori verseinek tömbjét mutatta. Nagy kézirat-kötet volt ez, szemre vaskosabb összegyűjtött verseinek köteténél is. De épp csak kezembe vehettem; a kötetet feleségének ajándékozta és senki másnak nem engedett belepillantást. Ahogy más költő sorokkal, ő egész versekkel kísérletezett, egész verseket dobott el, vagy tett félre, mint töredéket.

Halála után más kötetben, füzetben s irattartóban is találtunk kiadatlan költeményeket. Találtunk seregestől olyat is, amelyet nyomtatásban megjelentetett, de kötetbe nem vett fel. Találtunk végül hiányos verseket is. Ugyancsak hajdani beszélgetések adnak jogot a feltevésre, hogy e töredékek nagyrésze sem vers-próbálkozás, hanem emlékezetben elkészített, de később mégis elfeledett egész költemények papírra mentett része, vagyis a szó igaz értelmében töredék. Csak a költő utolsó esztendeiből találtunk be nem fejezett, előlről néha többször is újra s újra kezdett kéziratot. Ezekhez is, azokhoz is, tisztelettel, a költő szellemének és akarátának kijáró alázattal nyúlhatunk. A test elmúltával nem múlik el a tilalom, hogy kincseit meggondolás nélkül feltúrjuk és vásárra dobjuk.

Nem volt nála igényesebb magyar költő. Nem volt, aki saját alkotását bírálóbbs szemmel nézte, még rostálta is, ha kellett. Nálunk ő volt mintaképe annak a maku-látlanságnak, amelyet Baudelaire Gauthier-ban vélt látni, de saját maga valósított meg. Művei közé tehát nem ke-

verhetünk olyan anyagot — mi magunk bármily hibátlaannak érezzük is, — amelyet ő nem sorozott oda, sőt később kivett abból.

Nem sokkal halála előtt a véletlen megadta neki, hogy addigi korán megszakadt élete termését betakaríthassa: 1937-ben ő maga rendezte sajtó alá összegyűjtött költeményeit. Bár van okunk hinni, hogy egy-két verset — így a »Vihare« című verses mesejátékot — a gyűjteményből nyomdai szempontból volt kénytelen kihagyni, addig írt összes verseinek végső anyagául e kötetet kell elfogadnunk.

»Hátrahagyott Versek«-ként ehhez csak azt a tíz költeményt csatolhattuk, amelyet e kötet megjelenése után írt és tett közzé. Felvettük ezek sorába az »Indulás az öregkorba« című vers első fogalmazását is, mert ez is megjelent nyomtatásban, »Sarkutazás« címmel. Könyvünk első része e verseket tartalmazza.

A második részben találja az olvasó azokat az eddig még ki nem adott kéziratos műveket, amelyek közzétételére már most jogot érezhetünk, a költő szellemének megsértése nélkül, vagyis annak nyomatékos hangsúlyozásával, hogy jóllehet e versek közt van teljesen befejezetteknek látszó is, valójában mindet töredéknek kell tekintenünk, csupán azért, mert a költő nem adta ki, azaz jelenlegi alakjukban még nem tartotta véglegesnek, azaz lényegében ő is töredéknek tekintette őket: még dolgozott volna rajtuk. Egyiken-másikon dolgozott is, művészi működésének ezek az utolsó fonalai.

E töredékek keletkezésének pontos időrendjét nem tudtuk egész bizonyosan megállapítani. Első részüket, az A) alatt közreadottakat kisebb-nagyobb papírlapra írva egy irattartóban találtuk, melyre maga a költő írta rá: kiadatlan verstöredékek. Valószínű, hogy ebbe nem került 1934 előttről való kézirat. A következő, B) csoportot abban a kockásfedelű iskolai füzetben leltük, amelybe a költő a »Jónás Könyvé«-t írta, s melynek fedelén az 1937-es évszám olvasható. Végül az utolsó, C) csoportot a költő »Összegyűjtött Versei«-nek üres lapokat tartalmazó próbakötetében fedeztük fel, amelybe az »Ödipusz Kolonosban« fordítását írta.

A töredékek közül csak azokat vettük fel, amelyek megállapíthatóan versnek indultak. A játékos ötleteket, rimes sorokat, vagy ütembe fogott apró, leginkább tréfás megfigyeléseket, aminőket a költő seregestől vetett papírra, de szórt el csak úgy beszéd közben is, nem kéverhettük

a műalkotások közé, ellentétben állt volna ez a költő felfogásával: feleségét többször is megkérte, legyen hátyátékának, szellemének is méltó ápolója. Magam is meghatva emlékszem nem egy beszélgetésünkre: mennyiízléstelenség esik egy-egy védtelenül kiszolgáltatott halottal. Ezek az apró töredékek a hely és alkalom ismertetése, a kellő magyarázat nélkül úgysem sokat mondanának. Kiadásuk tehát, akár az ifjúkori versek és a kötetbe fel nem vett költemények kiadása külön keretet kíván.

Az itt következő versek magukért szólnak. A költő igényes volt és szemérmes, tökélyre és akaratlanul is tartózkodásra törekvő. Tán e versek be nem fejezettsége, tökéletes be nem zártsága okozza, hogy a költőt sehol nem érezzük oly közvetlenül, oly megrázóan emberinek, mint épp ezekben.

Illyés Gyula.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK ÉNEK ELŐSZAVA

Ez a négy felvonásos mesedráma 1911-ben készült, de Babits Mihály csak a harmadik felvonást tartotta méltónak arra, hogy nyilvánosság elé bocsássa; ez a harmadik felvonás *Vihar* címen 1911 október 1-én jelent meg a *Nyugat*-ban, később pedig, 1928-ban ismét kiadta az *Összes Versék* között.

A *Nyugat*-ban kiadott harmadik felvonás elé a következő bevezető sorokat írta:

»Ez a költemény harmadik felvonás egy készülő mesedramának, amellyel talán valamelyik színbázunk is kísérletet tehet. A mese, mely egészen sablonos, egy, balatoni mondán és a jó Garay ismert versén alapul a kecskekörmökről és a tihanyi ekhóról. Az első felvonásban a dalos pásztor aranyszörű kecskéket őriz Tihany fokán, míg a király meghallja bűvös énekét és elhívja őt a beteg királylányhoz, hogy dalával felvidítsa. Ez ama véletlenség, mely minden dalos életében egyszer előfordul. A második felvonás azt adja elő, hogyan gyógyítja meg a pásztor dalával a beteg királylányt. Hősiesen, mert sikertelenség esetén a halál vár rá, mint minden dalosra. A harmadik felvonásban a pásztor már ifjú király és a királylány férje. Így látjuk őt viszont.«

Mikor a *Vihar*-t *Összes versei* közt újra kiadta, alcímet is írt a cím alá: *Egy balatoni mesedráma töredéke* — viszont az első két sort elhagyta, — talán mert színházaink tizenhét év alatt sem tettek kísérletet.

A két kiadás között azonban úgy látszik, tervbe vette az egész mesedráma kiadását, mert hagyatékában megmaradt egy kartonblokkba rendezve az egész mese gépelt szövege, s egy előszó, amelyből kiderül, hogy a *Második ének*-et a *Hadjárat a semmibe* című verssel együtt akarta kiadni. Ez a terv, s az előszó, amit szószerint közlök, érzésem szerint az 1919-ik évből való.

»Ezek nem új költemények s előszót kívánnak. Még a háború előtt, 1911-ben keltek, s akkor az egyik egészen, s a másik nagy része, jött is a *Nyugat*-ban. Egy óceán áll köztük és közted, olvasó.

Líra mindkettő, a Béke lírája, a költő és a tudós lírája s nagyon távol a Mától. Mert akkor csúcsain jár-

tunk az életnek, s most a völgybe zuhantunk. Nekem jól esik a csúcsokra visszanézni. Mostani kényszerített nyugalmamban elővettem a régi verseket, melyek évekig várták az *ultima manust*. Évekig hevertettem őket, abban a reményben, hogy egyenetlent majd kisimítok, töredékeket kiegészítek. De jött a háború, és ma hogy találhatnám meg a régi hangot, s régi szavakat? Úgy kell jönniök, ahogyan vannak.

Akkor nagyon szomorú költeményeknek tetszettek ezek: az oromról a semmibe láttunk. De Istenem, mégis csak kilátás volt ez, mégis csak a magasban álltunk; míg most lenn heverünk a völgyben, s minden magasságot felhő borít.

Ezen a sajtó alá rendezett gépelt szövegen kívül a mesedrámának még két teljes kézírásos példánya is megvan. Először abban a füzetben, melyben fiatalkori verseinek kézíratai vannak egybekötve; ide, ha nem is legelső fogalmazványként, de még munka közben írhatta be, mert utólag még nagyon sok változtatást, javítást és sok új részletet jegyzett be, részint ceruzával, sorközökben és a margón. A másik kézirat, ami nyilván későbbi, egy fekete-táblás füzetben van bemásolva, mondhatnám nyomdakész állapotban gondosan letisztázva. Itt a címlapon a következő szöveg áll:

»A második ének. Mese négy részben. Írta Pabits Mihály.«

Sz alatta e pár sor:

»Történik egy dalos lelkében, melyet az író Meseország-nak nevez. Ebben a lélekben van egy nagy tó, melyet Balatonnak nevezünk; ennek a partján él egy szép királylány. Erről a tóról és erről a királylányról lesz szó a mesében.«

S a szöveg előtt még e szavak:

»Előjáték arról, hogy minden dalos egyszer aranyiszörű nyáját táplál dús legelőkön, mígnem a Véletlenségek királya meghallja.«

Hogy végül, különböző tervei ellenére, miért nem adta ki soha e fiatalkori szép művét, s miért nem mutatta senkinek, nekem se, holott minden apróságot szívesen, sőt sokszor szenvedéllyel szeretett megmutatni és felolvasni — erre nem tudok magyarázatot mást, minthogy ő csak a Készet és Tökélete t becsülte, s ezt a művét nem tar-

töltötte késznek, s így tökéletesnek sem. Ez az egyetlen írása, amit életében nem ismertem meg. De sokszor beszélt róla, különösen abban az időben, amikor bizonyos népiesek támadták őt, s poéta doctus-nak, művelt tudósköltőnek bélyegezték, — akkoriban, hol gúnyosan, hol keserűen többször mondta, hogy írt ő népiest, hamarabb, minthogy ezek megszülettek! Többször célzott erre az ifjúkori művére, néha eszébe jutott egy-egy sora, megelégedéssel emlékezett ízekre, színekre, megoldásokra, melyeket újnak s eredetinek érzett és sokszor sajnálta, hogy sötétbe vannak temetve. Szabó Lőrinc, aki nála lakott a háború után, emlékszik rá, hogy a *Második ének* egy-egy részletét akkoriban felolvasta neki; különösen szerette a *Don Guriga* monológját, büszke volt rá, — hogy a vers ugyanolyan zsonglőr-bravúrt visz véghez, mint emilyent a zsonglőr-szereplő a színen bemutat, — s humorán maga is jól mulatott. Előfordult, hogy már nekem is felkínálta elolvasásra, de utolsó percben ezt mindig elodázta, hogy előbb még javít rajta! — Olyan ideges és lámpalázos volt ilyenkor, mint egy diák a lecke előtt. Az utolsó tíz évben azonban már nem beszéltünk róla, az elmúlt tíz év szenvedései és rémületi között nem esett több szó az ifjúkori mese-dramáról.

Azért mondom el mindezt, hogy az olvasó tudja meg, hogy olyan alkotás kerül most elébe, amit Babits Mihály az ő nagy igényességében nem adott ki a kezéből; de az, akinek e kincses hagyaték rendezése jutott feladatul, nem engedheti mégsem az ismeretlenségben elveszíti ezt az írást, mely Babits pályájának egy különösen érdekes állomása.

Sokszor megígérttem neki, komolyan, s féltréfásan is, hogyha túlélem őt, nem fogom engedni, hogy hevenyészett apróságai, sikerületlen töredékei a nyilvánosság fénye alá juthassanak. Sokszor megígérttem, s hittem is, ha kell, majd beállt a fogom ígértem. De most a bekövetezett idő komoly órájában látom kell, hogy ígéretem összeütközésbe került az ő szelleméért vállalt szent kötelezettséggel. Mert ha a márványon látszik is még az agyagnak, a munkának szennyeződése, kis hibák, kis sérülések, a Műhely rejtett titkai, s olykor a fiatal-ság heve és stílusjátékra támadó kedve, — e kis hibákért van-e jogom elrejtteni az egész Művet? S gyakorlatilag: hogyan is tudnám ezt véghezvinni? Ha csak arra a gyilkosságra nem vállalkoznék, pedig nyilván nem vállal-

kozom rá! — hogy magam pusztítok el minden írást, amit életemben ő maga nem adott nyilvánosságra, — akkor csak elhalogattam a problémát, mert hiszen halálom után már nem lesz módom megakadályozni, hogy a kéziratokat ki nyomtassák s a közönség kezébe juttassák.

Babits Mikály hagyatékának minden sora ma már irodalomtörténeti dokumentum, fejlődésének útját, emelkedésének különös vonalát rajzolja minden töredék is. Ha ő a halálnak mai távlatában láthatná magát, talán meg-hocsátana nekem, hogy ígéretemet megszegve nyilván-ság elé bocsátom őt *kinőtt ruhában*, mert minden írását az Egész egybeilleszkedő darabjának látom, s a gyönyörű torony egyetlen kövecskéjét sem minősíthetem sem érték-telennék, sem méltatlannak.

De a *Második Ének* nem is töredék, s nem abbahagyott mű. Ma talán még kinőtt ruha, de egyszer, s hamarosan csak *fiatalkori* mű lesz, fontos pillér, mely nélkül az Egész hiányos! volna.

Mínhogy a mű keletkezésének körülményeiről én sem tudtam semmit, s idejéről is csak azt, amit ő maga írt rá, hogy: kelt 1911-ben, — megkísértem a rendelkezésemre álló iratok: levelezésekből és folyóiratokból rekonstruálni, hol? hogyan? s milyen körülmények között élt Babits Mikály 1911-ben? — gondolva, hogy mindez az olvasót érdekelni fogja, vagy legalább is a jövődő Babits-kutatókat. Mert az ember nyomá oly hamar elvész az élet útjáról, akár a Szahara homokjában járt volna. Még alig-alig hogy elment közülünk, nemrég még mindenre élőszóval felelt, s ma már milyen keveset tudnak róla! S milyen sokat rosszul és tévesen! S gyakran már oly távolból s ködösen emlékeznek reá, szavaira, hitére és lényének legfontosabb sajátosságaira, oly távolból, mintha már századok pora feküdne nemrég ellobbant életén.

Én is, ahogy most hetek óta könyvek, írások és levelek közt böngészek s kutatok, én is úgy érzem, hogy már messzire ment, olyan messzire, mint akár Arany János s a legfontosabb, a legégetőbb kérdésre is már csak hideg betűvel tud nekem felelni, akár a régi Holtak. Pedig nemrég még egyszerűen megkérdezhettem volna! — de ma már elsiklik minden kérdés elől. E munkám közben eszméltem rá, hogy az ember egész életén át egyebet sem tesz, csak *elmulaszt*, a legfontosabb dolgokat mulasztja el késő bánattal. Még az annyira éber s mániákusan *emlék-őrző* természet is, amilyen én vagyok, sem tud eléggé figyelni, s előrelátni, s a napok kis ügyei közt nem tudja

felismerni a pótolhatatlanul fontosat. Íme, huszonegy év nem volt elég ahhoz, hogy csak egyszer is megkérdjem tőle, milyen körülmények közt írta a *Második ének*-et? Járt-e akkoriban a Balatonnál? vagy valóban, nem is a Balaton partján, hanem a Költő lelkében játszódik az esemény?

Örök két, furcsaformájú vájt kövecskét, Babits Mihály a Balatontól hozta őket; ezek a »kecskekörmök«, amelyet kihány magából a viharos Balaton, s az ezekhez fűződő legenda volt a *Második ének* első indító ötlete. De hogy melyik évben? Kutatásom közben lassan kibányásztam az 1911. év történetét, — a Tomiból küldött segélykiáltástól egészen a kongregonista vádaskodásra adott fiatalosan heves és kemény válaszig. Egy rekonstruált év, voltaképpen semmi különös nem történik benne, mégis egy költő gazdag éve s minden új nap esemény a lélekben.

Van egy feljegyzésem verseinek keletkezési idejéről, amit egy barátjának mondott el, 1916-ban, ennek segítségével az időrendben egymáshoz illesztett versek szinte önéletrajzként mondják el életét.

Babits Mihály a fogarasi száműzetés harmadik és legkeserűbb évében írta a *Recitativ* kötet első tizenhat versét:

Te nem ismered, ti nem ismeritek
e fellegeket
melyek az ember vállaira szállnak
elbirhatatlan vasmadárnak.

Nekem e föld halni jó,
ezek a felhők —
(nekem ilyen...szemfedők...kellenek)
ezek a havasok —
(nekem ilyen...sírkövek...kellenek)

A karácsonyi szünidőre, mint más években is, hazament Szekszárdra, s a szünidő végével visszautazik Fogarasra, útközben megáll Szegeden, régi tanártársainál, s főleg a Nagyváradról szintén szünidőző Juhász Gyulával keresvén egy kis fényt és kultúratarlalékot a következő sötét hónapokra.

Hogy milyen lelkiállapotban töltötte 1911. év tavaszát, fogarasi elhagyatottságában, kitűnő akkori verseiből; néhány töredékes sort idézek belőlük:

Ó lélek, mivé kelle válnod!
idétlen fényre szülted ezer álmod.

De néha éjjel, éjes éjszakákon
mikor magad vagy az egész világon...

Én boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább *kilátott*,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból sző kötelt a ráb.

Nekem nem volt barátom,
tőlem mindenki fut
társaim elkerültek,
mint idegen fiut.

Hol voltál irgalmatlan,
míg én synylódtam egymagam?

bus zene volt a lelkem,
éltem ütemét:
ha meghalok, az Isten
behunyja egy szemét.

Ifjúkori verseinek kéziratosa kötetében a két utolsó fogarasi vers a *Babona*, *Varáz*; és az *Illusztrációk* B. M. *modorában* címűek.

...e madarak sohse szállnak,
e szél csak szele a szélnek,
ez árny csak árnya az árnynak.

Pár lappal előbb: Vörösmarty franciául, nyolc sor *Les hemmes*, E lapok után kezdődik a *Második ének* kézírata.

Babits Mihály fogarasi verseit nemcsak azért idéztem, hogy a költő akkori gondolatait és érzéseit megmutassam, hanem azért is, hogy a *külnbséget mutassam meg*, mely e versek és a *Második ének* színe íze és hangulata között mutatkozik. Ó mindig magával vitte az egész tájat, mely versírás közben szeme elé to akodott, a fogarasi versek

minden sorában érezni lehet a nagy hegyek nehéz árnyát, a Negroj égbekeveredő sötét lila-kék színét, a havasok idegen ízét.

Te nem ismered e földeket: itt
a nyájas szőlő sohasem virít,
a bársony barack nem mosolyog:
itt élni s halni mindegy dolog.
Egy nagy átok ül Fogarason.

A *Második ének*ben ezekből a színekből már semmi sincs, napfényes magyar táj, vagy vad Balaton, de ott-honi vidék: Dunántúl. Én azt hiszem, bár egy véletlenül felmerülő adat megcáfolhat — mert hogy egy költő mit s hogyan tesz, ez mindig kiszámíthatatlan. — én mégis valószínűnek látom, hogy, ha a *Második ének* gondolata előbb született is, az íráshoz már Szekszárdon fogott hozzá, amikor Fogarásról a vizsgák után hazautazott szülővárosába. Persze a magyar táji ízt erősen kihangsúlyozza, hogy a vers magyar tizenkettősből van írva, de nem hinném, hogy ez véletlen. — Fogaroson talán, nem is gondolt volna rá, hogy magyaros ritmusú versben mondjon el valamit.

1910 tavaszán, éppen egy évvel előbb írta a *Laodemidá-t*. Talán úgy gondolta, hogy az volt az Első ének, s megpróbálta, vajjon sikerülne-e a második is? De Arany Jánoshoz visszatérni abban az időben sokkal merészebb és kockázatosabb vállalkozás volt, mint a legújabb, legmodernebb hangok koncertjébe illeszkedni: Swinburne, Poe és Wilde ízeit kószolgatni s a maga ízeivel elkeverni, ez könnyebb és sikeresebb feladat lehetett, mint Tóth Kálmán után a magyaros versben remélni új erőt, s feltámadó életet, s únt hazai hangot próbálni, amikor az egész irodalom szomjasan és türelmetlenül nézett Nyugat felé. Ő mégis megpróbálta, olyan időben, amikor a magyaros egyértelmű volt az avulttal, s a rossz Arany-epigonok által keltett csömörrel. Én éppen a magyar versforma felélesztésének bátorságáért érzem Babits művei közt nagyon fontos állomásnak a *Második ének*-et.

Ezen a szekszárdi nyáron írta a *Julius, Augustus, Az életemet elhibáztam* s *A költő életének pusztájáról* című verseket. E versekben megtalálni vélem a modellt is, akiről Babits Mihály a *Második ének* királylányának ideges, gyönge és merész nőalakját rajzolhatta. Ez az alak nem Fogarásról jött, ott a *Sugar* pompázó, erotikus és pogány szépsége tartotta varázslatában, a királylány egy új varázs-

ból született, egy furcsaideges és boldog nyáron, amikor — az ő elbeszéléséből tudom, — a Véletlenségek királya hosszú sétákra vezette őt egy tizenhét éves leánnyal, aki rokona is volt, s akivel már-már eljegyezték egymást.

Mint az ölyv két tus madárra, vigyázatlan gyenge párra, úgy jött ránk e szerelem, mint a zápor a határra, mint a nyári zivatar, oly borzúsán és hamar.

De: Az életemet elhibáztam! — a boldogság ideges haragba s bánatba fúl, s az *Augusztus*, mikor a vonat Pestre indul vele, már nem tudja: enyém lesz-e, vagy már veszve, kedvesem?

1915-ben róla írja a baljósan híressé vált *Játszottam a kezével* című verset, s az *Emlékezés-t*, mikor a gyöngé és édes Királylány haláláról értesül. Tüdőbajban halt meg, s Babits Mihály 1920-ban írt novellájában, a *Költészeti és Valóság-ban* is megemlékezik róla, a *Mindennapi kislány-ról*, aki saját magát így nevezte szerényen a nagy költő csodálata előtt.

Ezen az élményen kívül még egy nagy élmény várt e nyáron Babits Mihályra: hivatalos irat érkezik, mely szerint Fogaró-ról Újpestre helyezték át tanárnak. Tehát vége a keserű száműzetésnek, a rettenetes hegyek alól utazhat a fény felé. Pest felé! a szépség és szabadság közelébe, az irodalom közelébe!

A *Második ének-et* viszi magával s a harmadik felvonas, a *Vihar* meg is jelenik a Nyugatban, az október 1-i számban. A kéziratot fűzetben, a *Második ének* után a *Patotai est* következik, amit már 1912 tavaszán írt:

Végre falun ér az estem,
nincsen este Budapesten
s én az estét kedvelem.

Rákospalotán már saját könyvtára van, könyvespolcokat csináltat, rézagyat vesz, saját lakás, saját bútor, otthon! S a csillogó gyönyörű Pest közel, és csábító, annyira, hogy csak félév múlva éri először otthonában az este.

Ennyi az év története dióhéjban, az az év, melyben a *Második ének-et* hordta és világra hozta.

Számomra ez a mesejáték olyan, mint egy varázskastély: minden szobájában más titok rejtezik. Egyik szoba a szerelemé, másik a formai kísérlet alkímista műhelye, harmadik ritka szöglet: humor és szatíra, a kor irodalmáról — és még mennyi-mennyi szoba van! Nagyon mélyen, a legbelsőbb, legtítkosabb szobákban ő maga rejtezkedik, de ráismerek, mert ez az arc utolsó percéig az ő igazi arca volt: az örökkön tépődő, vívódó megszálotté, aki életét teszi fel egy dalra, akit csábító Elhivatottság szüntelen rettegésben tart, rettegésben és bizonytalanságban gyötri az Isten, hogy a szent Jelet egyszer csak megvonja tőle, s ő ittmarad tehetség nélkül, a dal gyötrelmes kötelességével, a bukás örökké kísértő rémével, s szégyentől való páni félelemben — a szégyen! a szégyen! Ez ő, legbelül, s változhatatlan, semmi siker és elismerés nem adhatott neki védelmet, s biztonságot, minden új sort szorongva írt le s aggódva leste hatását: nem rettenetesen rossz? s a legkésőbbi időig is, legnagyobb verseinek születésekor is, mint a naív és drukkoló kisdiák kérdezte aggodalomtól elsötétült szemekkel: nem vesztettem el a tehetségemet? Nem vár rám szégyen? Ez ő, legbelül, titkos rettegés és leírhatatlan félelem — hogy a Második ének már nem fog sikerülni! Mert minden új vers csak kísérlet, s újakezdés, a Teremtés folytonos újakezdése, s a szegény vak gép sohasem tudja, vele van-e még a teremtető akarat? vagy csak üresen, s lélektelenül mozgatja billentyűit a rutin és kötelesség?

Két szégyen férelme ült rajta: a bukás szégyene, s — a meztelenségé. Szeméremből rejtezett mindig szorosabb formák ruháiba, de minden ruha szűk volt és rövid, s minden forma mögül árulón kilátszott a meztelenül szégyenkező lélek.

Ő miért is akartam magamat dalolni?
nyelvem a dal súlyát emelni se bírta,
mint néma a bárány az előtt, ki nyirja.

—
Életemen köd volt, — ez a köd most gyérül,
Lásd tág a kilátás a halál hegyéről.

Török Sophie

TARTALOMJEGYZÉK KIHAGYOTT STRÓFÁK

Fukar, szigorú élet ez!

De jer. ne csüggedj, add kezéd!

Keressük együtt e mezőn

a nyarat amely elveszett!

(Lelkem kiszikkadt mezején című vers Babits által áthúzott utolsó strófája. 521. oldal)

Habár odáig Erdély,

el nem érhetek Erdély,

Hol régi lusta sziklám

ma is emlékezik rám.

Oh messze, messze Erdély,

messze még a nap Erdély,

hogy teljes lesz a munka

s az igazság se csonka.

(Erdély című vers áthúzott utolsó strófája. 511. lap).

TARTALOMJEGYZÉK.

ÖSSZES VERSEK.

Levelek Irisz koszorújából 1902—1908.

	Oldal
In Horatium	9
Óda a bűnhöz	10
Himnusz Iriszhez	11
Messze...messze	13
Páris	14
Tüzek	16
Éjszaka!	18
Sunt lacrimae rerum	19
Anyám nevére	20
Sírvers	21
Darutörpeharc	22
Hegeso sirja. (Egy görög emlékre)	23
Aliscum éjhajú lánya. (Írtam Aliscumban)	23
Golgotai csárda	25
Theosophikus énekek	26
Strófák a wartburgi dalnóversenyből	28
Turáni induló	31
Gáláns ünnepség	32
Recanati	33
San' Giorgio Maggiore	35
Zrínyi Velencében	36
Itália	36
Aestati hiems	37
Szőlőhegy télen	37
Vásár	38
Csendéletek	39
Mozgófénykép	40
Régi szálloda	43
Városvég	46
A világosság udvara	48
Emléksorok egy régi pécsi uszodára	51
Vérivó leányok	54
Sugár	55
Húnyt szemmel	56
Fekete ország	56
A halál automobilon	58
Az örök folyosó	60
A templom! Röpül!	61
A lírikus epilógja	63

Herceg, hátha megjön a tél is! 1909—1911.

	Oldal
Ballada Irisz fátyoláról.....	67
Arany kísértetek	68
Vasárnap	69
Esti kérdés	70
Az őszi tücsökhöz	71
Ősz, kriptá, ciprus, szüret, tánc, kobold.....	72
Alkonyi prológus.....	73
Névjegyemre	74
Éhszomj	75
Mindenek szerelme	75
A költő szól	77
Esti dal	78
Éji dal	78
Ima	79
Szimbólumok (Stanzák)	79
Paysages intimes	81
Pictor ignotus	84
Csipkerózsza.....	86
Kútban	88
Haláltánc	89
O lyric love.....	91
Örök dolgok közé legyen híred beszótt.....	92
Óda a szépségről	92
Egy szegény magára maradt	94
Vonaton	95
Beloved, o beloved	96
Festett cél, pusztá semmi	97
Szonettek	97
Arany Jánoshoz	98
Héphaisztosz	98
Homérosz (XX. század)	99
Protesilaos	100
Klasszikus álmok az én lelkem bús álmai.....	101
Két nővér	102
A sorshoz	103
Bakhánszlárma	104
Thamyris	104
A Danaidák	105
Új leoninusok	107
A Campagna éneke	108
<i>Laodameia 1911:</i>	
Ta tot dramatos prosopa	111

Recitativ 1911—1913.

Fogarás	Olda
Új könyvekre	145
Levél Tomiból	145
Bolyai.....	147
Cigánydal.....	147
Spleen.....	150
Téli dal.....	151
Egy rövid vers.....	152
Egy szomorú vers	152
Naiv ballada	153
Egy dal	154
Szerenád	156
Babona, varázs	157
Aranyfürdő, aranyeső, Danaé	158
Vágyak és soha	159
Hiszekegy	160
Dal, régimódi	160
Intermezzo (Szekszárd)	
Vile potabis	161
Édes az otthon.....	162
Gretna-Green	163
Játszottam a kezével	165
Július	166
Augusztus	167
Nincsen kísértet	168
Miként szélcsendben a hajó	169
Anyám nagybátyja régi pap	170
A költő életének pusztájáról.....	171
Az Égő puszta	
Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni	171
E komor június havon	172
Az életemet elhibáztam	173
Palotai est.....	174
Immortale jecur	175
Fájó, fázó ének	176
A csengetyűsfű	177
Ecetdal	178
Haza a telepre	179
Képek és jelenések	
Mercuria	181
Őszi harangozó	182
Októberi ájtatosság.....	183
Reggeli ének.....	184

	Oldal
Atlantisz.....	185
Vakok a hídon.....	187
Isten kezében.....	188
Illusztrációk mindenféle könyvekhez.....	191
Kabala.....	195

Béke és háború között 1913—1916.

Hadjárat a semmibe.....	199
Oikeia kai kalypia. (Régi vers egy fiatal költő keserőségeiből).....	208
Palinódia.....	209
Ady Endrének.....	211
A »fiamhoz«.....	214
Május huszonhárom Rákospalotán.....	216

Isten kezében 1914—16.

Fiatal katona.....	218
Magamról.....	219
Kép egy falusi csárdában.....	221
Recitativ.....	223
Prológus.....	224
Miatyánk.....	227
Alkalmi vers.....	229
Húsvét előtt.....	230
Pro domo.....	233

Nyugtalanság völgye 1917—1920.

Előszó.....	237
Bilincs ez a bánat.....	238
Szekszárd, 1915 nyarán.....	239
Szálló nap után.....	240
Éji út.....	242
Háborús anthológiák.....	243
Strófák egy templomhoz.....	245
Egy filozófus halálára.....	246
Kakasviadal.....	249
Detektívhistória.....	250
Szent Mihály.....	252
Bénára mint a megfagyott tag.....	254
A jóság diadala.....	255
Új esztendő.....	258
Fortissimo.....	259
Zsoltár gyermekhangra.....	261
Zsoltár férfihangra.....	263
Az óriások költögetése.....	264

IsaIO	Oldal
Emlékezés	266
Egy perc, egy pillé.....	266
Szerelmes vers	267
Énekek éneke.....	268
Dal, prózában.....	269
Két nyári vers	270
A régi kert.....	272
Szüret előtt	273
Őszi pincézés	274
Régi friss reggeleim.....	275
Reggeli templom	276
Korán ébredtem.....	279
Reggel	279
Könyvek unalma	281
Szittál-e lassú mérgeket.....	281
Szaladva fájó talpakon.....	282
A könnytelenek könnyei	283
Isten fogai között	285
Csak a dalra	287
Csillagokig	289
<i>Sziget és tenger 1921—1924.</i>	
Örökké ég a felhők mögött.....	293
Régen elzengtek Sappho napjai.....	296
Könnýű dalt szeretnék írni a kedveshez.....	297
Idegés esztendők.....	298
Őszinteség.....	298
Pesti éj	299
Józsanság	300
A harmadik emeleten	301
Bogárcák jó haláláért.....	302
Esti megérkezés	303
A jobbak elmaradnak.....	304
Petőfi koszorúi.....	305
A gyémántszőró asszony	306
Vers, apostolokról.....	307
A vén kötél táncos	309
Hegedűk hervatag szav.	311
Örömről daloltok.....	312
Borús nap; de kezd már kiderülni.....	312
Ablaknégyyszög	313
Erdei lakásban.....	314
Dal az esztergomi bazilikáról	315
Free trade.....	316
Csonka Magyarország.....	317

Szent király városa	319
Ádáz kutyám	320
Nyár	321
A sziget nem elég magas	322
Egy fonnyadó bokorhoz	323
Csővek, erek, terek	324
Rekonvaleszcencia	325
Télutó a Sédpataknál	327
Önéletrajz	328
Hazám!	329
Keserédes	332
Hús-szigetek a kőtengerben	333
Kanizsai Dorottya	334
Míg kesztyűddel és kalapoddal babralsz	335
Utca, délelőtt	837
Utca, estefelé	339
Himnusz	339

Az Istenek halnak, az ember él 1925—1927.

Síremlék	343
Szőkevény, renitens idill	343
Hegyi szeretők idillje	344
Hegytetőn	345
A gazda bekeríti házat	346
Ekloga	347
Jó termés	348
Rádió	349
Győzelmi ének, estefelé	351
Ketten, messze, az ég alatt	352
Engesztelő ajándék	354
Miért lázadsz az este ellen	355
Szelek sodrában	356
Magyar szonett az ősziről	357
Szobafestés	357
Három angyal	358
Psychoanalysis christiana	359
Dániel éneke	360
„Vén cigány”	361
Csak a tilos szabad már	361
Veissor az utcájában	363
Hajnali gondolat	364
Babylon egerei	364
Egyfajta kultúra	365
Dante	367
A húszéves „Nyugat” ünnepére	368

	Oldal
Jászai Mari halálára	369
Vasárnapi impresszió, autón	370
Halavány téli rajz	370
Cigány a siralomházban	371
Vadak a fa körül	372
Micsoda föstmény!	373
A mandarin réme	374
A Madonna fakirja	375
Szentjánosfő	376
A lélek ünnepe	376
A magyarok Istenéhez	377
Ne ily halált, ne ily harcot!	378
Új mythológia	380
Politika	381
Az elmaradt tószót	382
Kabátdobós, kalaphajítós!	383
Doping	384
Jobb és bal	385
Elég a kóstoló	386
<i>Versenyt az esztendőkkal! 1928—1933.</i>	
Mint a kutya silány házában	389
Gondok kereplője	391
Az álom kivetett	392
Álmok kusza kertjeiből	393
Rejtvények	394
A kedves arcképe	395
Füst és korom közül	396
Fáradtság	397
Isten gyertyája	398
Introibo	401
Medve nóta	403
Levél	404
Holt próféta a hegyen	405
Dzsungel-idill	405
Csak egy kis méhe	406
Vers a csirkeház melől	407
Zengő légypokol	409
Áfrika, Afrika	411
A vetkőző lelkek	411
A nap nem emlékszik a csillagokra	412
Verses napló	413
Mint különös híamondó	423
Tremolo	425

	Oldal
Téli barlang.....	426
Paplanom virágai.....	428
Csak posta voltál	430
Imre herceg.....	431
Ájtatos párbeszéd húsvétra	433
De te mégis szereted ezt a kort	434
A jó hír.....	435
Olyan az életünk	437
Dobszó.....	438
A felnőtt karácsony	439
Beteg-klapancia	440
Mint forró csontok a máglyán.....	441
Elgurult napok	442
Tavaszi szél.....	443
Zöld, piros, sárga, barna	444
Botozgató	445
Az Isten és az ördög	447

Újabb versek 1934–1937.

A meglódult naptár	451
A szökevény szerelem.....	455
Déli szaki emlék	456
A gonosz hortenziák	457
Gyümölcsbe harapva	459
Karácsonyi lábbadozás	460
Emlékezés gyermekem telekre	461
Restség dícséreti	462
Ildikó.....	464
Rímek	466
Esős nyár.....	467
Búcsú a nyárilaktól	469
Ádventi köd	470
Csillag után	471
Az elbocsátott vad	473
Intelem vezeklésre	474
Ősz és tavasz között	475
Balázsolás	477

Jónás 1937–1939.

Jónás könyve	483
Jónás imája	495

A KÖLTŐ UTOLSÓ GYŰJTEMÉNYÉBE FEL NEM VETT VERSEK 1903—1941.

<i>Utolsó versek 1934—1941.</i>	
A) Lapokban megjelent versek 1937—1941.	Oldal
Sarkutazás	501
Indulás az öregkorba	502
Karácsonyi ének	504
Eucharistia	505
Áldás a magyarra	506
Zsendül már a tavasz	507
Ezerkilencszáznegyven	508
Talán a vízözön	509
Erdély	511
Egy verses levélre	511
B) <i>Utolsó kéziratok 1934—1940.</i>	
Furcsa elmenni délre	515
Hányan sírják	516
Piros virágfejek lámpái lengenek	517
Rossz utakon döcög már velm	518
Mi van veled ember?	519
Tizenhárom párvers	519
Hajnali szürkület	523
Világon való bujdosásaimnak	525
C) <i>Kihagyott versek 1903—1938.</i>	
A zengő szobor dala	529
Sok sulyos álom	531
Napszálltakor	531
Egy régi szerelmes Velencében	532
A csüggedt kapitány	532
Magam sem tudom titkomat	533
Az elveszett kincs	534
Ékszerláda	534
Nervus urbis	535
Divina machina	537
Reggeli szél	538
Egy kuruc a XX. században	540
Esti imádság	541
Örökségem	542
Néma költő mentsége	544
Arany	545
Karácsony elé Inkának	545
Erdő, fák, ágak	546
A legfőbb szemérem	547

	Oldal
20 Az ezüst rózsza alatt	548
40 Úgy mentem a harcba	548
60 Utálom a szememet	550
Tudom, hogy csuszom	550
68 A visszafelé szálló madarak	551
Művész imája	551
A szépszemű öreg tovább melei	552
Szimfónia az írógép előtt	554
Vonaton, Tatra felé	555
88 Örült vasak és halk acélok	556
68 Reggel van, fényes reggel	557
68 (Milyen deges napok!)	558
78 Hajadnak nyirott lombját	559
80 Olyan-olyan gazdag voltam	560
78 A festő halála	560
81 Istenek özvegye	562
0. A titkos szél	564
40 Poshadó kisváros a zoldbe	566
88 Ablaktalan ház	567
00 Ritmus a könyvről	569
48 Ének az élet javairól	570
48 Sötét vizek gyermeke	571
61 Fiatal leány	572
25 Az előkelő tél	573
71 Király mese	574
80 Abból a kikötőből	575
15 Nem merek közétek jönni	576
10 Egynapos hó	577
00 Varjak, verebek	578
00 Ember a mezőn	579
3 Ha nem vagy ellenállás	580
1 Margitszigeti rímek	581
1211	581
<i>Egyéb, gyűjteménybe fel nem vett versek 1903—1932.</i>	
0211 Olvasás közben	585
10 Memento	585
0 Tájkép	586
82 A Spinoza szobor előtt	586
Újév	587
Tavaszi harsona	589
Nevessetek!	589
Hullik az ablak	591
Ma délelőtt, ma délelőtt	591
Régi magyar költők	592
Temetői tavasz	592

	Oldal
Ünnep.....	593
Vértanúság vágya	594
Jókai.....	596
Második ének	599

ÍRÁS ÉS OLVASÁS

Előszó az »Irodalmi problémák« első kiadásához	685
Előszó a második kiadáshoz	686
Előszó a jelen kötethez	686
Irodalmi nevelés	687
Az irodalom halottai	703
Petőfi és Arany.....	727
Az ifjú Vörösmarty.....	748
A félf Vörösmarty.....	710
Dante fordítása	804
Magyar irodalom.....	823
Ma, holnap és irodalom.....	900
Népköltészet	924
Tanulmány Adyról.....	940
Antológia	970
Előszó Madáchhoz	973
Magyar ritmus.....	977
Balassa.....	993
Az én könyvtáram	1021
A kettészakadt irodalom	1031
Tóth Árpád	1049
Könyvről-könyvre	1056
Kosztolányi.....	1086
Jegyzetek	1097
Utószó és jegyzetek (Török Sophie)	1124
A hátrahagyott versek előszava (Gyula)	1129
Utószó a Második énekhez (Török Sophie)	1131
Versválogatások	1110
Tartalomjegyzék	1142

